66 Kanjermonumenten

66 Kanjermonumenten

Samenstelling en eindredactie RDMZ: **Benno van Tilburg**, **Ben de Vries** en **Rudolf van Suchtelen van de Haare**

Teksten: **Regioservice en Expertise RDMZ,** Tekstcorrectie: **L.H. Zuiderbaan**

Redactieadres: **Rijksdienst voor de Monumentenzorg**

Postbus 1001, 3700 BA Zeist, www.monumentenzorg.nl, info@monumentenzorg.nl

Ontwerp: © 2005 **Mulder van Meurs**, Amsterdam

Fotografie RDMZ: **Chris Booms, Paul van Galen, Taco Hermans** (p.82), **Kris Roderburg** en **Ton van der Wal**

© 2005 **Rijksdienst voor de Monumentenzorg**, Zeist, © 2005 **Uitgeverij Waanders** b.v., Zwolle

Uitgave: **Waanders Uitgevers**, Zwolle, www.waanders.nl, info@waanders.nl, Druk: **Waanders Drukkers**, Zwolle

ISBN 90 400 9042 4 NUR 648

RIJKSDIENST VOOR DE MONUMENTENZORG

Waanders Uitgevers, Zwolle

66 Ka
njerm
onum
ENTER

Woord vooraf

Medy van der Laan, staatssecretaris voor Cultuur en Media

‘Er is geen betere toetssteen om de verregaande onverschilligheid op cultuurgebied te constateren dan de geschiedenis van het lot van oude monumenten’, schreef Victor de Stuers in 1873 in zijn vlammende pamflet **‘Holland op z’n smalst’.** Met die woorden gooide deze vroege voorvechter van behoud van ons cultureel erfgoed de knuppel definitief in het hoenderhok. Zijn overtuigende pleidooi om de waarde van monumenten tot gedeelde verantwoordelijkheid te maken miste zijn uitwerking niet. De zorg voor het behoud van monumenten werd mede door zijn retorische inspanningen eind negentiende eeuw definitief overheidsprioriteit. En het is sindsdien structureel aandachtsgebied van het Nederlandse cultuurbeleid.

Bij zijn missie om de overheid (mede) verantwoordelijk te maken voor de zorg van ons cultureel erfgoed, had De Stuers zijn tijd mee. Het articuleren van een nationale identiteit stond eind negentiende eeuw hoog op de agenda. Om zich te profileren grepen landen terug op hun roemrijke verleden, waarmee het nationale verhaal mooi opgetuigd kon worden. En belangrijke gebouwen, vestingwerken en andere monumenten waren even esthetische als concrete bouwstenen om dat verhaal tastbaar te maken. Mede daarom kreeg de urgentie om ze van overheidswege goed te onderhouden uiteindelijk voldoende draagvlak.

Ook in deze dagen is het onder woorden brengen van onze nationale identiteit aan de orde. We gaan als land steeds meer op in internationale verbanden. En ook binnen onze nationale grenzen leven we met meerdere nationaliteiten en bevolkingsgroepen onder één dak. Daarbij wordt het steeds duidelijker dat het niet gaat om náást maar om mét elkaar leven. Het articuleren van de eigen identiteit - wie we zijn, wie we waren en waar we voor staan - is daarbij een essentieel instrument: om met elkaar in gesprek te blijven en respect te tonen. In het uittekenen van die nationale identiteit zijn kunsten en erfgoed wederom waardevolle elementen. Alleen al daarom moeten we er - ook in deze tijd - uiterst zorgvuldig mee omgaan.

En dat doen we, het bewijs daarvan ligt hier voor u. Deze publicatie bevat een staalkaart van 66 kerken, kastelen, vestingwerken en andere kanjers. Stuk voor stuk monumentale ijkpunten, beeldbepalend voor de cultuurkaart van Nederland. Zware jongens, die ook om een andere reden veel aandacht vroegen.

Directe behandeling was geboden op de eerste hulpafdeling van restauratie en onderhoud. Om erger in de toekomst te voorkomen. Dat onderhoud is de afgelopen jaren door de voorgaande kabinetten met voorrang en grootscheeps aangepakt. En met succes, want het einde van die gemeenschappelijke reddingsoperatie is nu in zicht. Veel kanjers zijn weer in gebruik en stralen - soms met een nieuwe functie - weer in het Nederlandse cultuurlandschap.
Dat is in dit boek overtuigend in kaart gebracht. Nooit eerder werd deze eerste lichting kanjermonumenten zo systematisch in één publicatie van informatie voorzien. Via bondige beschrijvingen en toepasselijke verhalen, rijkelijk geïllustreerd met ruim tweehonderd foto's uit de collectie van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ), worden de majestueuze kanjers aansprekend voor het voetlicht gebracht.
Een uitstekende manier om in beeld te brengen tot welke mooie resultaten de investering van vele miljoenen overheidsgeld kan leiden. Een aansprekende en leerzame publicatie ook, voor iedereen in Nederland die meer wil weten over deze 66 culturele ijkpunten die Nederland rijk is. En tot slot een mooie inspiratie voor de komende periode, waarin de restauratieachterstand van nieuwe beeldbepalende monumenten wordt aangepakt. Daar kunnen we de komende tijd - met de door het Kabinet vrijgemaakte financiële middelen en in de geest van De Stuers - verder mee aan de slag.

Ik wens iedereen veel leesplezier met deze gedenkwaardige publicatie.

Inhoud

8 inleiding

12 kaart met legenda

Groningen

14 1. Reitdiepsluizen, Zoutkamp

Friesland

18 2. Fogelsangh State, Veenklooster

22 3. Grote of Jacobijnerkerk, Leeuwarden

26 4. Pijpen, kademuren en kelders, Leeuwarden

30 5. R.K. St.-Werenfriduskerk, Workum

Overijssel

36 6. Synagoge, Enschede

40 7. Stadsziekenhuis, Kampen

Gelderland

44 8. Synagoge, Arnhem

48 9. Hervormde kerk, Eck en Wiel

52 10. R.K. kerk St.-Martinus, Baak

54 11. Kasteel Nederhemert, Nederhemert-Zuid

60 12. Broederenkerk, Zutphen

64 13. Nieuwstadskerk, Zutphen

Utrecht

68 14. Kasteel Amerongen, Amerongen

72 15. Kasteel Broekhuizen, Leersum

76 16. Heilige Hartkerk, Maarssen

80 17. Kasteel De Haar, Haarzuilens

86 18. St.-Willibrorduskerk, Utrecht

Noord-Holland

90 19. Kapelkerk en orgel, Alkmaar

94 20. Grote of St.-Laurenskerk, Alkmaar

100 21. R.K. kerk H.H. Martelaren van Gorcum, Amsterdam

104 22. Beurs van Berlage, Amsterdam

110 23. R.K. St.-Agathakerk, Beverwijk

114 24. Oude Rijkswerf Willemsoord, Den Helder

118 25. St.-Pancras- of Zuiderkerk, Enkhuizen

122 26. Toren van Grote of St.-Bavokerk, Haarlem

126 27. R.K. St.-Vituskerk en toren, Hilversum

130 28. Brug en sluis, Hoorn

134 29. Hoofdtoren, Hoorn

138 30. Noorderkerk, Hoorn

142 31. Hervormde Koepelkerk en Garrelsorgel, Purmerend

146 32. Essencefabriek Polak & Schwarz, Zaandam

Zuid-Holland

152 33. Toren van Grote of St.-Catharijnekerk, Brielle

156 34. R.K. Maria van Jessekerk, Delft

160 35. Verdedigingswerken, Gorinchem

164 36. Gouwekerk, Gouda

168 37. Droogdok Jan Blanken, Hellevoetsluis

172 38. Hooglandsekerk, Leiden

176 39. Pieterskerk, Leiden

182 40. Kamerlingh Onnes Laboratorium, Leiden

188 41. Van Nellefabriek, Rotterdam

196 42. Grote of St.-Janskerk, Schiedam

200 43. St.-Jacobsgasthuis, Schiedam

204 44. Stadhuis, Schiedam

208 45. R.K. St.-Jacobus de Meerdere, Schiedam

212 46. Vredespaleis, 's-Gravenhage

220 47. Kasteel Oud-Wassenaar, Wassenaar

Zeeland

224 48. Kademuren, Goes

228 49. Vestingwerken, Hulst

232 50. Hervormde kerk en toren, Kapelle

236 51. Hervormde Onze-Lieve-Vrouwekerk, Tholen

240 52. Badpaviljoen, Domburg

244 53. Huis Der Boede, Koudekerke

248 54. Kasteel Westhove, Oostkapelle

252 55. Oranjemolen, Vlissingen

Noord-Brabant

256 56. Kasteel Heeswijk, Heeswijk-Dinther

260 57. Grote of Onze-Lieve-Vrouwekerk, Breda

266 58. Kloosterkazerne, Breda

272 59. R.K. St.-Joriskerk en toren, Eindhoven

276 60. Vestingwerken, 's-Hertogenbosch

278 61. Kathedrale Basiliek St.-Jan, 's-Hertogenbosch

282 62. R.K. St.-Gummaruskerk, Steenbergen

Limburg

286 63. Kasteel Neubourg, Gulpen

290 64. Redemptoristenklooster, Wittem

294 65. Glaspaleis, Heerlen

298 66. St.-Martinuskerk, Vijlen

302 Woordenlijst

304 VSBfonds

Inleiding

Fons Asselbergs, directeur Rijksdienst voor de Monumentenzorg

Nederland kent een keur aan bijzondere rijksmonumenten. Om uiteenlopende redenen hebben deze markante bouwwerken en complexen grote cultuurhistorische waarde. Zij bezitten een indrukwekkende staat van dienst en vertellen een uniek verhaal over onze cultuurgeschiedenis. Bovendien zijn deze monumenten binnen hun omgeving beeldbepalend en dragen zij sterk bij aan de specifieke identiteit van een gebied. Tot deze ankerpunten behoren zowel kerken, kastelen en landhuizen, als verdedigingswerken, bruggen en sluizen, en industriële complexen.

De instandhouding van deze bakens in ons cultuurlandschap is dus van onbetwistbaar belang. Hierbij doen zich echter grote problemen voor. Alleen al hun omvang maakt instandhouding tot een kostbare aangelegenheid. Daarbij komt dat zij soms zodanige bouwkundige gebreken of tekenen van verval vertonen, dat herstel even urgent als ingrijpend zal zijn, maar waarvoor de benodigde middelen meestal ontoereikend zijn. Uitstel van restauratie zal door vervolgschade en inflatie tot nòg hogere kosten leiden. We spreken om deze redenen wel van grootschalige restauraties of – meer populair gezegd – van kanjers. Vaak zijn deze kanjermonumenten – het merendeel kerken – in ernstig verval geraakt door leegstand en het ontbreken van een functie die een financieel gezonde exploitatie garandeert. In deze gevallen zal het vinden van een passende nieuwe bestemming aan de restauratie vooraf moeten gaan. Herstel en hergebruik van dergelijke objecten en complexen kunnen een hele omgeving doen opleven. Herbestemming zien we bij kanjers als de Oude Rijkswerf Willemsoord in Den Helder, nu nautisch park Cape Holland, de Van Nellefabriek in Rotterdam, die nu ruimte biedt aan diverse artistieke instellingen en omgedoopt is in de Van Nelle Ontwerpfabriek, of bij de Broederenkerk in Zutphen, die nu dienst doet als Stadsbibliotheek.
Monumentenzorg in Nederland toont zo haar onmiskenbare ontwikkelingstaak; het gaat hier immers om herinvesteren in cultureel vastgoed.
De aanpak van de kanjerproblematiek is een noodzakelijke voorwaarde voor een duurzaam behoud van ons cultureel erfgoed. En daarvoor is veel geld nodig. Willen we de continuïteit van het restauratieproces handhaven en verdere vervolgschade van de nog niet gerestaureerde kanjers voorkomen, dan zijn tot 2011 nog vele miljoenen euro's nodig.

De achtereenvolgende staatssecretarissen voor Cultuur en Media Nuis, Van der Ploeg en Van Leeuwen waren zich zeer bewust van de restauratieachterstand en hebben sinds 1996 met grote regelmaat extra budgetten vrijgemaakt. Het tweede kabinet Kok stelde € 90 miljoen extra beschikbaar voor de aanpak van de kanjerproblematiek. Daarop werden in het kader van het Besluit rijkssubsidiëring grootschalige restauraties (Brgr) 121 subsidieverzoeken bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg in Zeist ingediend. Van de 69 aanvragen die aan de selectiecriteria voldeden werden door Van der Ploeg 53 kanjers, dat wil zeggen 42 volledig en 11 gedeeltelijk, gehonoreerd. Onder hen bevinden zich bouwwerken van een grote schoonheid, zoals kasteel Neubourg in Gulpen en kasteel Nederhemert in Zaltbommel, de Beurs van Berlage in Amsterdam, het Glaspaleis in Heerlen, de St.-Jan in 's-Hertogenbosch en het Droogdok Jan Blanken in Hellevoetsluis. De feestelijke plechtigheid rond de overhandiging van kanjersubsidies vond plaats op 31 januari 2001 op locatie in Kampen, Steenbergen en in het statige Haagse Vredespaleis, alle kanjers. De selectiecriteria om in 2000 als kanjer te worden aangemerkt waren streng. Naast een financieel criterium golden drie zwaarwegende cultuurhistorische criteria. De bouwwerken moesten voldoen aan stedenbouwkundige eisen; ze moesten een zekere publieksgerichtheid hebben waarvan het toerisme in de regio moest kunnen profiteren; en de grootschalige restauratie moest een investeringseffect voor het monument zelf of voor de omgeving teweeg brengen.

Het kabinet stelde bij monde van staatssecretaris Van Leeuwen opnieuw geld beschikbaar.
Hij verdeelde in totaal € 29,6 miljoen over 24 kanjers, te weten 13 'nieuwe' kanjers (waarvan twee deels werden gehonoreerd) en, mede op advies van de Raad van State, ook voor de elf gedeeltelijk gehonoreerde kanjers uit de eerste ronde. Drie van de 69 in 2000 geaccepteerde kanjers konden helaas niet worden gesubsidieerd.
Bij de uitreiking van de subsidies – geld dat overigens is geleend van de 'huisbankier' voor de monumentenzorg het Nationaal Restauratiefonds – voor deze tweede kanjerronde, fungeerde op 17 december 2002 de Pieterskerk in Leiden voorbeeldig als gastheer. Tot de collectie van ongekende, en soms onbekende, pracht behoren het Stadhuis in Schiedam, de Grote of St.-Laurenskerk in Alkmaar, Huis Der Boede in Koudekerke en kasteel Westhove in Oostkapelle.

Deze periodiek gegeven extra budgetten hebben als voordeel dat de eigenaren en beheerders van de kanjermonumenten er direct over kunnen beschikken. Daardoor konden de voorgedragen restauratie-projecten in het lopende en/of volgende jaar ook daadwerkelijk worden afgerond. Aangezien elke kanjer zijn eigen probleem heeft, werden de subsidies op verschillende wijzen ingezet. Zo werden bonte knaagkevers uit houten plafonds verjaagd, hemelafvoeren hersteld, verzwakte kademuren, casco's en kapconstructies rigoureus aangepakt, leien daken opnieuw gedekt, gewelfschilderingen minutieus gerestaureerd en verborgen blindankers ontroest. De restauraties werden zorgvuldig en met het behoud van eeuwenoud patina door professionele architecten voorbereid en door ter zake deskundige aannemers uitgevoerd. Dit vakmanschap moet ook in de toekomst meesterschap blijven.

Nadat Rombouts, burgemeester van 's-Hertogenbosch, in september 2004 namens de burgemeesters van de negen betrokken gemeentes en uit zorg om de continuïteit van het restauratiewerk bij elf kanjers, de kerkklokken liet luiden, is in de Najaarsnota 2004 ondanks de economische recessie alsnog € 20 miljoen rijkssubsidie vrijgemaakt. Staatssecretaris Medy van der Laan heeft het voornemen de lopende restauratiewerkzaamheden aan deze kanjermonumenten (inclusief de twee ten dele gehonoreerde kanjers uit de tweede ronde) voort te zetten. De continuïteit van de restauraties is zo gewaarborgd en het wegzenden van vaklieden bij gebrek aan budget kon worden voorkomen. Bovendien hoefden kostbare steigers en bouwplaatsen niet tijdelijk worden ontruimd. Onder de kanjers voor deze derde ronde kunnen onder andere de St.-Willibrorduskerk in Utrecht, kasteel De Haar in Haarzuilens, kasteel Amerongen en de Vestingwerken in 's-Hertogenbosch worden gerekend. Deze forse financiële impuls van € 20 miljoen geeft een belangrijk signaal af, maar het is nog niet genoeg. Willen we de restauratie van deze elf kanjers kunnen afronden, dan is nog eens € 40 miljoen nodig. De Tweede Kamer heeft hiervoor tijdens de begrotingsbe-handeling gepleit en er een motie over aangenomen.

Gefinancierd zijn nu 66 (53 + 13) kanjermonumenten. Een indrukwekkend resultaat. Het draagt bij aan Mooi Nederland als wenkend vergezicht. Kanjers zijn de moeite van het bekijken meer dan waard!

1
2
4
3
5
24
25
28
19
20
30
29
7
31
23
32
22
26
21
27
6
40
39
16
12
13
47
38
17
18
46
10
34
36
15
14
8
43
42
9
33
44
45
35
41
37
11
60
61
56
57
54
52
51
62
58
53
48
50
59
55
49
65
63
64
66

Grootschalige restauratiesubsidies

1. Reitdiepsluizen, Zoutkamp 🟢
2. Fogelsangh State, Veenklooster 🟢
3. Grote of Jacobijnerkerk, Leeuwarden 🟢
4. Pijpen, kademuren en kelders, Leeuwarden 🟢🔵
5. R.K. St.-Werenfriduskerk, Workum 🟢
6. Synagoge, Enschede 🟢
7. Stadsziekenhuis, Kampen 🟢
8. Synagoge, Arnhem 🟢
9. Hervormde kerk, Eck en Wiel 🟢
10. R.K. kerk St.-Martinus, Baak 🟢🔵
11. Kasteel Nederhemert, Nederhemert-Zuid 🟢
12. Broederenkerk, Zutphen 🔵
13. Nieuwstadskerk, Zutphen 🟢
14. Kasteel Amerongen, Amerongen 🟢🔵🔴
15. Kasteel Broekhuizen, Leersum 🟢
16. Heilige Hartkerk, Maarssen 🟢
17. Kasteel De Haar, Haarzuilens 🟢🔵🔴
18. St.-Willibrorduskerk, Utrecht 🟢🔵
19. Kapelkerk en orgel, Alkmaar 🟢
20. Grote of St.-Laurenskerk, Alkmaar 🔵🔴
21. R.K. kerk H.H. Martelaren van Gorcum, Amsterdam 🟢
22. Beurs van Berlage, Amsterdam 🟢🔵
23. R.K. St.-Agathakerk, Beverwijk 🟢
24. Oude Rijkswerf Willemsoord, Den Helder 🟢
25. St.-Pancras- of Zuiderkerk, Enkhuizen 🟢
26. Toren van Grote of St.-Bavokerk, Haarlem 🟢
27. R.K. St.-Vituskerk en toren, Hilversum 🔵🔴
28. Brug en sluis, Hoorn 🟢
29. Hoofdtoren, Hoorn 🔵
30. Noorderkerk, Hoorn 🟢
31. Hervormde Koepelkerk en Garrelsorgel, Purmerend 🟢
32. Essencefabriek Polak & Schwarz, Zaandam 🟢
33. Toren van Grote of St.-Catharijnekerk, Brielle 🟢
34. R.K. Maria van Jessekerk, Delft 🔵🔴
35. Verdedigingswerken, Gorinchem 🟢🔵
36. Gouwekerk, Gouda 🟢
37. Droogdok Jan Blanken, Hellevoetsluis 🟢
38. Hooglandsekerk, Leiden 🔵🔴
39. Pieterskerk, Leiden 🟢🔵🔴
40. Kamerlingh Onnes Laboratorium, Leiden 🟢
41. Van Nellefabriek, Rotterdam 🟢
42. Grote of St.-Janskerk, Schiedam 🟢
43. St.-Jacobsgasthuis, Schiedam 🔵
44. Stadhuis, Schiedam 🔵
45. R.K. St.-Jacobus de Meerdere, Schiedam 🔵
46. Vredespaleis, 's-Gravenhage 🟢🔵
47. Kasteel Oud-Wassenaar, Wassenaar 🟢
48. Kademuren, Goes 🟢
49. Vestingwerken, Hulst 🟢
50. Hervormde kerk en toren, Kapelle 🟢
51. Hervormde Onze-Lieve-Vrouwekerk, Tholen 🟢
52. Badpaviljoen, Domburg 🟢
53. Huis Der Boede, Koudekerke 🔵
54. Kasteel Westhove, Oostkapelle 🔵
55. Oranjemolen, Vlissingen 🟢
56. Kasteel Heeswijk, Heeswijk-Dinther 🔵
57. Grote of Onze-Lieve-Vrouwekerk, Breda 🟢🔴
58. Kloosterkazerne, Breda 🟢
59. R.K. St.-Joriskerk en toren, Eindhoven 🔵🔴
60. Vestingwerken, 's-Hertogenbosch 🟢🔵🔴
61. Kathedrale Basiliek St.-Jan, 's-Hertogenbosch 🟢🔵🔴
62. R.K. St.-Gummaruskerk, Steenbergen 🟢
63. Kasteel Neubourg, Gulpen 🟢
64. Redemptoristenklooster, Wittem 🟢
65. Glaspaleis, Heerlen 🟢
66. St.-Martinuskerk, Vijlen 🟢

Legenda

Kanjer subsidie 1 = 🟢

Kanjer subsidie 2 = 🔵

Kanjer subsidie 3 = 🔴

Reitdiepsluizen

Sluisweg, Zoutkamp, gemeente De Marne, Groningen

Een legende uit 1840 vertelt dat de plaatselijke bakker net buiten Zoutkamp een vreemd verschijnsel zag. Hij zag een witte gedaante met blauwe strepen over de borst. Het was ongeveer zo groot als een mens. Zonder voeten zweefde het met de bakker mee. De bakker wilde wel eens weten wat het was en vroeg 'het spook' of hij van God of van de duivel was. Als hij van God was mocht hij dichterbij komen, als hij van de duivel was, dan moest hij verdwijnen. Als antwoord op deze vraag werd de gedaante zwart, verteerde en verdween in de grond. Vanaf die dag zag niet alleen de bakker dit vreemde verschijnsel, maar zagen andere dorpsbewoners het ook. Ze besloten met geweren 'het spook' op te wachten. Eén van de dorpsbewoners herkende echter het vuile witte hemd van zijn buurman... De buurman werd gestraft, doch na dit voorval werden er vaker witte spookverschijningen gesignaleerd.
Het bos ten zuiden van Zoutkamp heet dan ook Spookbos.

Korte geschiedenis Het Reitdiep was de kronkelende benedenloop van de Hunze en tot de bouw van de sluizen bij Zoutkamp in 1876 was het een open zeearm. Zoutkamp, omstreeks 1575 gesticht door de Spanjaarden, is één van de twee vestingplaatsen die de regio Noord-Groningen kent. De plaats waar het Reitdiep uitmondt in de Lauwerszee (thans Lauwersmeer) was door zijn ligging zowel van militaire betekenis als van belang als haven van de kustvisserij. Bovendien vormt het van nature een knooppunt in de kustverdediging en de daarbij behorende waterhuishouding. Een aantal waterstaatkundige objecten in Zoutkamp herinnert aan de vele functies en ingrepen in dit gebied. De 'nieuwe zeedijk' met drie sluiscomplexen vormt een markant 19de-eeuws geheel. Met name betreft dit de provinciale zeesluis. Deze sluis is gebouwd in de jaren 1873 tot 1875. De schutkolk is in 1911 verlengd. De draaibrug is in 1979 vervangen door een stalen basculebrug, waarbij tevens de aanbrug is vernieuwd (stalen liggers) en de vleugels aan de zuidzijde zijn aangepast. De sluis is geheel opgetrokken uit metselwerk, maakt onderdeel uit van de dijk en bestaat uit vier stroomkokers en een schutkolk. De deuren zijn houten puntdeuren. Op het geheel staan eenvoudige stalen leuningen. Aan de binnenzijde van de dijk bevindt zich een bedieningshuisje.

Restauratie De plannen voor het restaureren van dit sluiscomplex werden reeds in 1998 ontwikkeld. De totale kosten van deze omvangrijke restauratie maakten een uitvoering middels de Brrm 1997 praktisch onmogelijk, en derhalve werd in 2001 met succes een beroep gedaan op de 'kanjerregeling'. De restauratie werd gegund aan de WOPG, een samenwerkingsverband van waterbouwkundige aannemers in de Provincie Groningen en de uitvoerende aannemer werd de firma Gebroeders Dekker te Groningen. In een later stadium werd het natuursteenwerk gegund aan een onderaannemer, Aannemingsbedrijf Jurriëns. Juist tijdens de start van de restauratie werd men ter plaatse geconfronteerd met de MKZ-crisis. Op de zeedijk en ook rondom de sluizen liepen veel schapen en het gehele gebied werd enige tijd verboden terrein. Dat betekende een fikse vertraging in de start van de werkzaamheden. Een ander probleem dat zich al snel aandiende was het feit dat het Waterschap Noorderzijlvest de spuisluizen van 1 oktober tot 1 april volledig open wilde houden. Dat hield in dat er op 1 april een damwand kon worden geslagen die per 1 oktober weer moest worden verwijderd. Een beperkte werktijd derhalve in de spuisluizen. Bovendien moest de damwand bij calamiteiten binnen 24 uur kunnen worden verwijderd. Aanvankelijk werd in 1998 rekening gehouden met een beperkte aanpak van met name het natuursteenwerk. Tijdens de restauratie bleek echter dat die aanpak niet mogelijk was en er werd uiteindelijk gekozen voor een zwaardere restauratie van het natuursteen waarbij veel meer blokken moesten worden vervangen dan aanvankelijk werd vermoed. Al met al zijn dit de oorzaken geweest van een fikse vertraging in de uitvoering van de werkzaamheden zodat het geheel in 2004 kon worden opgeleverd. Ook de kosten namen door de zwaardere inzet flink toe.

Financiering Totale kosten: € 2.447.425,00 Subsidiabele kosten: € 2.412.528,00 Toegekend subsidiebedrag: € 1.201.730,00

Functie/bestemming Sluizen.

Huidige status In 2004 opgeleverd.

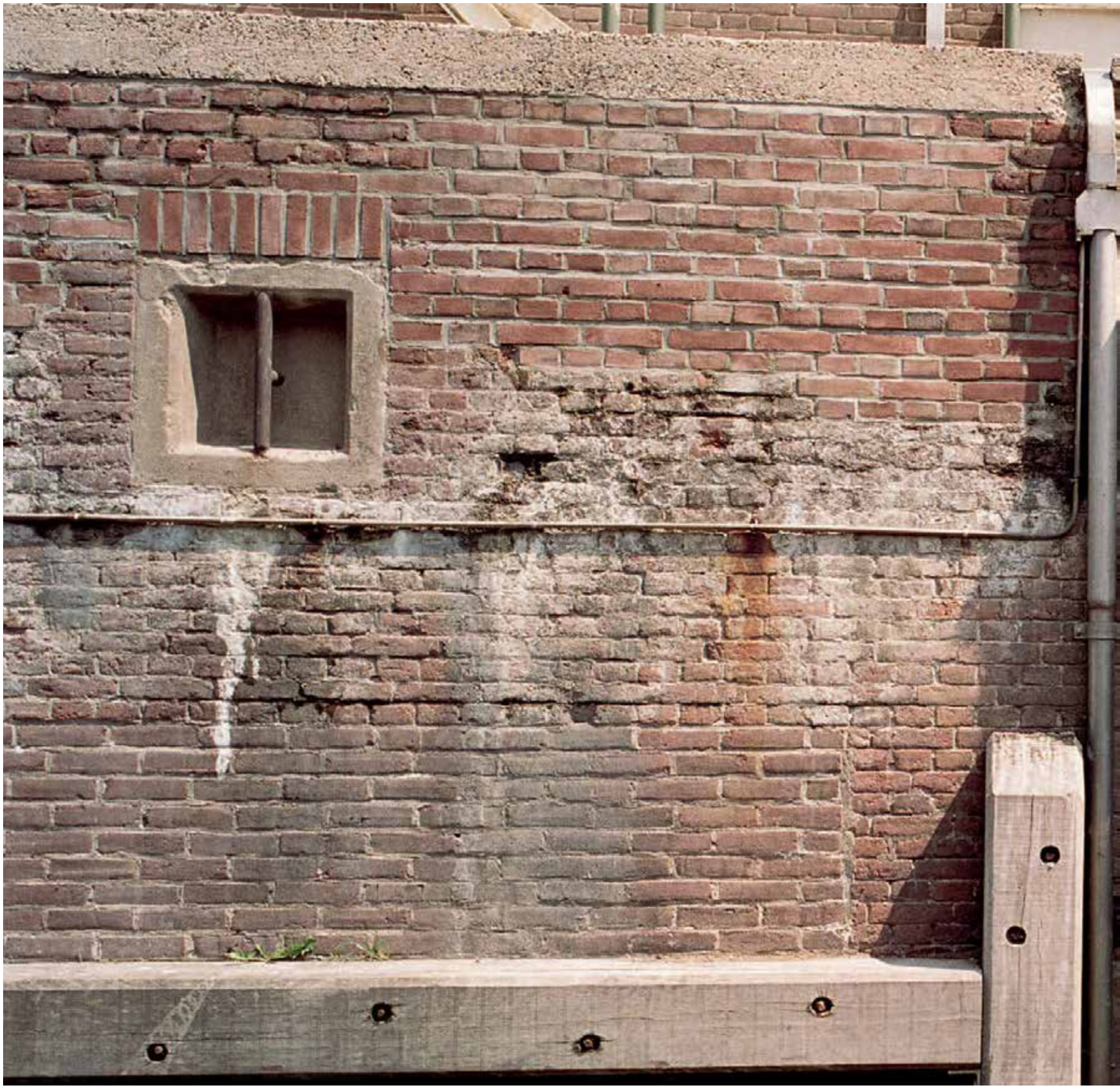

Fogelsangh State

Kleasterwei 1-3, Veenklooster, gemeente Kollummerland, Friesland

De plaatsnaam Veenklooster verraadt al, dat het dorp zijn ontstaan te danken heeft aan de vestiging van een klooster, en wel het Praemonstratenser dubbelklooster 'de Olijfberg' of 'Mons Oliveta'. Na enige tijd werd het naast elkaar wonen van monniken en nonnen te Veenklooster als een bezwaar ondervonden. Zij waren namelijk slechts gescheiden door een muur, en wat vermag een muur – vraagt een der geschiedschrijvers zich af – waar de liefde binnendringt? De monniken verhuisden toen naar het 'Monckehuys, behorende aan 't convent Feenclooster' onder Westergeest, en de Olijfberg bleef klooster voor adellijke jonkvrouwen.
De nog bestaande Mûntsewei, een der mooie eikenlanen in de omgeving van het landgoed, bleef de verbinding tussen beide kloosters onderhouden.

Korte geschiedenis In het midden van de 17de eeuw werd Fogelsangh State gebouwd op een plaats waar al in de 13de eeuw een Praemonstratenser klooster stond. Na de Reformatie was het klooster in handen van de Staten van Friesland gekomen die de kloostergebouwen hadden laten afbreken. In 1644 verkochten zij de landerijen aan Sjouck van Fogelsangh. Deze liet een nieuw, modern huis van twee verdiepingen mét toren bouwen. In het begin van de 18de eeuw werd de familie Van Heemstra eigenaar. Zij veranderden in de loop van de tijd het nodige aan het huis. Omstreeks 1734 liet Willem Hendrik van Heemstra aan de achterzijde een beuk bij bouwen. Aan het eind van de 18de eeuw kreeg het huis een nieuwe voorgevel met pilasters en een kroonlijst met fronton. Voor het huis kwamen twee bouwhuizen tot stand: een koetshuis aan de noordzijde en de stallen daar tegenover.
De 18de-eeuwse State lag in een park met rechte lanen binnen een rechthoekige omgrachting. In de 19de eeuw werd dit ouderwets gevonden. In 1838 kreeg de Friese landschapsarchitect L. P. Roodbaard dan ook de opdracht de geometrische aanleg tot een romantisch landschapspark om te vormen met een 'berg', slingervijvers en een ijskelder. Het huis kon daar niet bij achter blijven: in 1843 verrees aan de achterkant een koepelkamer van waaruit men een fraai uitzicht over het nieuwe park had. Vooruit lopend op een bezoek van koning Willem III in 1873 werd Fogelsangh State in 1872 ingrijpend aangepakt. De gevels werden geheel gepleisterd, de kroonlijst en fronton door een eenvoudige gootlijst vervangen, de pilasters en kapitelen veranderd, de kap verlaagd en er kwam een nieuwe ingangspartij, mét stoep en bordes. De vensters werden vergroot. Een aantal van die veranderingen is later weer ongedaan gemaakt. De wapenleeuwen bij het bordes met wapens van Van Harinxma werden in 1938 door de toenmalige eigenaar B. Ph. baron van Harinxma thoe Slooten geplaatst. Ook liet hij het wapenreliëf van Van Harinxma in het fronton boven de ingangspartij aanbrengen.
Het opmerkelijke van Fogelsangh State zijn de (goed bewaard gebleven) interieurs: in de onderverdieping bevinden zich de dienstvertrekken, op de bel-etage een mooie rechthoekige hal met in het verlengde daarvan de koepelkamer uit 1843 alsmede een fraai betimmerde eetkamer.

Restauratie Bij de restauratie in de periode van 2001 tot en met 2003 zijn wegens ernstige verzakkingen onder het hoofdgebouw palen en een funderingsplaat aangebracht. Tevens zijn het linker bouwhuis en het tuinhuis gerestaureerd. In het museum zijn onder andere voorzieningen getroffen voor minder validen.

Financiering Totale kosten: € 2.496.231,00 Subsidiabele kosten: € 1.821.223,00 Toegekend subsidiebedrag: € 1.274.856,00

Functie/bestemming De State werd in 1977-1978 gerestaureerd. Sindsdien is Fogelsangh State als uithof van het Fries Museum in gebruik. Enkele vertrekken worden in het weekend nog altijd bewoond door graaf De Marchant et d'Asembourg, die is gehuwd met de laatste eigenaresse Kyra Livia barones van Harinxma thoe Slooten. In het museum bevindt zich op de bovenverdieping een prachtige collectie portretten van Friese families.

3
13
12

Grote of Jacobijnerkerk

Jacobijnerkerkhof 95, Leeuwarden, Friesland

Knaagkevers of –torren kunnen aanzienlijk schade aanrichten aan historische houtconstructies. Een viertal soorten valt te onderscheiden:

Houtwormkevers. De larven leven twee tot vier jaar en zij worden vier tot zeven millimeter groot. Zij eten alles, als het maar van hout is. Hun sporen bestaan uit kleine gaatjes. Dit soort is betrekkelijk onschuldig.

Bonte knaagkever of grote houtwormkever. De larven leven drie tot tien jaar. Zij worden tussen de acht tot elf millimeter groot. Hun voedselgebied is voornamelijk aangetast eikenhout. Zij richten grote schade aan.

Huisboktor. De larven van dit soort leven drie tot twaalf jaar en eten alle naaldhoutsoorten. Zij zijn met bevers te vergelijken: je hoort ze knagen en ze richten grote schade aan.

Parketkevers. Hun larven leven ongeveer een jaar en worden zeven millimeter lang. Zij eten voornamelijk vloerdelen en zijn behoorlijk schadelijk.

Korte geschiedenis De Grote of Jacobijnerkerk, is een grote driebeukige kerk met vijfzijdig gesloten koor. Zij is tussen omstreeks 1275 en 1310 als tweebeukige kerk gebouwd bij een Dominicanerklooster dat in 1245 was gesticht. Sinds de Reformatie is het de hoofdkerk van de stad. Het huidige voorkomen is het resultaat van verbouwingen, uitbreidingen, aanpassingen, be- en ontpleisteringen en restauraties tot in de 20ste eeuw. De kerk heeft een aantal opmerkelijk fraaie interieuronderdelen. Het houten laat middeleeuwse gewelf van het middenschip vertoont gewelfschilderingen met vierpassen (klaverbladvorm met vier blaadjes), keperbanden en een Madonna met twee engelen. De sluitstenen van het vroeg 16de-eeuwse netgewelf van de Broodkapel zijn voorzien van de gepolychromeerde wapens van Friesland en Saksen. De grafkelders onder koor en zijkoor dienen als laatste rustplaats van de Friese Nassau's. Een opmerkelijk inventarisstuk is de Prinsenkraak (na 1813 Koningskraak genoemd), een gestoelte voor leden van het Huis Nassau-Diets dat is gemaakt rond 1696 door kistenmaker Joucke Jouckes. De preekstoel dagtekent uit de late 17de eeuw en bevat enkele, later toegevoegde, panelen van de Koningskraak. In de kerk staan drie orgels: een orgel gemaakt in 1727 door Christiaan Müller met fraai beeldsnijwerk, een eenklaviersorgel in het koor met een binnenwerk van F. C. Smits uit 1850 en een positief in de zuiderkapel van Johan Meister uit 1766.

Restauratie In de periode 1970 tot 1975 heeft een integrale restauratie van de kerk plaats gevonden; daarbij is het 19de-eeuwse gevelpleisterwerk verwijderd. Bij de laatste restauratie in de periode van augustus 2001 tot en met december 2002 zijn in hoofdzaak de gevels en het binnenpleisterwerk gerestaureerd en de houtconstructies in de kap hersteld. De kap was aangetast door de bonte knaagkever.

Financiering Totale kosten: € 1.313.766,00 Subsidiabele kosten: € 871.486,00 Toegekend subsidiebedrag: € 610.040,00

Functie/bestemming Kerk; multifunctioneel gebruik.

4

Pijpen, kademuren en kelders

Leeuwarden, Friesland

De naam Brol of Broglio betekent lage plek of weide. Weaze is een modderige laagvlakte.
De Brol en de kelders waren als Boter-, Kaas-, Groente- en Korenmarkt omstreeks 1550 het veelbezochte middelpunt van de stad. Koren en bier werden op en vóór de kelders verhandeld. Destijds woonden Over de Kelders (in een lijst uit 1554 aangeduid als Tegens de Kelders) twee barbiers, twee kannegieters, vier schoenmakers, vier bakkers, drie kleermakers, een apotheker, een brouwer en een koperslager.

Korte geschiedenis Leeuwarden is ontstaan uit de drie terpdorpen Oldenhove – in de 9de en 10de eeuw een uithof van de abdij van Corvey in Engeland –, Nijehove – een handelsvestiging aan de Middelzee die in de 12de eeuw stadsrechten kreeg – en Hoek. Nijehove had het eerst een omwalling en nam in 1435 beide andere dorpen binnen de omwalling op. In de 15de eeuw kreeg de vestiging een haven en werd daarmee een belangrijke handelsplaats, met uitvoer naar de Oostzeelanden, Holland, Frankrijk en Engeland. In 1481 kreeg de stad haar laatste omwalling, waarmee de omvang van de huidige binnenstad was bereikt. In 1791 verloor Leeuwarden de status van vestingstad. Tussen 1818 en 1859 werden de stadspoorten afgebroken; de omwalling en bastions werden tot wandelgebied omgevormd.
Over de grachten in de binnenstad zijn vanaf begin van de 16de eeuw overkluizingen gebouwd die ‘pijpen’ worden genoemd. Een van de oudste pijpen is De Brol uit omstreeks 1500, de brede overkluizing tussen Voorstreek en Weaze. De brede Langepijp over de Nieuwstadt ter hoogte van de Bagijnesteeg en Weerd dateert van 1611 toen twee bruggen met elkaar werden verbonden. Fraai zijn de uit 1674 daterende hardstenen deklijsten en ijzeren leuningen van beide pijpen. De Nieuwepijp ten westen daarvan is van 1621. De decoratief gesmede leuningen zijn een ontwerp van Th. A. Romein uit het midden van de 19de eeuw. Alle pijpen zijn in de 20ste eeuw gerestaureerd, de een ingrijpender dan de andere. Sterk gewijzigd zijn bijvoorbeeld de Paardepijp, de Vismarktpijp en de Amelandpijp.
Restauratie Bij de restauratie van 2001 tot en met 2002 zijn in hoofdzaak de pijpen van De Brol, de Nieuwstadt, wal- en kademuren en de gemetselde boogbruggen gerestaureerd. De restauratiewerkzaamheden aan ’t Naauw, De Brol en de kelders waren niet alleen esthetisch van belang. In de loop der tijd (de laatste restauratie stamde uit de jaren zeventig van de twintigste eeuw) hadden zich diverse verzakkingen en verschuivingen voorgedaan. Met name het steeds zwaarder en intensiever wordende verkeer had zijn tol geëist. Dit heeft geleid tot scheuren en gebroken voegwerk. Door de bruggen opnieuw in te boeten hebben deze unieke kademuren en gemetselde boogbruggen hun oude luister weer teruggekregen. Daarnaast zijn ze versterkt met betonnen palen die met behulp van een betonspuit in het binnenste van de kademuren werden gespoten.
De start van de restauratie was op 14 augustus 2001; het einde van de werkzaamheden in september 2002.
Financiering Totale kosten: € 3.730.073,00 Subsidiabele kosten: € 2.924.779,00
Toegekend subsidiebedrag: € 1.754.867,00

67-VV-DP
objekt

5

R.K. St.-Werenfriduskerk

Noard 173, Workum, Gemeente Nijefurd, Friesland

Werenfried was een Engelse monnik die in de eerste helft van de 8ste eeuw naar het vasteland kwam om het christendom te verspreiden. Aanvankelijk was hij werkzaam in West-Friesland. Niet als Westfriese zendeling, maar als 'apostel van Gelderland' leeft zijn nagedachtenis voort.

In 760 komt Werenfried te overlijden. De bewoners van de plaatsen Elst en Westervoort maakten beide aanspraak op het lichaam. Daarom besloten ze dat hij zelf moest bepalen waar hij begraven wilde worden.

Ze legden het lichaam van de overledene in een bootje. De richting waarin het bootje zou varen, moest de laatste rustplaats worden. Het bootje dreef met de stroom mee richting Elst. De mensen uit Westervoort waren het er niet mee eens en ze bedachten een ander plan.

Het lichaam van Werenfried werd nu op een ossenkar gelegd. De ongeleide ossen liepen eveneens in de richting van Elst en Elst werd het. Tot de Reformatie is het lichaam van de Heilige Werenfridus in Elst bewaard. In 1664 is het uit vrees voor molestatie door de protestanten overgebracht naar Emmerich.

Het naamfeest van de heilige wordt gevierd op 14 augustus.

Korte geschiedenis De St.-Werenfriduskerk is in 1876-1877 naar ontwerp van architect A. Tepe gebouwd als vervanger van een kerkgebouw uit 1770. Het is een driebeukige, pseudobasilicale kruiskerk met een driezijdig gesloten koor en een drie geledingen hoge toren. Het interieur wordt gedekt door kruisribgewelven en heeft een zeer fraaie inventaris, vervaardigd door leden van het Bernulphusgilde, een vereniging die zich ten doel stelde de kunstzin bij haar leden aan te kweken. Belangrijke kunstenaars – architecten, houtsnijders, beeldhouwers, glazeniers, edelsmeden, kopergieters en schilders – werden lid van het gilde.

Van de inventaris vallen te vermelden de door O. de Boer in 1851 vervaardigde preekstoel, kruiswegstaties en een communiebank; het neogotische hoofdaltaar uit 1877 en zijaltaren uit 1883 door atelier Mengelberg en het door P. J. Adams gebouwde orgel uit 1884.

Naast de kerk staat de in 1877, eveneens door A. Tepe ontworpen, pastorie.

Restauratie Onder de toren zijn in 1996 palen en een funderingsplaat aangebracht.

Bij de restauratie van juli 2001 tot en met april 2003 zijn in hoofdzaak de gevels, de houtconstructies van de kap, de glas-in-loodramen, het binnenpleisterwerk aan muren en het gewelf hersteld. Ook werd de leien dakbedekking vervangen. Tevens zijn het orgel en de pastorie gerestaureerd.

Financiering Totale kosten: € 1.906.269,00 Subsidiabele kosten: € 1.811.235,00 Toegekend subsidiebedrag: € 1.219.053,00

Functie/bestemming Kerk. De pastorie is ingericht als museum.

SANCTUS SANCTUS SANCTUS

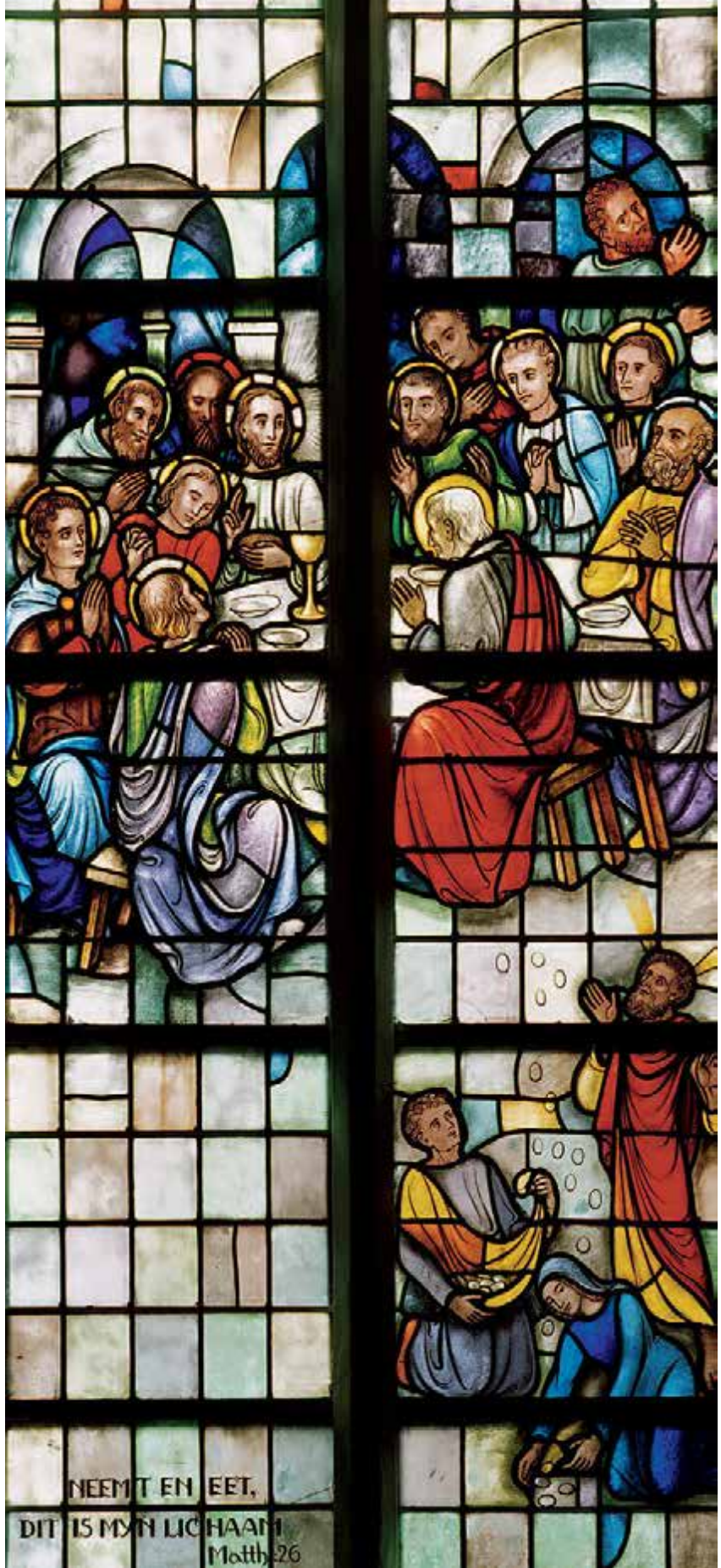
NEEMT EN EET,
DIT IS MYN LICHAAM
Matth. 26

Qui consurgens accepit puerum
.....et secessit in Aegyptum.

זכרון

Synagoge

Prinsestraat 14, 16, 18, Enschede, Overijssel

De eerste joden die officieel toestemming vroegen om in Enschede te mogen wonen, deden dat in 1767. In 1810 waren er ruim 30 joden woonachtig in de stad. In 1828 had deze gemeenschap voldoende leden (42) om te besluiten een synagoge te bouwen, die in 1834 werd ingewijd. Die synagoge werd op 7 mei 1862 bij de grote brand van Enschede geheel vernield. Er werd snel besloten een nieuw gebedshuis te bouwen en zo kon in 1865 al een nieuw gebouw ingewijd worden.
Deze synagoge bevond zich aan de Stadsgravenstraat. Met de industriële vooruitgang, eind 19de en begin 20ste eeuw, groeide de bevolking van Enschede snel en daarmee ook het joodse deel. Ongeveer in 1918/1919 werd besloten een nieuwe synagoge te bouwen, daar de bestaande te klein geworden was. De opdracht wordt aan K. P .C. de Bazel verstrekt, die zijn creatie niet meer voltooid heeft mogen aanschouwen. Dit nieuwe kerkgebouw werd op 12 december 1928 plechtig ingewijd.
De gemeenschap kende in die tijd haar grootste bloei. Er was een 'rijk joods leven'. Er waren kosjere slagerijen, bakkerijen en kruidenierswinkels. Een school voor godsdienstonderwijs, een koor, een toneel- en een sportvereniging. Alle beroepsgroepen waren vertegenwoordigd van fabrikanten tot artsen, van loodgieters tot landarbeiders, van fotografen tot pianostemmers.
De Enschedese joden voelden zich veilig en geaccepteerd door hun omgeving.

Korte geschiedenis De synagoge werd in 1919 ontworpen door K. P. C. de Bazel, maar pas in 1927-1928 uitgevoerd onder leiding van leerling en vriend A. P. Smits met assistentie van C. van der Linde.
Het complex met zijn opvallende, met koper beklede, koepeldaken biedt plaats aan een grote en een kleine gebedsruimte, een feestzaal, een ritueel badhuis, een woning voor de rabbijn en een joodse school met onderwijzerswoning.
Opvallend aan het exterieur is, afgezien van de koepels, de expressieve baksteendecoratie, handelsmerk van De Bazel. Toch is het juist het interieur van 'de mooiste sjoel van Europa' dat imponeert en velen tot lyrische beschouwingen heeft gebracht, door de stemmige kleuren, de vele tapijten, de bijzondere gebrandschilderde ramen van de Haarlemse glazenier Lourijsen en de symboliek die overal opduikt. Het koepelgewelf bestaat uit een twaalfpuntig stermotief. Dit goudmozaïek heeft een blauwe achtergrond en aan de sterpunten staan de tekens van de dierenriem. Deze twaalf tekens corresponderen met de twaalf stammen van Israël. De nisvormige Heilige Ark wordt geflankeerd door twee wandzuilen met granaatappels als bekroning. In het midden van de ruimte staat de bima, het houten spreekgestoelte met op elke hoek een drie-armige kandelaar vanwaar de rabbijn de diensten op de sabbat leidt. Hoog erboven hangt een in een grote cirkel vormgegeven kroonluchter van 1200 kilo.

Restauratie Belangrijk onderdeel van de restauratie van de synagoge was het herstel van de koepel. Voor de restauratie is een tent over de koepel gebouwd. Een deel van de houten constructie van de koepel bleek aangetast te zijn door vocht. Dit is hersteld. Tevens kwam er een nieuwe koperen bedekking op de grootste koepel.
Naast het exterieur is ook het interieur zover als nodig gerestaureerd. Onder andere voor de betegelde wanden van de trapopgang naar de feestzaal zijn nieuwe, op de oude gelijkende, wandtegels gebakken.
Natuurstenen vloeren zijn opnieuw gezoet, schilderwerk van wanden, onder andere in de feestzaal op de verdieping, is uitgevoerd, voor de centrale verwarmingselementen zijn bijpassende koperen kranen geleverd, plafonds zijn inclusief profilering gestuukt.
Met de restauratie werd op 13 augustus 2001 gestart. Op 22 april 2004 is de synagoge weer geopend.

Financiering Totale kosten: € 3.348.571,00 Subsidiabele kosten: € 2.141.546,00 Toegekend subsidiebedrag: € 1.499.082,00

Functie/bestemming Synagoge. Multifunctioneel (concerten, tentoonstellingen etc.).

STICHTING
ENGELENBERG

Stadsziekenhuis

Engelenbergplantsoen 7, Kampen, Overijssel

Het is oktober 1938. Boerenzoon Jan Bruning sterft in het Academisch Ziekenhuis in Groningen aan een chronische nierontsteking. Bruning is slechts één van de miljoenen nierpatiënten die ten dode is opgeschreven, omdat de medische wereld het antwoord schuldig moet blijven op zijn ziekte. De jongste arts in het ziekenhuis, de dan 27-jarige Pim Kolff, gaat op zoek naar een antwoord.

Na eindeloze experimenten tegen het donkere decor van de bezettingsjaren, redt hij op 11 september 1945 in het Stadsziekenhuis van Kampen zijn eerste patiënt het leven met een zelfgebouwde kunstmatige nier.

Prof. dr. Willem Johan Kolff (Leiden, 1911) stond met het ontwikkelen van de kunstnier, een hart-longmachine en het kunsthart aan de wieg van één van de belangrijkste omwentelingen in de moderne medische wetenschap: de introductie van kunstmatige organen. Tientallen miljoenen mensen over de hele wereld danken hun leven aan hulpmiddelen die dokter Kolff ontwikkelde.

Korte geschiedenis Tussen 1911 en 1916 werd het ziekenhuis De Engelenberg Stichting gebouwd, dankzij een legaat van C. H. A. A. Engelenberg, voormalig burgemeester van IJsselmuiden en raadslid in Kampen. Architect W. Kromhout leverde het ontwerp. Het in grote lijnen symmetrisch opgezette ziekenhuisgebouw springt vooral in het oog door de fraaie, sterk vooruitspringende middenpartij met daarachter een hoog opgetrokken bouwdeel met een uurwerk en twee rechthoekige torens (ventilatieschoorstenen). Het middendeel bevat onder meer een geheel zandstenen korfboogvormige portiek met bloemmotieven in reliëf, onder een luifel van glas en smeedijzer. Daarboven bevinden zich door zandstenen rondbogen afgesloten glas-in-loodvensters.

Restauratie De restauratie van het voormalige Stadsziekenhuis betreft de restauratie van de constructieve elementen. Het middengedeelte met de beide karakteristieke schoorstenen, de ingangspartij en monumentale trap zijn prachtig gerestaureerd. De restauratie heeft betrekking gehad op herstel van kozijnen, ramen, deuren, buitenmetselwerk en voegwerk en herstel van de kap.

Financiering Totale kosten: € 2.371.234,00 Subsidiabele kosten: € 1.081.780,00 Toegekend subsidiebedrag: € 649.068,00

Functie/bestemming Onderdeel van een verpleeghuis. In het monumentale gebouw zijn alle niet-woonvoorzieningen van het verpleeghuis ondergebracht als kantoren, medische en psycho-sociale zorg etc.. De oorspronkelijke entree van het Stadsziekenhuis vormt de hoofdentree tot het verpleeghuis. In het verlengde van de entree is de toegang tot het nieuwe woongedeelte. De asymmetrische situering is bepaald door de wens een aantal monumentale bomen achter het ziekenhuis te behouden.

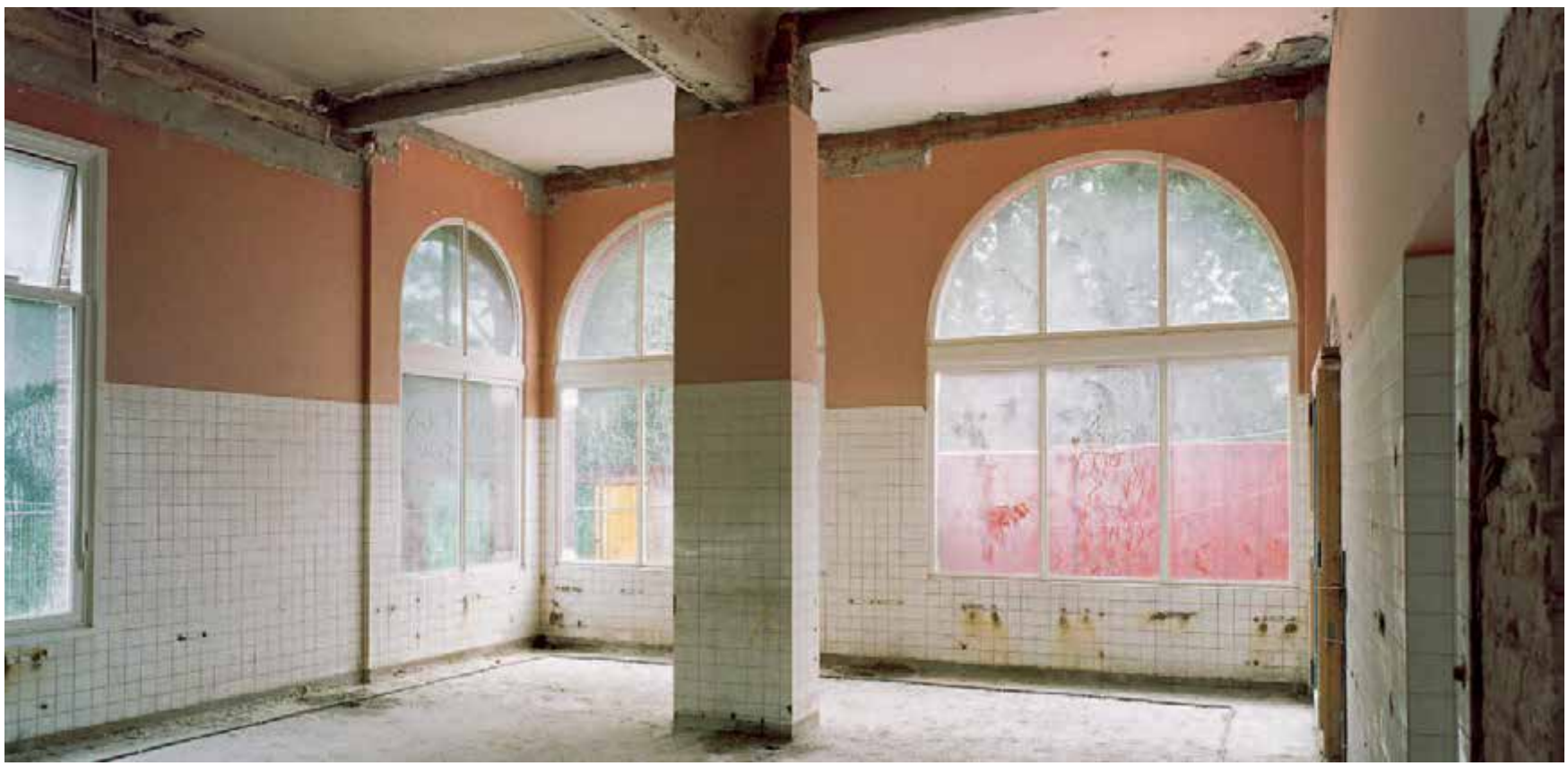

בית תפלה לכל העמים
ישעיה LVI vs 7

Synagoge

Pastoorstraat 17 A, Arnhem, Gelderland

Jonas Daniël Meijer werd op 15 september 1780 geboren als zoon van welgestelde ouders. De jonge Jonas was wat je noemt een wonderkind. Al op driejarige leeftijd kon hij lezen en leerde hij Frans en Engels van een privé-leraar. Terwijl Hebreeuws bij zijn normale opvoeding hoorde, begon hij al op vijfjarige leeftijd Latijn te leren. Reeds op zijn zevende werd hij toegelaten tot de vierde klas van de Latijnse school in Arnhem. Na de dood van zijn vader, David Abraham Meijer, is Jonas waarschijnlijk met zijn moeder, broer en zus naar Amsterdam verhuisd.

In Amsterdam bezocht Jonas Daniël Meijer (1780-1834) het Atheneum Illustre, waar hij van 1793 tot 1796 rechten studeerde bij professor H. E. Cras. Vlak na zijn afstuderen, werd hij (op 15 november 1796) als eerste jood (na de burgerlijke gelijkstelling) benoemd tot advocaat.

Behalve met rechtsgeleerdheid hield Meijer zich ook bezig met taal- en letterkunde, oudheidkunde en geschiedenis. Daarnaast vond hij ook nog tijd om zich met economische en sociale problemen bezig te houden. Zo bracht hij op 2 maart 1807 aan Lodewijk Napoleon verslag uit over de erbarmelijke omstandigheden waarin veel joden leefden.

In 1813 werd hij lid van het voorlopig bestuur van de grondwetscommissie. Hij hield zich vooral bezig met het juridische gedeelte en speelde daarin ook een belangrijke rol. De grondwet werd op 29 maart 1814 bekrachtigd.

In het nieuwe koninkrijk bekleedde Meijer het ambt van rechter. In 1817 nam hij ontslag. Hij bleef echter publiceren. Op 6 december 1834 overleed hij in z'n woonplaats Amsterdam.

Korte geschiedenis De Nederlands-Israëlitische Hoofdsynagoge dateert uit 1853 en is gebouwd naar ontwerp van stadsbouwmeester H.J. Heuvelink, in eclectische stijl, met gotische en classicistische stijlelementen. De synagoge staat op de plaats van het geboortehuis van de grote joodse rechtsgeleerde Jonas Daniël Meijer.

De oorspronkelijke opzet was eenvoudig: het gebouw had één grote zaal die de gehele hoogte van het gebouw besloeg met aan de noord- en zuidzijde vrouwengalerijen. De entree bevond zich aan de westzijde en bevatte aan beide zijden trappen naar de vrouwengalerijen. De scheidingsmuur tussen zaal en entree bevatte een groot glas-in-loodraam. In de gevels waren grote ijzeren ramen aangebracht. Het venster aan de oostkant achter de arke, bevatte een glas-in-loodraam met daarin joodse symbolen. Rond 1900 werd een secretariskamer aangebouwd aan de zuidzijde.

Na de Tweede Wereldoorlog nam de sterk verkleinde joodse gemeenschap de synagoge weer in gebruik. In die tijd werden grote wijzigingen aangebracht. Allerlei functies die voorheen in gebouwen in de omgeving waren ondergebracht, kregen nu een plaats in en bij de synagoge.

De zaal werd verkleind door de scheidingsmuur tussen entree en zaal naar het oosten op te schuiven, zodat aan de westzijde hiervan ruimte ontstond voor een feestzaal, vergaderzaal en logeerkamers. De vrouwengalerijen werden dichtgezet met matglas en het oorspronkelijke fraaie stucplafond, dat de hele zaalruimte overspande, werd aan het oog onttrokken door een verlaagd plafond. Onder de galerijen werden nieuwe vensters in de buitenmuren geplaatst. Het glas-in-loodraam achter de arke werd vervangen door een nieuw, lager venster. De entree, soekah en toiletten werden in nieuwe aanbouwen aan de zuidzijde ondergebracht en de voormalige secretariskamer werd herbestemd tot keuken.

Restauratie Hoewel een aantal van de naoorlogse wijzigingen hun eigen waarde heeft, was het restauratieplan er vooral op gericht de 19de-eeuwse kwaliteiten opnieuw tot hun recht te laten komen. De grote zaalruimte moest weer als geheel te beleven zijn. De galerijen werden in ere hersteld en ook het oorspronkelijke stucplafond werd gerestaureerd. De naar het oosten verplaatste muur werd vervangen door een glazen wand, zodat de ruimte aan de westzijde zijn naoorlogse functie als feestzaal kan behouden. De hoofdentree bevindt zich weer in de westgevel. De aanbouwen zijn afgebroken en hiervoor in de plaats zijn meer losstaande gebouwen gekomen. Het venster achter de arke is zo goed mogelijk in zijn oude vorm hersteld. Voor het herstel van de decoraties is gebruik gemaakt van de vele nog aanwezige sporen. Eén van de kroonluchters, die in de St.-Walburgisbasiliek terecht was gekomen, is weer overgedragen aan de joodse gemeente.

Hare Majesteit de Koningin Beatrix woonde op woensdagmiddag 8 oktober 2003 een bijeenkomst bij in de Hoofdsynagoge in Arnhem. Tijdens de bijeenkomst werd de restauratie van de 150 jaar oude synagoge formeel afgerond en droeg de Stichting Arnhemse Synagoge het gebouw weer over aan het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap in Arnhem.

Financiering Totale kosten: € 2.941.647,00 Subsidiabele kosten: € 1.366.735,00 Toegekend subsidiebedrag: € 956.715,00

Functie/bestemming Synagoge.

Hervormde kerk

Prinses Beatrixstraat 11, Eck en Wiel, gemeente Buren, Gelderland

Wat betekent de naam Eck en Wiel eigenlijk? De naam 'Eck' is afgeleid van het oud Nederlandse woord 'eki' of het oud Noorse woord 'ekja', dat wagenspoor betekent. Het zou een verwijzing zijn naar een oude doorgaande route over de oeverwallen langs de Rijn. De oudste vermelding 'Eck' dateert uit 953 en komt voor in een 11de-eeuwse kopie-oorkonde. Er was ter plaatse een geslacht De Ecke, vermeld in de 12de tot en met de 14de eeuw en Van Eck vanaf de 16de eeuw tot heden. 'Wiel' is een buurtschap onder Eck, dat daarmee samen het dorp Eck en Wiel vormt. De naam Wiel komt in 1349 voor het eerst voor. Wiel duidt op een oude dijkdoorbraak, waardoor vaak een diepe plas ontstond.

Korte geschiedenis In de Betuwe langs de Neder-Rijn ligt het plaatsje Eck en Wiel. Vanaf de veerpont naar de dijk is de toren van de Hervormde kerk goed te zien. De toren is het oudste deel van de kerk. Het onderstuk heeft sobere vroeg gotische details en stamt uit de 14de eeuw. In de toren hangt een luidklok uit 1420, gegoten door Willem Butendiic. Bijzonder, want deze klok is een van de oudste in ons land!

Het schip van de huidige kerk ontstond in de 16de eeuw, kort daarop werd het driezijdig gesloten koor gebouwd. Voor de Reformatie was de kerk aan de Heilige Anna toegewijd. Het interieur dat met netgewelven is overwelfd en ronde zuilen heeft als afscheiding tussen schip en zijbeuken, bezit een aardige inventaris. Onder het koor ligt de grafkelder van het Huis te Wiel. Van de 17de-eeuwse inventaris zijn de preekstoel met dooptuin en doophek en twee overhuifde herenbanken vermeldenswaard. De preekstoel staat op een 15de-eeuwse voet van een doopvont. De koperen doopbekkenhouder en de kronen zijn eveneens 17de-eeuws en de lezenaar aan de preekstoel dateert van 1728. Het eenklaviers orgel is in 1872 gebouwd door K. M. van Puffelen.

Restauratie Werkzaamheden tijdens de restauratie zijn herstel van het dak, de glas-in-loodramen, de gevels, de torenspits en enkele interieuronderdelen, waaronder de preekstoel, kerkbanken, en orgelgalerij.

De restauratie is in twee fasen uitgevoerd. De eerste was in 2000 al aan de gang. De tweede is als kanjer gestart (2000). De restauratie is in het najaar 2004 afgerond, rest slechts enkele afwerkingspunten (voorjaar 2005).

Financiering Totale kosten: € 1.108.390,00 Subsidiabele kosten: € 1.060.703,00 Toegekend subsidiebedrag: € 742.492,00

Functie/bestemming Kerk.

10

R.K. kerk St.-Martinus

Wichmondseweg 17, Baak, gemeente Steenderen, Gelderland

St.-Martinus was een geliefde patroonheilige in de Noordelijke Nederlanden. Hij was in 316 in Hongarije geboren. Als 18-jarige soldaat in dienst van de Romeinse keizer ontmoette hij bij de stadspoorten eens een naakte bedelaar aan wie hij de helft van zijn soldatenmantel gaf. In die tijd behoorde een helft van de kleding aan de keizer, de andere helft was persoonlijk bezit. In een droom verscheen hem de avond daarop Christus met de helft van zijn mantel om zich heen en sprak: 'Wat je voor de geringste van mijn broeders hebt gedaan, dat heb je aan Mij gedaan'. Martinus' besluit stond toen vast. Hij werd priester, missionaris en tenslotte bisschop van Tours. Hij was geliefd bij de gehele bevolking wegens zijn gerechtigheid en voorbeeldig leven.
De heilige Martinus stierf op 11 november in het jaar 398. Hij is de patroon van de soldaten, hoefsmeden, bedelaars, reizigers, gevangenen en herders. Hij wordt aangeroepen tegen uitslag en slangenbeten en zorgt voor een goede oogst. Op zijn sterfdag 11 november trekken nog steeds kinderen met lampions zingend door de straten.

Korte geschiedenis Op de weg van Zutphen naar Doetinchem is vanuit de verte de torenspits van de R.K. kerk St.-Martinus goed zichtbaar. Deze kerk uit 1889-1891 van architect A. Tepe met zijn grote toren vormt het centrum van het dorpje Baak. De kerk is een neogotische pseudobasiliek met transept, driezijdig gesloten koor met zijkapellen en de hierboven al genoemde forse toren van drie geledingen. De kleurige afwerking van het interieur verdween in later jaren onder een witte afwerklaag. Het grootste deel van de inventaris dagtekent uit de bouwtijd en werd vervaardigd door het atelier Mengelberg, zoals het hoofdaltaar uit 1895, de gebrandschilderde ramen, enkele beelden en het triomfkruis. F. W. Langenberg vervaardigde verschillende heiligenbeelden, waaronder een Piëta. De kruiswegstaties zijn ouder, uit 1850-1857, en van de hand van O. de Boer, die ook de kruiswegstatie in de St.-Werenfridus te Workum maakte. De Werenfridus is eveneens met een kanjersubsidie gerestaureerd. In 1892 werd in de kerk een orgel geplaatst dat afkomstig was van de R.K. kerk De Liefde in Amsterdam.

Functie/bestemming Tot begin 1970 was 90% van de inwoners van Baak rooms-katholiek. Tegenwoordig is dat 50%, waarvan slechts 50 tot 70 dorpelingen nog kerkgaand is. De ontkerkelijking vormt eigenlijk de kern van het probleem rond de instandhouding van de kerk. Op dit moment onderzoekt het parochiebestuur de mogelijkheden tot gedeeltelijke herbestemming van de kerk en is men nog steeds op zoek naar een geschikte functie. De middelen die gegenereerd worden, zouden de instandhouding van de kerk moeten bekostigen. Naast de herbestemming wil men voor de kerkelijke activiteiten het koor, het linker- en het rechtertransept gebruiken. Een definitief voorstel tot wijziging van het interieur is nog niet gereed. Als het zover is zal een verzoek om een monumentenvergunning ingediend moeten worden, waarbij het kunnen belijden van de godsdienst centraal zal staan en het behoud van monumentale waarden, zoals het bankenplan, vloerafwerking en polychromeerwerk, nagestreefd moet worden.

Financiering Totale kosten: € 2.713.024,00 Subsidiabele kosten: € 2.475.275,00 Toegekend subsidiebedrag: € 1.732.693,00

Huidige status Men is vooruitlopend op een sluitend exploitatieplan voor de langere toekomst sinds maart 2003 volop bezig met de werkzaamheden aan het exterieur van de kerk en neemt daarmee een risico. De restauratie waaronder het natuursteen, leien dak, gevelvoegwerk, glas-in-loodramen e.d. zijn voor 50% klaar. De torenspits en de noordzijde van het schip moeten nog uitgevoerd worden.

Kasteel Nederhemert

Kasteellaan 1, Nederhemert-Zuid, gemeente Zaltbommel, Gelderland

In de kelders van het kasteel zijn de laatste jaren voor de restauratie gemiddeld veertig overwinterende vleermuizen geteld; vooral baard- en watervleermuizen met daarnaast ook de gewone grootoorvleermuis en franjestaart. Er zijn maatregelen getroffen om tijdens en na de restauratie voldoende winterverblijven voor vleermuizen te behouden. Het gaat onder meer om isolatie en om herbouw van een ijskelder.
Ter financiële ondersteuning is hiertoe in 2003 een inzamelingsactie gehouden onder de donateurs van de stichtingen Vrienden der Geldersche Kasteelen en Het Geldersch Landschap.

Korte geschiedenis In het jaar 2000 nog was Kasteel Nederhemert een 'Doornroosje' kasteel waar je je alleen met grote laarzen en een kapmes een weg naartoe kon banen. Na de Tweede Wereldoorlog was het volledig uitgebrande kasteel aan zijn lot overgelaten. Op een schiereiland in de Bergse Maas ligt het verscholen in het groen.
Het oudste gedeelte van Nederhemert, een rechthoekige woontoren uit omstreeks 1300, bevindt zich in het zuidoostelijke deel van het complex. In de kelder is een zeldzaam Boheems gewelf bewaard gebleven; daarboven bevond zich de begane grond en de verdieping, onderling verbonden door muurtrappen. In de loop van de 14de eeuw is aan de woontoren een ommuring met een ronde hoektoren toegevoegd. Allengs werd het kasteel uitgebreid met woonvertrekken en torens. De bebouwing op het binnenplein werd aan het begin van de 19de eeuw gewijzigd. Deze bebouwing met zuidvleugel en zeshoekige toren is in 1945 bij de brand verloren gegaan. Van het resterende L-vormige complex is het muurwerk overeind gebleven, met uitzondering van de 16de-eeuwse traptoren die in 1966 vrijwel geheel instortte. Daarop werd het hoofdgebouw voorzien van een nooddak en van muurverankering.
Restauratie De Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen heeft Nederhemert met het terrein binnen de gracht in 1962 in langdurige erfpacht van Staatsbosbeheer verkregen. Het in 1994 door architect W. Kramer opgestelde restauratieplan voorziet in het herstel van het nog bestaande deel van het kasteel. De eerste fase betrof vooral het weer opbouwen van het dak en het wind- en waterdicht maken van de nog bestaande bouwdelen. De tweede fase is nu beëindigd, waarbij de afwerking en inrichting is voltooid. Zeer zorgvuldig is stapje voor stapje het restauratieproces vastgelegd en gedocumenteerd.
De restauratie is in 2001 gestart. In 2005 wordt de restauratie afgerond.
Financiering Fase I Totale kosten: € 2.374.461,00 Subsidiabele kosten: € 2.072.432,00 Toegekend subsidiebedrag: € 1.450.702,00
Fase II Totale kosten: € 3.133.865,00 Subsidiabele kosten: € 1.398.805,00 Toegekend subsidiebedrag: € 979.164,00
Functie/bestemming Business Services (BS) Beheer B.V. en Geldersche Kasteelen/Geldersch Landschap hebben op 6 juli 2004 een huurcontract ondertekend. De ondertekening vond op feestelijke wijze plaats in de 700 jaar oude woontoren van het kasteel. De huurder zal de kantoorruimte in kasteel Nederhemert in gebruik geven aan haar werkmaatschappijen Tele-BS Telecom Business Services en Calvi Business Software.
De huurder zal naast het gebruik van de kantoorruimte zorgdragen voor het invullen van een representatieve en publieke functie van het kasteel. Hierbij wordt vooral gedacht aan het laten sluiten van burgerlijke huwelijken in de grote zaal, die daartoe een passende inrichting zal krijgen. In het kader van de lichte publieksfunctie zal de huurder ook gelegenheid geven voor het organiseren van open dagen en rondleidingen.
De kelders blijven bestemd als vleermuisreservaat, waarover de stichting Het Geldersch Landschap het beheer zal voeren.

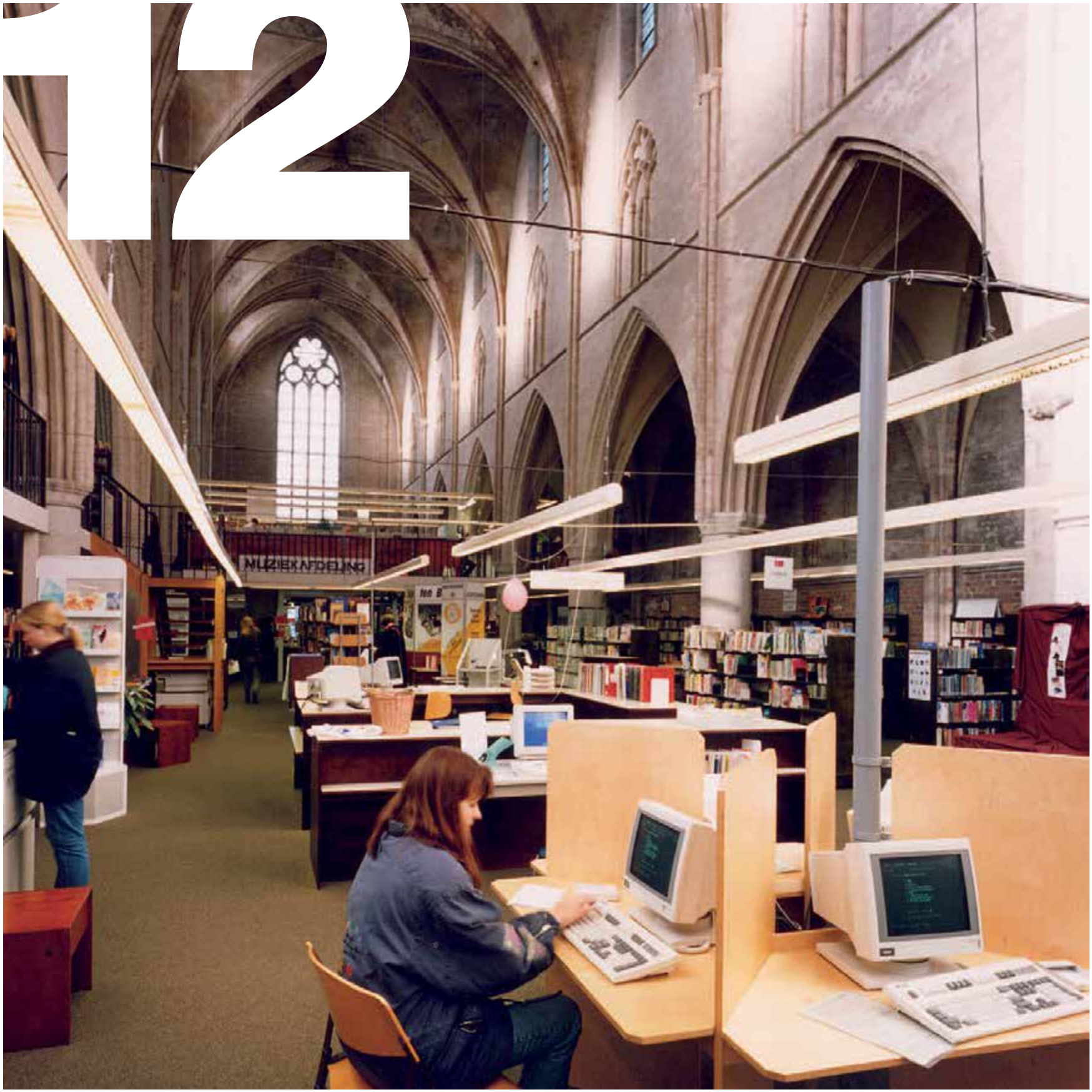
12
MUZIEKAFDELING

Broederenkerk

Broederenkerkplein 2, Zutphen, Gelderland

In 1772 ontwierp de stadsarchitect Teunis Wittenberg op de kerk een charmant torentje waarin een klok werd gehangen. Deze poortersklok luidt nog altijd van kwart voor tien tot tien 's avonds als signaal dat de poorten van de stad gaan sluiten. In Zutphen kende men de tijdsaanduiding van 21.38 uur: ''t is klik veur de Breure'. Het slagmechaniek van het poortersklokje liet zeven minuten voordat de klok begon te slaan namelijk altijd een klik horen.

Korte geschiedenis De Broederenkerk werd als kloosterkerk van de Dominicaner 'predikheren' tussen 1306 en 1307 gebouwd. Deze kloosterorde had zich in 1288 in Zutphen gevestigd. Gravin Margaretha van Vlaanderen schonk hun in 1293 een voormalig grafelijk terrein om een nieuw klooster te stichten. Een bakstenen grafelijke zaal vormde de oudste kern van het complex. Dit werd het Dormitorium (slaapzaal) waar nu het Stedelijk Museum is gehuisvest. Het Refectorium (eetzaal) uit circa 1500 is nu het front van het Stedelijk Museum. De kerk zelf is in zuiver gotische stijl tot stand gekomen. Dit in tegenstelling tot veel andere middeleeuwse kerken waaraan gedurende honderden jaren werd verbouwd, uitgebreid en verfraaid. Het is een driebeukige kerk met driezijdig gesloten koor. Het rijzige interieur wordt gedekt met kruisribgewelven op schalken. De rijke gewelfschilderingen dateren uit de eerste helft van de 16e eeuw en zijn onlangs bij de laatste restauratie hersteld. Er zijn veel familiewapens te zien van de Zutphense stedelijke patriciërsfamilies die als 'sponsors' de Dominicaner orde steunden. Na de opheffing van het klooster tijdens de Reformatie rond 1600 werd de kerk in de 18de eeuw gebruikt door de Waalse en vanaf 1826 de Nederlands Hervormde gemeente. Na jaren van leegstand vanaf 1970 kocht de gemeente Zutphen het gebouw, waarna in 1985 de openbare bibliotheek er een bijzonder onderkomen vond.

Restauratie Achteraf heeft de herbestemming tot bibliotheek niet bijgedragen aan de instandhouding van met name het interieur van de kerk. De opslag van boeken vereist toch een ander binnenklimaat dan het gebruik als kerk. Het pleisterwerk met schilderingen op de kruisgewelven kwam in steeds grotere frequentie en hoeveelheden naar beneden.

Hierop heeft het gemeentebestuur besloten de restauratie voor te financieren. Vanwege de prioriteit die er was bij de restauratie van de Nieuwstadskerk, is de Broederenkerk pas in een latere ronde in aanmerking gekomen voor een Kanjersubsidie.

De restauratie is in drie fasen uitgevoerd om de financiële consequenties te spreiden. Na de eerste fase, het dak en het torentje, was het de beurt aan het interieur. In 1997 is met de eerste fase van de restauratie een aanvang gemaakt. In de loop van 2001 is de totale restauratie afgerond.

Financiering Totale kosten: € 813.788,00 Subsidiabele kosten: € 763.557,00 Toegekend subsidiebedrag: € 458.134,00

Functie Toen de openbare bibliotheek door ruimtegebrek moest uitbreiden is er in 1985 besloten deze naar de kerk te verplaatsen. Na restauratie heeft zij een prachtig aan haar wensen aangepast onderkomen gekregen en een monument kon daardoor behouden blijven.

13

Nieuwstadskerk

Nieuwstadskerksteeg 2, Zutphen, Gelderland

De patroonheilige van de Nieuwstadskerk is Johannes de Doper, in Nederland doorgaans St.-Jan genoemd. Johannes werd ongeveer een half jaar voor Jezus geboren. De ouders van Johannes waren Elisabeth en Zacharias. Ze waren beiden reeds op hoge leeftijd. Elisabeth was onvruchtbaar. De engel Gabriël echter meldde aan haar man, Zacharias, dat zijn vrouw moeder zou worden van een zoon. Ze zouden hem de naam Johannes moeten geven. Zacharias wilde daarvoor een teken en de engel ontnam hem zijn spraak.
Bij de geboorte van hun zoon zou Zacharias zijn spraak weer terugkrijgen, sprak de engel Gabriël.
En zo geschiedde het.
Johannes trok op 30-jarige leeftijd de woestijn in en kondigde overal de komst van de Messias aan.
Hij doopte Jezus in de rivier de Jordaan.
De geschiedenis van zijn dood behoort wel tot de meest dramatische tonelen van de heilige Schrift. Koning Herodes heeft hem laten onthoofden.
St.-Jan valt aan te roepen tegen hoofdpijn, schorheid, duizeligheid, epilepsie, kinderziekten, angst en hagel.

Korte geschiedenis Nieuwstad was in de 13de eeuw een voorstad van Zutphen. In 1272 wordt zij als zelfstandige parochie met een eigen kerk vermeld. De oudste delen van deze Nieuwstadskerk stammen echter uit omstreeks 1300: het onderste gedeelte van de toren en het middenschip en de eerste koortravee van de kerk. De kerk werd in de loop van de eeuwen vergroot, de toren verhoogd en het resultaat is een driebeukige hallenkerk met driezijdig gesloten koor en een toren van vijf geledingen bekroond met een ingesnoerde naaldspits. Inwendig heeft de kerk zware pijlerparen die afwisselend gordelbogen dragen met daartussen kruisribgewelven. De in 1912-1913 aangebrachte polychromie is in 1951 onder een witlaag verdwenen en bij de laatste restauratie verwijderd. Tot de inventaris hoort onder andere een door J. W. Timpe gebouwd orgel (1818).
Na de Reformatie viel de kerk in protestantse handen. In 1806 is zij aan de katholieken terug gegeven.

Restauratie Er heeft veel restauratiewerk aan het gebouw plaats gevonden: de torenspits werd vernieuwd en de stenen romp hersteld in 1919. Tien jaar later volgde een algehele restauratie van de toren (1927-28). In 1977 verdween de kerk voor lange tijd in een woud van steigers, en dat zou ruim 25 jaar zo blijven. Tussen 1981-1983 vond het herstel van de toren en daken plaats, gevolgd door een restauratie tussen 1990-2000, waarbij de zuiderzijbeuk, sacristie en bijgebouwen werden hersteld.
De gerestaureerde zuiderzijbeuk is in 1996 door kardinaal Simonis plechtig ingezegend. Dat was een belangrijke stap richting voltooiing van dit godshuis. Vervolgens werd de noorderzijbeuk en het omliggend terrein aangepakt. En tot slot werden middenbeuk, koor en torenportaal grondig gerestaureerd. Na verschillende tussentijdse restauraties, is ook het Timpe orgel luisterrijk hersteld. Het instrument is weer bespeelbaar en is zeer geschikt voor concerten.

Financiering Totale kosten: € 2.604.807,00 Subsidiabele kosten: € 2.554.486,00
Toegekend subsidiebedrag: € 1.788.140,00

Functie/bestemming Kerk.

14

Kasteel Amerongen

Drostestraat 20, Amerongen, Utrecht

De oranjerie heeft een verwarmingssysteem dat door de muren langs de zuidgevel onder de borstweringen van de ramen doorloopt. Het stoken van deze verwarming vond plaats aan de rechterzijgevel en de schoorsteen bevindt zich aan de linkerzijgevel. De luiken zijn voorzien van een dubbelschot waartussen isolatiemateriaal is aangebracht.

Aan het herstel van de tuinmuur langs de Rijnsteeg is veel aandacht en zorg besteed. Door het steeds ophogen van het wegdek van de Rijnsteeg werden de steunberen door de toegenomen gronddruk extra belast waardoor de tuinmuur op een ontoelaatbare wijze was scheef komen te staan. Door het aanbrengen van een grondscherm door middel van een Berlinerwand en het weggraven van de overtollige grond waardoor de gronddruk op de muur werd weggenomen kon de muur weer worden recht gedrukt. De enige scheur die was ontstaan is door de metselaar op een dusdanige wijze hersteld dat na het herstel deze plaats niet meer terug te vinden is.

Korte geschiedenis Het kasteel is een vrijwel vierkant bouwwerk uit 1674–1680. Gelegen in de uiterwaarden van de Nederrijn wordt het terrein omsloten door een kade. Binnen die kade wordt het huis omringd door een binnen- en een buitengracht. Het staat op de plaats van een in 1286 gesticht kasteel, dat door de Fransen in 1673 werd verwoest. In 1674 werd gestart met de bouw van het huidige kasteel op de oude fundamenten en met gebruikmaking van een deel van het muurwerk van de zuidwesttoren. Het is gebouwd in een strakke classicistische stijl. De schuifvensters behoren tot de vroegste voorbeelden van schuifvensters in Nederland.

De indeling van de plattegrond en de aankleding van de interieurs vanaf de 17de tot en met de 20ste eeuw zijn wonderwel bewaard gebleven.

Men nadert het voorplein via een ommuurd, rechthoekig eiland uit 1681, aangeduid als 'het bastion'. Voorplein, bastion en oprijlaan hebben eenvoudige bakstenen poorten, die in elkaars verlengde liggen. Op het voorplein staat een laag stalgebouw met hogere vierkante hoekpaviljoens, gebouwd in 1674-1680. De dakruiter met klok dateert uit 1909. Aan de zuidzijde bevindt zich een koetshuis uit 1906-1907, met een botenhuis aan de gracht. Het park is aan het eind van de 17de eeuw aangelegd. Bij het smeedijzeren toegangshek aan de Drostestraat staan een oranjerie (omstreeks 1870) en een koetsierswoning (poortgebouw) uit eind 17de eeuw. Die woning is in het tweede kwart van de 19de eeuw uitgebreid. De uit Duitsland gevluchte keizer Wilhelm II verbleef op het kasteel van 1918-1920. Tijdens zijn verblijf liet hij de tuinmuren langs de Drostestraat met ongeveer 60 cm. verhogen tegen het inkijken van de mensen die op de hooiwagens van de boeren meereden.

Restauratie De restauratie van het kasteel en de bijgebouwen is sinds 1945 op een kleinschalige wijze aangepakt door gebrek aan geldmiddelen bij de eigenaar en later de Stichting Kasteel Amerongen, alsmede door het ontbreken van voldoende subsidiegelden. Wel is een aantal casco's gerestaureerd waardoor de gebouwen met normaal onderhoud in stand gehouden konden worden. In het kader van kanjersubsidieregeling fase I is het interieur van de oranjerie en het casco van de koetsierswoning gerestaureerd en zijn de oeverscheidingen langs de grachten van het voorplein en rond het kasteel hersteld. In het kader van kanjersubsidieregeling fase II wordt de portierswoning hersteld en zijn de tuinmuren langs de Drostestraat en Rijnsteeg, alsmede de kassen in de boventuin in uitvoering genomen. Bij fase III vindt noodherstel van het kasteel plaats en zal het stalpleincomplex onder handen worden genomen.

Financiering Fase I Totale kosten: € 1.479.566,00 Subsidiabele kosten: € 1.459.314,00 Toegekend subsidiebedrag: € 1.021.520,00

Fase II Totale kosten: € 1.660.300,00 Subsidiabele kosten: € 1.659.381,00

Toegekend subsidiebedrag: € 1.161.567,00

Benodigd 2005-2006 kanjer 3 gelden: € 2.650.000,00

Functie/bestemming De oranjerie heeft na de restauratie voor een deel de functie van VVV-kantoor en winkel en de voormalige plantenkamer is in gebruik door vrijwilligers met de benaming van 'tuinkabouters', die het tuinonderhoud voor hun rekening nemen. Het koetshuis heeft de functie van expositieruimte en wordt gebruikt voor ontvangsten.

15

Kasteel Broekhuizen

Broekhuizerlaan 2, Leersum, Utrecht

De oranjerie was bij de bouw (1793-1798) niet alleen een oranjerie: de plaats waar de niet winterharde planten konden overwinteren. Bouwheer Cornelis Jan van Nellesteyn had er iets bijzonders van gemaakt. In de grote zaal die over het gazon uitkeek had hij een biljart geplaatst – heel modern voor die tijd, en de wanden had hij laten bespannen met vijf grote beschilderde doeken. Schilder Willem Joseph Laqui, behangselschilder van beroep, had zich uitgeleefd op vijf scènes uit tragedies van de Franse schrijver Voltaire. Zo werd de zaal van de oranjerie een plaats waar de eigenaar zich op niveau literair kon ophouden. In Nederland is geen vergelijkbaar voorbeeld bekend. Tot 1964 hebben de grote doeken in de oranjerie gehangen. Bij verkoop aan het Rijk, verdwenen de schilderingen uit de oranjerie en werden op rollen bewaard bij het Instituut Collectie Nederland. Maar ze zijn in redelijke staat en zullen, na restauratie, weer terugkeren naar de plaats waarvoor ze zijn gemaakt.

Korte geschiedenis Kasteel Broekhuizen is een groot witgepleisterd landhuis in neoclassicistische stijl dat ligt in een landschapspark van J.D. Zocher. Het huis werd in 1794 op de plaats van een middeleeuwse voorganger gebouwd. In 1810 volgde een flinke uitbreiding, bestaande uit een ver vooruitspringend zuilenportiek met dubbele gebogen trap aan de voorzijde. In 1906 brandde het pand uit, waarna het in de oude vorm werd herbouwd. Het interieur kreeg dezelfde indeling, betimmeringen en stucwerk in Lodewijk XVI-stijl, het laatste aan de hand van afgietsels van het oorspronkelijke werk. Vóór het huis staan twee uit wit marmer gehouwen sfinxen uit circa 1800. De twee bijbehorende vazen bevinden zich thans in de tuin van het Vredespaleis te Den Haag. Schuin tegenover het huis ligt een neoclassicistische oranjerie. Een kunstmatige heuvel is tegen de voorzijde van het gebouw opgeworpen tot de vloerhoogte van de eerste verdieping. De verdieping heeft geblokte zijrisalieten met nissen die 18de-eeuwse beelden bevatten en een geblokt middenrisaliet met Toscaans zuilenportiek. Boven de verdieping bevindt zich een mezzanino met uurwerk. Het koetshuis werd in 1897 gebouwd als vervanger van een kleiner gebouw.

In 1969 werd de buitenplaats met alle opstallen gekocht door het Ministerie van Landbouw en Visserij. Zij vestigde één van hun kantoren in het kasteel en de bijgebouwen. Veel onderhoud werd niet gepleegd. Met veel moeite was de oranjerie in 1979 gerestaureerd. Maar daar bleef het voorlopig bij. In 1996 werden huis, opstallen en een klein gedeelte van het terrein aan een particulier verkocht. Hij liet in 1999 de oranjerie geschikt maken voor een kantoorfunctie; de restauratie en gedeeltelijke reconstructie van het koetshuis volgde in 1999-2001. Het huis wacht nog op restauratie. Het complex is op dit moment niet meer in particuliere handen.

De bouwkundige staat van het kasteel is matig tot slecht. Het terrein rond het kasteel dat tot de beschermde buitenplaats behoort, is nog steeds in bezit van de staat. Het woord 'broek' geeft aan dat het gebied deel uitmaakt van de broekgronden, dat wil zeggen drassige gronden. Door een goede afvoer van het water middels een uitgekiend systeem van greppels en sloten konden de gronden redelijk droog blijven. Inmiddels is het systeem dichtgeslibd wat onder meer tot gevolg heeft dat de gebouwen in de onderhuizen (souterrains) wateroverlast hebben.

Restauratie Het restauratieplan omvat het herstel van het koetshuis als eerste fase met daaraan aansluitend het herstel van het casco van het kasteel als tweede fase en afsluitend het interieur. De in de oranjerie opgeslagen beschilderde behangsels moeten eveneens hersteld worden.

Financiering Totale kosten: € 4.348.995,00 Subsidiabele kosten: € 2.996.672,00 Toegekend subsidiebedrag: € 599.334,00 Mogelijke restauratiehypotheek: € 899.002,00

Functie/bestemming Alle gebouwen staan leeg. Het koetshuis is bij de restauratie geschikt gemaakt voor een hoogwaardige kantoorfunctie. De oranjerie is eveneens geschikt voor een kantoorfunctie. Het hoofdgebouw verdient de functie die het altijd heeft gehad en dat is het bewonen. De op het terrein aanwezige andere gebouwen, waaronder een voormalige boerderij, kunnen eventueel weer hun voormalige functie krijgen.

16

Heilige Hartkerk

Breedstraat 3, Maarssen, Utrecht

Een deel van het hekwerk dat in het koor thuishoort is al jaren in gebruik als traphek in een nabijgelegen etablissement. Met de huidige eigenaar is overeenstemming bereikt dat hij het hek ter beschikking van de kerk zal stellen zodat er de mogelijkheid is het weer op de oorspronkelijke plaats aan te brengen.

Korte geschiedenis De H. Hartkerk werd in 1884-1885 gebouwd naar ontwerp van architect A. Tepe. Het is een neogotische kruisbasiliek. Koor en transeptarmen zijn driezijdig gesloten. Voor de kerk staat een toren van drie geledingen en een spits. De oorspronkelijke polychromie en de inrichting van het interieur zijn op een aantal plaatsen aangetast of verdwenen.

De kwaliteit van Tepe's werk moet vooral gezocht worden in een verfijnd gevoel voor verhoudingen en voor de architectonische context van zijn ontwerp. In de moeilijke opgave een nieuw, dikwijls vrij volumineus gebouw in een bestaande stedelijke of landschappelijke omgeving te integreren, zullen slechts weinigen hem hebben overtroffen. De H. Hartkerk is in de overwegend 18de-eeuwse bebouwing van dit Vechtdorp zo goed opgenomen, dat men welhaast de indruk krijgt dat de kerk er eerst was en dat de verdere bebouwing zich in de schaduw hiervan heeft ontwikkeld.

Restauratie Herstel was nodig aan leien daken, muren, glas-in-loodramen en aan het stukadoorswerk met de daarop aanwezige beschilderingen. Ook de gehele toren is in het plan meegenomen. Dat betekende dat een steiger aan de buitenzijde maar ook aan de binnenzijde van het gebouw nodig was. De missen gingen wel gewoon door. Aan het interieur moet nog veel gedaan worden. Zo is een zijaltaar er slecht aan toe, staat het orgel in het noordertransept er onttakeld bij en zijn de hekwerken niet meer compleet.

Financiering Fase I en II Totale kosten: € 1.843.378,00 Subsidiabele kosten: € 1.681.150,00 Toegekend subsidiebedrag: € 1.176.805,00

Fase III Totale kosten: € 316.082,00 Subsidiabele kosten: € 226.540,00

Toegekend subsidiebedrag: € 111.176,00

Functie/bestemming Gebouw is in gebruik voor de eredienst.

Huidige statusš Het kerkgebouw staat er na de cascorestauratie weer prima bij. Een onderhoudsplan voorziet in het wind- en waterdicht houden van het gebouw. Er wordt naar gestreefd zo snel mogelijk de resterende werkzaamheden op te starten.

Intro Tapijt

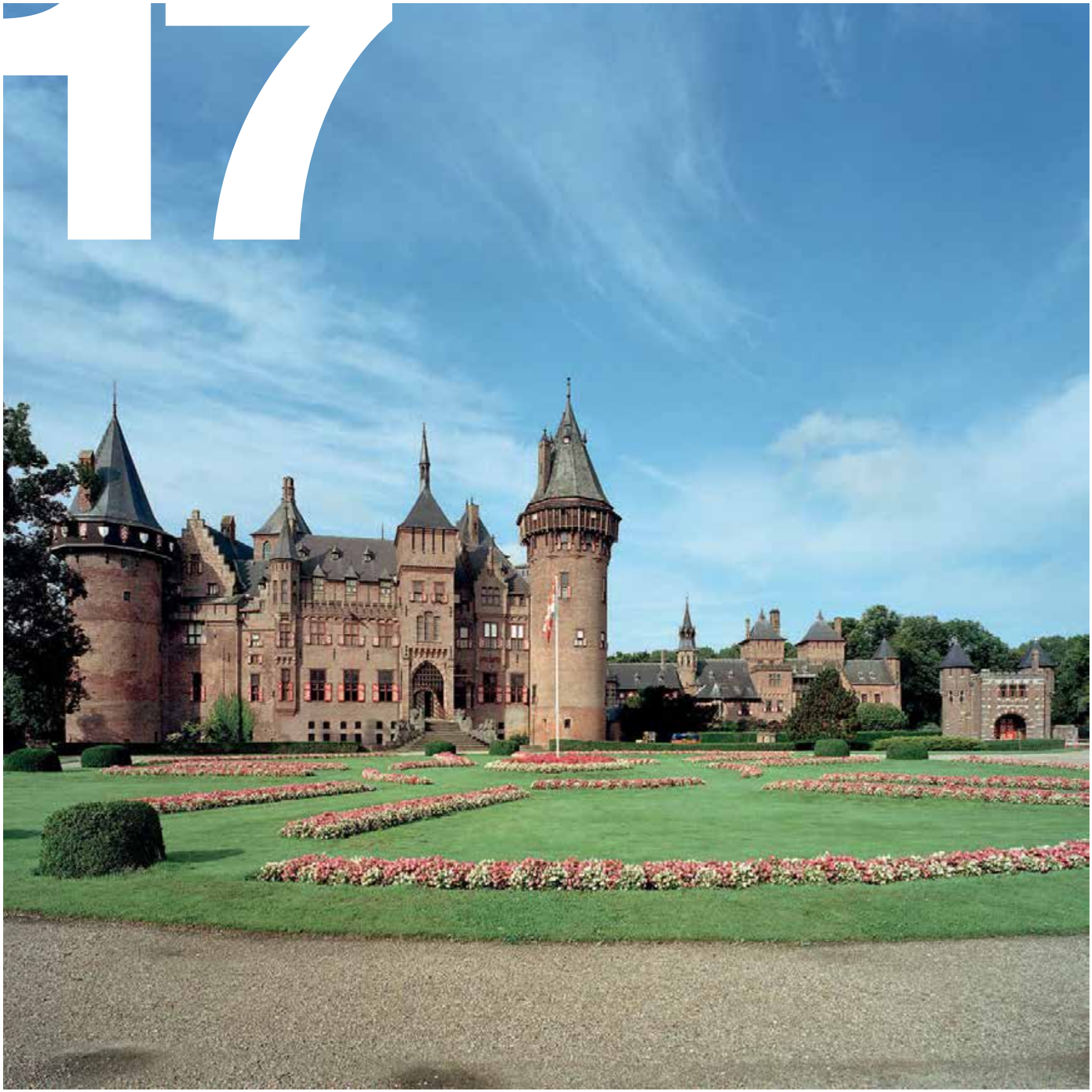

Kasteel De Haar

Kasteellaan 1, Haarzuilens, gemeente Utrecht, Utrecht

Al bij de eerste concrete plannen tot restauratie van het kasteel in 1891 werd geopperd het oude dorpje Haarzuilens te verplaatsen, om ruimte te maken voor een uitgestrekt park- en jachtgebied. Het dorp werd 1,5 kilometer naar het oosten gesitueerd. In 1898 konden de bewoners met veel feestgedruis hun nieuwe woningen betrekken. Ook hier bevindt zich, evenals bij het oude dorpje, in het midden een brink. Het meest in het oog springende gebouw is het Wapen van Haarzuilens, dat als herberg en raadszaal ontworpen is. Vrijwel alle luiken en deuren in Haarzuilens voeren de kleuren rood en wit, de kleuren van de Van Zuylens. Nog ieder jaar wordt in september de Haarse kermis traditioneel geopend door de baron, die de bevolking dan een groots vuurwerk aanbiedt.

Korte geschiedenis Het huidige kasteel, hoewel middeleeuws van uiterlijk, is echter slechts ten dele een afspiegeling van wat daar werkelijk in de Middeleeuwen heeft gestaan. Het eerste kasteel kwam in de 14de en 15de eeuw tot stand en werd in 1482 verwoest. Tussen 1505 en 1554 is het weer opgebouwd. De manier van verdedigen was inmiddels een andere geworden, waardoor de muren minder dik dan voorheen herbouwd konden worden. Vanaf de 17de eeuw werd het kasteel steeds meer verwaarloosd, om uiteindelijk in de 19de eeuw tot een bouwval te worden.

Aan het eind van de 19de eeuw besloot Etienne baron van Zuylen van Nyevelt van de Haar, door het vermogen van zijn echtgenote Hélène de Rothschild daartoe in staat gesteld, om het voorvaderlijke slot weer te herstellen. Doordat Adolf Mulder in 1887 een precieze opmeting gemaakt had, ondersteund door foto's, weten we vrij nauwkeurig wat daar nog stond toen architect P. J. H. Cuypers het aantrof en ermee aan de slag ging. Hoewel hij vrijwel de gehele nog aanwezige bouwmassa gebruikte, streefde Cuypers niet naar een volledig historisch betrouwbaar eindresultaat. Hij 'voltooide' enkele delen die nooit de hoogte van het kasteel hadden gekregen. De grote binnenplaats werd overkapt met gietijzeren spanten en veranderd in een hal. De hal, galerijen en vertrekken werden voorzien van een zeer rijke neogotische decoratie.

Voor het kasteel ligt het Châtelet met poortdoorgang en aan de zuidwestkant een gebouwencomplex met dienstwoningen, stallen en een garage. Een poortgebouw geeft toegang tot het terrein. Op een apart eilandje ligt een kapel met toren die op de fundamenten van een 16de-eeuwse voorganger werd neergezet.

Vanaf 1895 kwamen drie tuinen en twee parken tot stand: een geometrische tuin, een Romeinse tuin en een rozentuin, het Noorder- en het Zuiderpark.

Restauratie Om dit alles in stand te houden - inmiddels was er op verschillende plaatsen ernstige scheurvorming opgetreden - is een plan opgezet voor grootschalig herstel. Normaal onderhoud, hoewel wel altijd gepleegd, is onvoldoende gebleken om het kasteel, dat met de bijgebouwen een fors complex is, te garanderen voor de toekomst. Zo zijn er problemen met de fundering van het Châtelet en van het kasteel en zijn de dakbedekkingen aan herstel toe. Daarnaast is er een forse hoeveelheid aan kademuren en bruggen waar het nodige aan het metselwerk mankeert. Gepoogd wordt nu om in fasen de verschillende gebouwen te herstellen zodat na verloop van tijd het geheel er weer technisch goed bijstaat.

Financiering Fase I Totale kosten: € 16.280.516,00 Subsidiabele kosten: € 15.445.934,00 Toegekend subsidiebedrag: € 4.537.802,00

Fase II Totale kosten: € 855.133,00 Subsidiabele kosten: € 812.783,00

Toegekend subsidiebedrag : € 568.948,00

Benodigd 2005-2006 kanjer 3 gelden: € 3.000.000,00

Functie/bestemming Het kasteel en het Châtelet worden een maand per jaar door de huidige baron bewoond. In een groot deel van het jaar is het mogelijk het kasteel en het park te bezoeken. De collectie meubelen en gebruiksgoederen maar ook de grote ruimtes met hun rijke afwerking geven daar aanleiding toe. De kapel doet tevens dienst als trouwzaal. In de tuinen en parken wordt een aantal malen in het jaar grote evenementen gehouden die zich verdragen met de aard van het terrein zoals de recent gehouden Fleurig 2004.

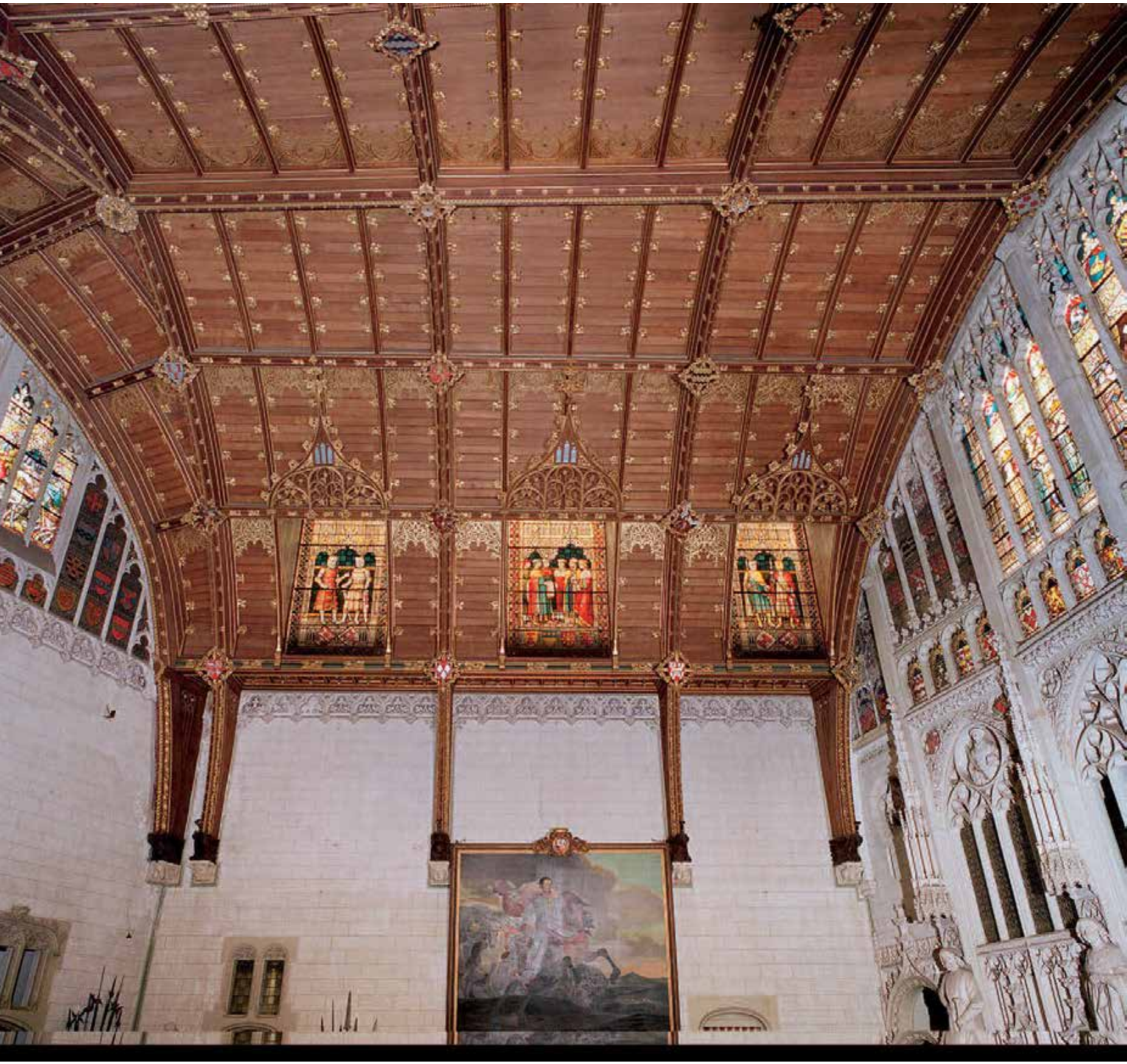

18

St.-Willibrorduskerk

Minrebroederstraat 21, Utrecht, Utrecht

Willibrord, de Apostel der Friezen, is van Angelsaksische afkomst. Zijn naam betekent ‘onder de bescherming van de hoogste god’. Hij werd geboren in Northumbria in Engeland in het jaar 658. Als zevenjarige werd hij door zijn ouders naar het benedictijnenklooster van Ripon gebracht. Na zijn priesterwijding trok Willibrord samen met elf gezellen in 690 de Noordzee over om de Friezen te kerstenen. In de herfst van 690 arriveerden de missionarissen bij Katwijk aan Zee. Van daaruit volgde hij de Rijn naar Wijk bij Duurstede. Zijn bisschopszetel vestigde Willibrord in Utrecht. Daar bouwde hij een kerk die hij toewijdde aan de Heilige Verlosser. In 715 vertrok Willibrord samen met de heilige Bonifatius naar het noorden. Hij zou zelfs in Denemarken geweest zijn. Willibrord stichtte vele kerken, kloosters en vestingen. Hij legde een stevig fundament voor de opbouw van de Kerk in de Lage Landen en Duitsland. Op 7 november 739 stierf Willibrord in de abdij van Echternach. Hier ligt hij ook begraven. Paus Pius XII riep hem in 1939 uit tot patroon van de Nederlandse Kerkprovincie.

Korte geschiedenis Rijzige neogotische kruisbasiliek zonder toren, in 1876-1877 gebouwd naar ontwerp van architect A. Tepe. De St.-Willibrorduskerk is een van de gaafst bewaarde voorbeelden van neogotiek van de Utrechtse school en binnen de stad Utrecht het enige complete Tepe-gebouw met interieur. De kerk ligt vrijwel geheel verscholen in de omringende bebouwing. Het bijzondere, volledig bewaard gebleven en ruime interieur komt voor de bezoeker dan ook als een volslagen verrassing. De rijke inrichting werd uitgevoerd door de leden van het Utrechtse St.-Bernulphusgilde en is een goed en belangrijk voorbeeld van de Utrechtse neogotische school. Chr. Lindsen verzorgde de polychrome beschildering (1891). De meubilering van de kerk (altaren, communiebank, beelden en overig meubilair) werd grotendeels vervaardigd door F.W. en O. Mengelberg, die – net als Tepe – ervaring hadden opgedaan bij de restauratie van de Dom in Keulen. De oudere glas-in-loodramen zijn van Heinrich Geuer en veel smeedwerk komt uit de ateliers van Gerard en Jan Brom en ijzersmid Kniep. Op gebrandschilderde ramen van de zuidelijke wand zijn vele afbeeldingen uit het leven van Willibrordus te vinden.

In de jaren tachtig van de 20ste eeuw werd de kerk buiten gebruik gesteld. Zij stond op de nominatie om gesloopt te worden. Zover kwam het niet omdat een particulier het gebouw kocht. Een stichting nam later het gebouw over om er enerzijds weer in te gaan kerken en anderzijds de kerk te herstellen.

Restauratie De bouwkundige staat van de kerk was slecht en door lekkages was er veel waterschade. Daarvoor is begin jaren negentig een omvangrijk restauratieplan opgesteld. Het tempo van de totale restauratie wordt sterk bepaald door de spreiding van (rijks)subsidies over meerdere jaren. Er is derhalve in het beginstadium besloten het werk in vijf fasen te verdelen, te weten:

-de restauratie van de vieringtoren (fase 1);

-de restauratie van de koorsluiting met de twee transepten (fase 2);

-de restauratie van de schipkap en de westgevel (fase 3);

-de restauratie van de twee zijbeuken en de luchtschraagbogen (fase 4);

-de 5e en 6e fase behelzen naast herstel van vloer en interieur ook de restauratie van de dagkapel. Naar verwachting zal de restauratie van de Willibrorduskerk in de loop van 2005 voltooid zijn.

Financiering Fase I-III Totale kosten: € 1.119.099,00 Subsidiabele kosten: € 1.119.099,00 Toegekend subsidiebedrag: € 783.369,00

Fase IV-VI Totale kosten: € 2.858.335,00 Subsidiabele kosten: € 2.466.167,00 Toegekend subsidiebedrag: € 1.726.316 ,00

Functie/bestemming In de toekomst blijft de kleine gemeenschap van gelovigen uiteraard hun vieringen ter plaatse voortzetten, daarmede ook ondersteund door het herstelde en van een meer passende kast voorziene orgel. Daarnaast wordt op dit moment door een werkgroep nagedacht over een nevengebruik dat zich met de aard van het gebouw verenigen kan. Te denken valt bijvoorbeeld aan muziekuitvoeringen en exposities.

19

Kapelkerk en orgel

Kapelsteeg 3, Alkmaar, Noord-Holland

Het is niet zeker wanneer de Kapelkerk is gebouwd. Er zijn twee visies: sommigen denken dat al in de 14de eeuw aan de rand van een meer, het Voormeer, een kleine kapel stond. Deze kapel werd wellicht bezocht door reizigers en door schippers of was misschien alleen bestemd voor kloosterlingen. De abt van Egmond had in die tijd het benoemingsrecht voor pastoors en kapelaans. In 1340 zou pastoor Werembold van Alkmaar verlichting van zijn taak hebben gekregen van twee kapelaans, benoemd door de abt van Egmond. Een kapelaan in de Heilige Geest Kapel aan de Houttil (nu Kaasmuseum) en een kapelaan in de Onze-Lieve-Vrouwe-Kapel aan de Laat. In de eeuwen hierna is die kleine kapel een paar keer vergroot en zo onstond de Kapelkerk zoals wij die nu kennen. Dat de Kapelkerk wellicht 14de-eeuws is zou te zien zijn aan de westelijke ingang. Dit is nu de hoofdingang van de kerk. De grote deuren van deze ingang worden omlijst door een aardige, naar boven toe spits toelopende, boog. Deze ingang heeft een vroeggotisch karakter.

Anderen bestrijden de opvatting dat de Kapelkerk uit de 14de eeuw stamt. De Hekelstraat was in de veertiende eeuw de bochtige dijk aan de rand van het Voormeer. Alles ten oosten van deze dijk was water en moeras, daar kon geen kerk staan. Pas na 1470 werden er percelen uitgegeven voor de bebouwing van dit oostelijke deel van Alkmaar. Bovendien is er ook geen enkel archiefstuk te vinden over de Kapelkerk van vóór 1500. De stichter van de Kapelkerk (1518) zou volgens deze visie een welgestelde heer zijn: Aelbert Adriaensz. uit Haarlem.

Korte geschiedenis De Kapelkerk heette oorspronkelijk O.-L.-Vrouwe- of Sint-Janskapel. Algemeen wordt aangenomen dat men met de bouw begonnen is omstreeks 1520, dus direct na het voltooien van de Grote Kerk. Ten tijde van de bouw van de Kapelkerk was de Laat nog water, daarom zit de ingang in de korte gevel aan de Kapelsteeg.

Het 15de-eeuwse gebouw werd in 1536 met drie traveeën naar het oosten verlengd en van een noordbeuk voorzien; in 1707 verrees de noordelijke aanbouw. Herbouw volgde na een brand in 1760. Het koepeltorentje en het classicistische interieur, preekstoel en orgel zijn uit die tijd.

Bij een restauratie in 1953-1957 werden de rondboogvensters in de zuid- en oostgevel, die in de 19de eeuw waren aangebracht, vervangen door spitsboogvensters overeenkomstig de vroegere toestand. Het tweeklaviers orgel met hoofdwerk en bovenwerk, in 1762 gemaakt door Christian Müller is ook gerestaureerd.

Restauratie In 2001 is men met de restauratie begonnen, in 2004 werd het werk voltooid.

Bij de restauratie ging het vooral om het technisch gezond maken van de Kapelkerk. Aan de buitenkant van de kerk kregen de leibedekking, het metselwerk, de goten en het glas-in-lood, vervaardigd in de jaren 1920-1940 door de Haarlemse glazenier Willem Bogtman, een opknapbeurt. In de kerk is er gewerkt aan de vloer en het meubilair. Al het binnenstucwerk is vervangen en het orgel is gerestaureerd. Na kleuronderzoek is de orgelkas opnieuw gepolychromeerd en verguld. Ook werd de toren van de Kapelkerk, eigendom van de burgerlijke gemeente, gerestaureerd.

Financiering Totale kosten: € 2.909.639,00 Subsidiabele kosten: € 2.523.018,00 Toegekend subsidiebedrag: € 1.766.113,00

Functie/bestemming In de kerk is een verwarmingssysteem aangelegd zodat na deze restauratie de kerk geschikt zal zijn voor het houden van congressen en ontvangsten. In de consistorie is hiervoor ook een toiletvoorziening en een catering gekomen. De kerk blijft hiernaast ook dienst doen als kerkgebouw voor de Gereformeerde Kerk (Vrijgemaakt) in Alkmaar.

Huidige status Met het herplaatsen van de orgelpijpen en het stemmen van het orgel is een einde gekomen aan de restauratie.

MDCCVII

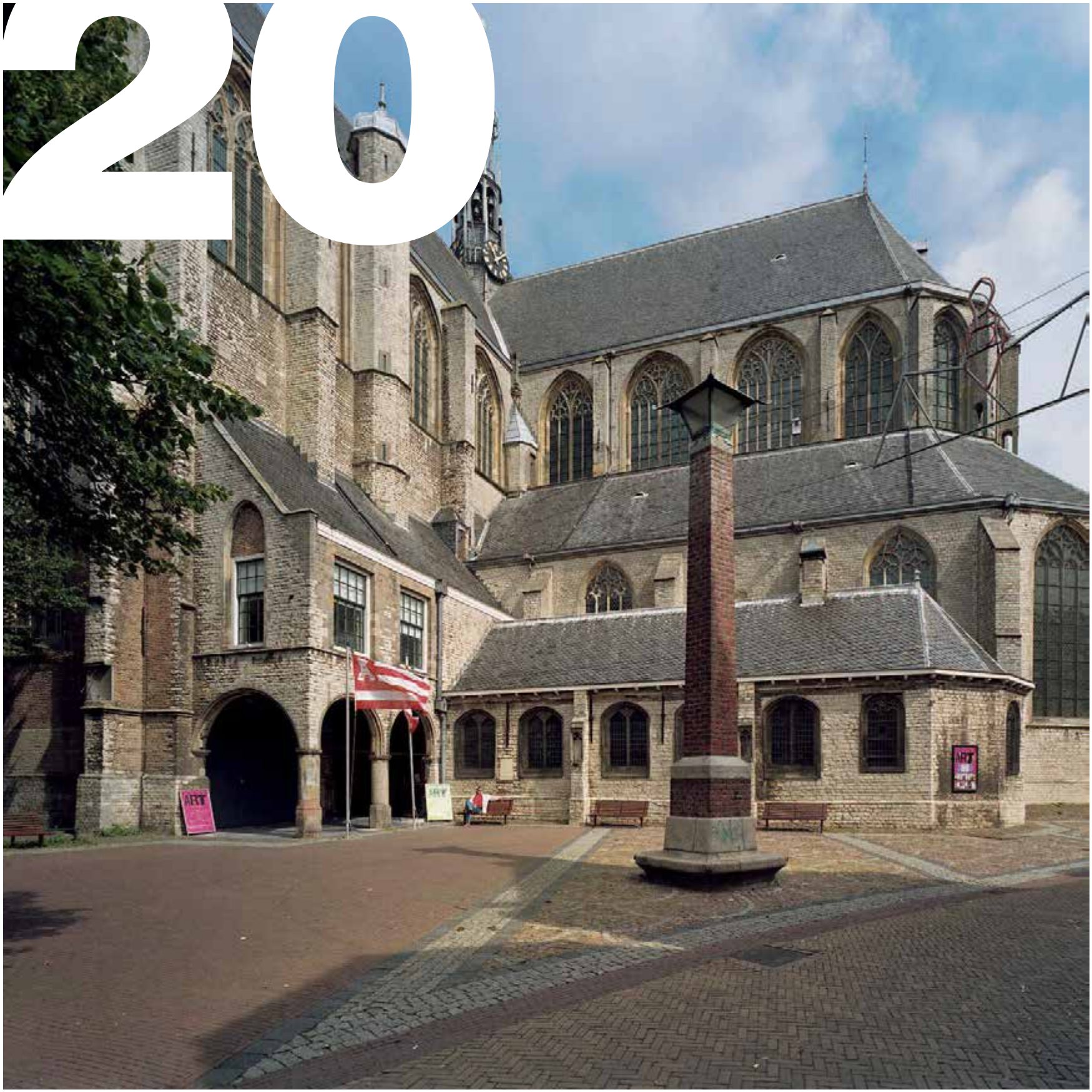
20
ART
ART
ART

Grote of St.-Laurenskerk

Koorstraat 2, Alkmaar, Noord-Holland

Niet alleen het Laatste Oordeel wordt hersteld. Want een onderzoek naar de aard van de bundels planken die in de stookkelder van het Rijksmuseum lagen opgeslagen, leverde in december 1999 een zeer verrassende vondst op. De planken, na demontage vergeten en in de stookkelder achtergelaten, bleken afkomstig te zijn van het geheel verloren gewaande gewelf uit het noordertransept van de Grote Kerk in Alkmaar. Ze waren door hun lange verblijf in de stookkelder wel in slechtere staat dan die uit het koorgewelf, maar de erop aanwezige schilderingen zijn gelukkig niet door de handen en materialen van de vroegere restaurateurs veranderd. Het herstel en de herplaatsing van dit beschilderde gewelf worden geïntegreerd in het gefaseerd uit te voeren restauratiewerk aan het Laatste Oordeel.

Een verzameling planken waarvan de oorspronkelijke plaats door het ontbreken van een krijtnummer nog niet is vastgesteld, is opgemeten en de meeste planken bleken niet in het noordertransept te passen. Controle van de maten in het zuidertransept doen vermoeden dat de overgebleven planken een rest zijn van het gewelf uit het zuidertransept, waarvan de best bewaarde onderdelen in de jaren twintig reeds zijn teruggebracht. Ook in het gewelfbeschot van de koorsluiting zijn planken aangetroffen die oorspronkelijk uit het zuidertransept afkomstig moeten zijn. Zo is een aantal planken uit het vak met het kruis gebruikt om de ruimte boven de dansende duivel in de hel te dichten.

Korte geschiedenis De Grote of St.-Laurenskerk is een geheel met natuursteen beklede kruisbasiliek met zevenzijdige koorsluiting, gebouwd van 1470-1518. Inwendig zijn zijbeuken; de zijbeukkapellen en de kooromgang gedekt door gemetselde stergewelven. Het middenschip, het transept en middenkoor zijn gedekt door houten tongewelven met in de koorsluiting een monumentale beschildering uit 1519, die het Laatste Oordeel voorstelt. Het Laatste Oordeel is als afsluiting van de bouw van de nieuwe kruisbasiliek aangebracht door waarschijnlijk Cornelis Buys sr. en diens broer Jacob Cornelisz. van Oostsanen in de stijl van de vroege Noordelijke Renaissance. De overige delen van het gewelf kregen een beschildering van attributen, verwijzend naar de daaronder geplaatste altaren, op een asgrijze krijtgrond binnen een laatgotische decoratie.

In 1901 werden de negen sluitingsvakken van het koorgewelf met de voorstelling van het Laatste Oordeel in een uitbreiding van het Rijksmuseum gespijkerd. Het gewelfbeschot was in 1885 uit de kap van de kerk gehaald wegens lekkage, verzwakking door schimmel en houtworm. Behoudens de afbeelding van het Laatste Oordeel ging men er vanuit dat de rest van het beschilderde gewelf verdwenen was. Voor de plaatsing in het museum werd het Laatste Oordeel op de toen gebruikelijke manier gerestaureerd en aangevuld. In 1947 is de schildering weer in Alkmaar teruggebracht.

Restauratie De conditie van de schilderingen van het Laatste Oordeel was er door de verhuizingen en de daarop volgende restauraties niet beter op geworden. Glanzend vernis, verdonkerde retouches, hinderlijke reparaties, roestende spijkers en gescheurde en vervormde planken verstoorden het beeld. Voor de grootscheepse restauratie van de Alkmaarse schilderingen, die naar schatting acht jaar gaat duren, is voor de eerste twee jaar een kanjersubsidie toegezegd. Om de kerkvloer bruikbaar te houden voor tentoonstellingen en evenementen gedurende die acht jaren, is er gekozen voor een ingenieus steigerplan, waarbij op grote hoogte de gehele breedte van het koor in één keer wordt overspannen en er een compleet atelier over drie verdiepingen op de steiger is ingericht. Deze wordt aan de kant van de kerkruimte afgesloten door een enorm doek met een uitvergrote foto van dat deel van de koorsluiting dat door de steiger aan het oog onttrokken wordt.

Financiering Fase I en II Totale kosten: € 1.160.123,00 Subsidiabele kosten: € 1.160.123,00 Toegekend subsidiebedrag: € 812.086,00

Benodigd 2005-2006 kanjer 3 gelden: € 400.000,00

Functie/bestemming Multifunctionele ruimte.

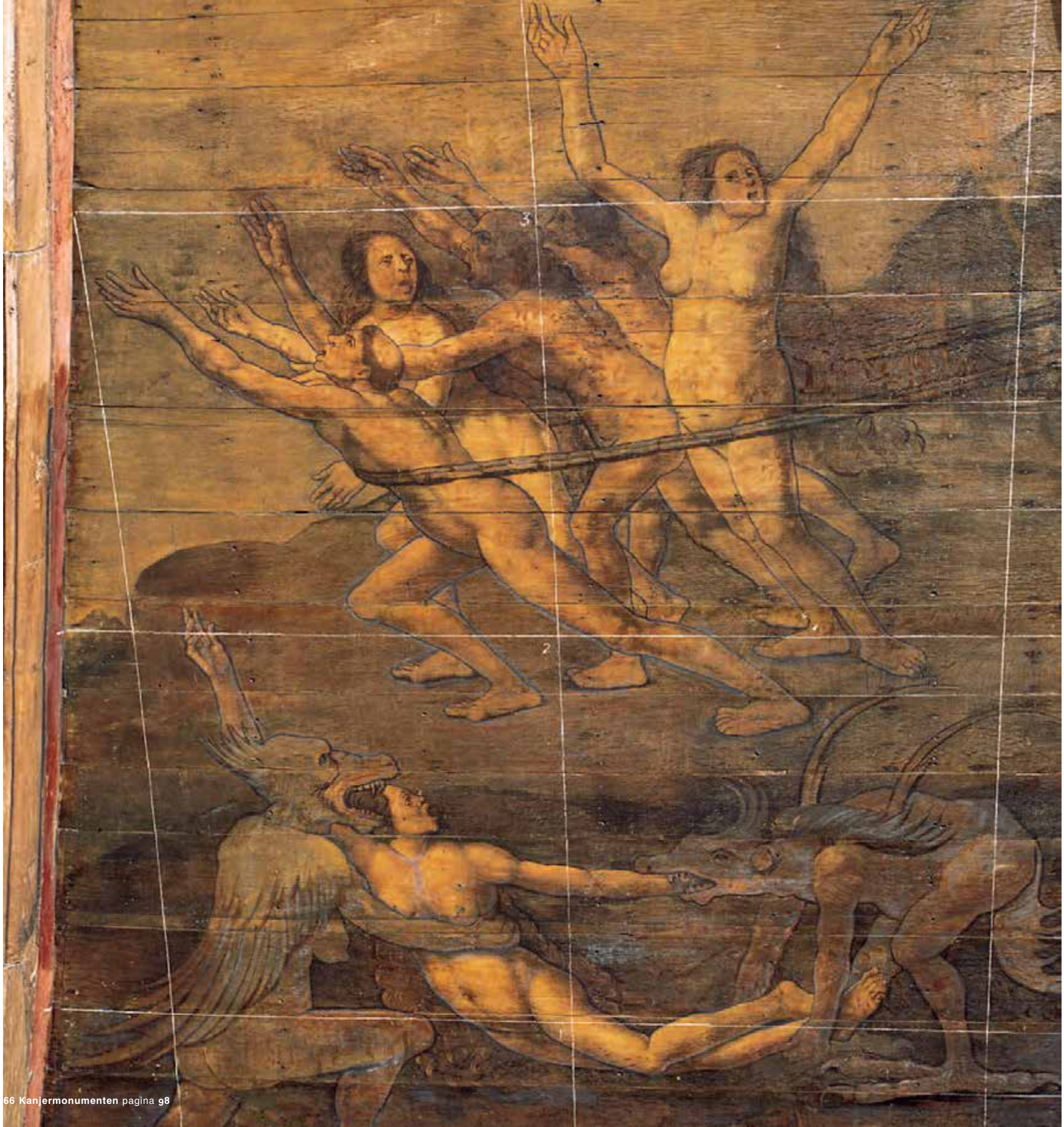
3
2

R.K. kerk H.H. Martelaren van Gorcum

Linnaeushof 93, Amsterdam, Noord-Holland

Het verhaal van de Martelaren van Gorcum speelt zich af ten tijde van de Tachtigjarige Oorlog. In 1581 was na het afkondigen van het 'Plakkaat van Verlatinge', de uiting van de Rooms Katholieke godsdienst verboden. Niet iedereen hield zich aan de regels. Elf Franciscanen (of minderbroeders), een Dominicaan (of predikheer), twee Norbertijnen (of witheren) en vijf wereldheren werden door de Watergeuzen onder leiding van Lumey gevangen genomen en met een mestschuit naar Dordrecht vervoerd. Zij werden in een schuur in Te Rugge, een gehucht vlak buiten de stadsmuren van Den Briel opgehangen op 9 juli 1572. De Martelaren van Gorcum zijn naar Gorcum vernoemd omdat daar de meesten vandaan kwamen. We weten veel van de Martelaren van Gorcum, omdat een zekere Rutger van Est samen met zijn oom Nicolaas Pieck, een van de martelaren, enige tijd in de gevangenis heeft gezeten. Zijn broer, Willem van Est, hoogleraar theologie in de Spaanse Nederlanden zette het verhaal op papier. De Martelaren zijn in 1675 zalig verklaard. In 1867 verklaarde paus Pius IX de Martelaren heilig.

Korte geschiedenis De kerk van de H.H. Martelaren van Gorcum met bijbehorende pastorie werd in 1928-1929 gebouwd naar ontwerp van architect A.J. Kropholler. De kerk is in verband met de oriëntatie van het koor op het oosten een kwartslag gedraaid ten opzichte van de huizen in het omringende Linnaeushof (eveneens naar ontwerp van Kropholler), terwijl de pastorie qua ligging en hoogte aansluit bij deze bebouwing.

De vrijwel geheel uit baksteen opgetrokken kruiskerk bestaat uit een breed basilicaal middenschip met vijf steunberen, smalle lage zijbeuken, een met een toren verhoogde viering, een laag transept, een polygonaal gesloten abside en ondiepe zijarmen met nevenabsides. De voorgevel is vrijwel onversierd en heeft geen enkel venster. Het pelikaanreliëf in de voorgevel is van J. Mendes da Costa.

Het interieur herbergt veel door anderen ontworpen decoratieve elementen, zoals een terracotta beeld van Lambertus Zijl, beelden en gebrandschilderde ramen van Dom J.H.M. van der Mey en een smeedijzeren tabernakel van J.E. en L. Brom. Het meubilair is vrijwel geheel door Kropholler ontworpen en vormt een eenheid met het gebouw.

In 1999 is de kerk op de rijksmonumentenlijst geplaatst.

Restauratie Begin jaren '90 ontstonden vocht- en zoutplekken op de wanden van de kerk. Dit vormde de aanleiding voor een grondig onderzoek naar de technische staat van het gebouw. Uit het onderzoek werd geconcludeerd dat bij de restauratie voorzieningen getroffen moesten worden om vochtopname in de toekomst te verhinderen. Daarom zijn de steunberen nu afgedekt met natuursteen om vochtindringing via de vochtgevoelige schuine rollaag te voorkomen en zijn er ventilatiegaten dwars door de steunberen aangebracht.

De wapening in de betonvloer kende eveneens problemen waarvan vocht de oorzaak was. In dit geval was dat roestvorming door condensvorming tegen de onderzijde van de vloer ten gevolge van warme lucht van de cv-installatie. Dit probleem is opgelost door de wapening te behandelen en het luchtkanaal te isoleren.

Van de waardevolle glas-in-loodramen zijn de ruitjes gereinigd, het gescheurde lood is vernieuwd en de oude uitgezakte panelen zijn vervangen door een roestvrij stalen frame.

Ook in het interieur hebben verschillende restauratiewerkzaamheden plaatsgevonden. Zo is er een nieuw verlichtingsplan opgesteld. De beelden van de apostelen hebben een schoonmaakbeurt ondergaan en zijn verbijzonderd met enkele accenten van bladgoud. Een detonerende scheidingswand, die van het zuidtransept een afzonderlijke ontvangst- en ontmoetingsruimte maakte, is vervangen door een nieuw ontworpen variant die beter aansluit bij het kerkinterieur. Verder is de klokkenstoel vervangen, zijn de kruisen op de viering- en klokkentoren gerestaureerd en is er een nieuw hekwerk om de kerk geplaatst.

Financiering Totale kosten: € 2.557.716,00 Subsidiabele kosten: € 2.249.284,00 Toegekend subsidiebedrag: € 1.574.499,00

Functie/bestemming Kerk. Multifunctioneel gebruik (tentoonstellingen, concerten).

222

Beurs van Berlage

Beursplein 1-3, Damrak 213-387, Amsterdam, Noord-Holland

Jan Toorop, bekend Art Nouveau kunstenaar, heeft in de Beurs van Berlage diverse tableaus ontworpen. Het meest beroemd zijn de drie tableaus in de voormalige Voorhal. Het is een symbolische voorstelling van Verleden (toen vrouwen nog geruild werden tegen zwaarden), Heden (toen vrouwen geëmancipeerd waren) en Toekomst (wanneer vrouwen en mannen eindelijk samen dansen).

De beurshandelaren vonden deze voorstellingen weinig inspirerend en wantrouwden de bedoeling ervan. Berlage en zijn vrienden behoorden immers tot de links-liberalen en elders in Europa riepen de socialisten reeds op tot revolutie. Bij de verbouwing van 1906 hebben de handelaren dan ook geprobeerd deze drie tableaus verwijderd te krijgen. Tevergeefs. Ze zijn er nog steeds, net zoals de tableaus in de voormalige Graanbeurs en Effectenbeurs die ook voorstellingen van de arbeid betreffen.

Korte geschiedenis Tijdens een periode van economische opleving eind 19de eeuw ontstond bij het Amsterdamse stadsbestuur de behoefte aan een nieuw beursgebouw dat onderdak kon bieden aan o.a. de goederen-, graan-, effecten- en schippersbeurs. Hiertoe werd in 1884 een internationale ontwerpprijsvraag uitgeschreven en na het roerige verloop hiervan kreeg uiteindelijk architect Hendrik Petrus Berlage in 1896 de opdracht. Dit resulteerde in de Koopmansbeurs, gebouwd tussen 1898 en 1902 en tegenwoordig beter bekend onder de naam 'Beurs van Berlage'.

De Beurs is in veel opzichten te beschouwen als het monumentale begin van de moderne architectuur in Nederland. Van navolging van historische stijlen is hier geen sprake meer, symmetrie speelt in het grote geheel van het beursgebouw een ondergeschikte rol. De strakke bakstenen gevels zijn nergens door vooruitspringende delen geleed, ook niet ter plaatse van de verschillende ingangen. Hun karakter ontlenen de gevels in de eerste plaats aan het ritme van de vensterreeksen. Het silhouet van de Beurs is levendig door de tot verschillende hoogten opgetrokken torens. Pleister is nergens toegepast, natuursteen alleen als accentuering van de constructie. Inwendig wordt het ijzer van de kappen boven de grote beurszalen openlijk getoond. De ruimtelijke opzet van het gebouw wordt bepaald door drie hoge zalen (open beursvloeren), die worden omgeven door verscheidene verdiepingen met omlopen waaraan kleinere ruimtes (o.a. kantoren) zijn gelegen.

Restauratie Al direct na de opening kreeg het gebouw te kampen met verzakkingen ten gevolge van inklinking van de grond waarop het was gebouwd (gedempt deel van het Damrak). In de loop van de tijd zijn verschillende voorzieningen getroffen om weerstand te bieden tegen dit probleem en bijbehorende vervolgschade. Zo zijn in 1909 enkele gemetselde bogen op de begane grond onderverdeeld in kleinere overspanningen en werd de kap voorzien van trekstangen. In 1959 wilde men zelfs tot sloop overgaan om voorgoed van de problemen af te zijn. Dit voorstel stuitte op veel verzet en werd van de baan geschoven.

Pas in 1999 kon gestart worden met een grootscheepse aanpak van de problemen. Een nieuwe fundering werd aangebracht om verder verzakken en inwendige scheurvorming te voorkomen. Hierbij werd de dragende functie van de meer dan 4500 bestaande houten palen overgenomen door een nieuwe constructieve keldervloer gefundeerd op zo'n 700 grout-injectiepalen.

Na het gereedkomen van het funderingsherstel konden de scheuren in het metsel- en voegwerk van de gevels gedicht worden en zijn de glas-in-loodramen gereinigd en gerestaureerd. Daarna richtten de werkzaamheden zich op het dak en werden de glaskappen, goten en platte daken hersteld en vervangen. Het sluitstuk van de restauratie was het herstel van de schoorsteen (uit 1912). Om dit metselwerk te versterken werden dertig trekbanden van gegalvaniseerd staal aangebracht. De ontbrekende kop van de schoorsteen is gereconstrueerd; 64 Bentheimer zandstenen blokken vormen niet alleen de bekroning op de schoorsteen, maar ook op de restauratie van de Beurs als geheel.

Financiering Totale kosten: € 21.374.201,00 Subsidiabele kosten: € 12.678.581,00 Toegekend subsidiebedrag: € 7.607.149,00

Functie/bestemming Ruimte voor exposities, manifestaties en concertzaal.

RLAGE
CONCERT
BEURS VAN BERLAGE
219/241

wonen
wonen
woning
wat

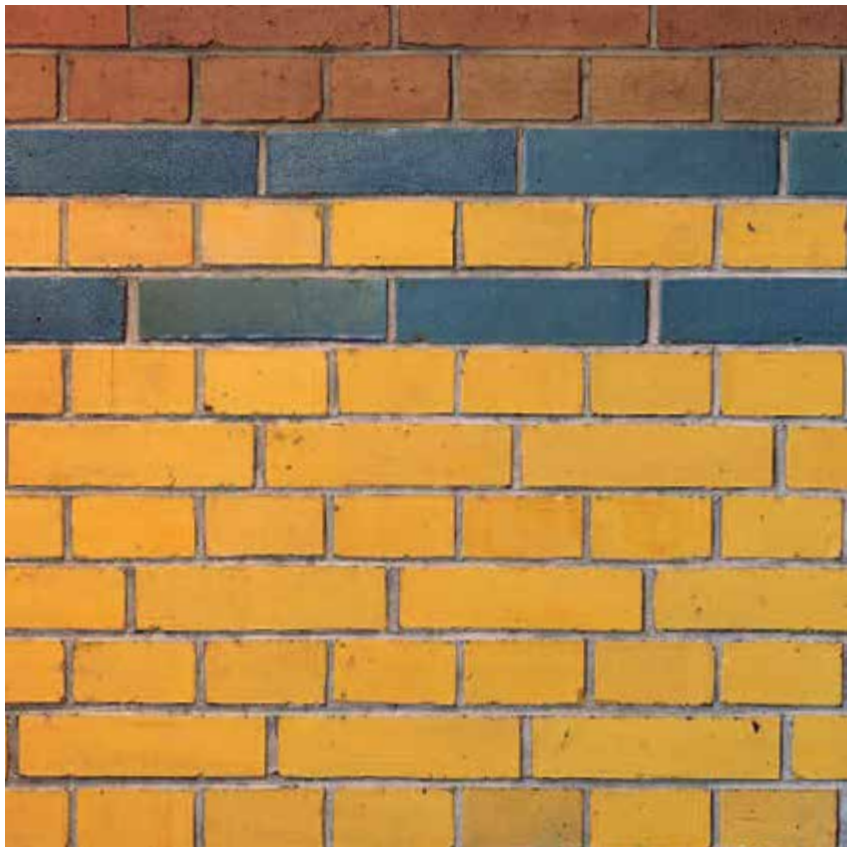

OOSTEWIND
ZUIDEWIND

23

R.K. St.-Agathakerk

Breestraat 93, Beverwijk, Noord-Holland

Sint-Agatha

De stadsdichter van Beverwijk, Gerard Castricum,
maakte ter gelegenheid van de voltooiing van de restauratie het volgende vers:

Bezocht uit schuldgevoel en sleur
Stelde ze lange tijd teleur
Aangeslagen was ze
Grauw
Veel was kapot

De kerk mocht plat
Men wilde slopen
En de grond…
Wat wil je
Graaiers zat

Er liepen mannen om haar heen
Veel oud verviel, veel moois verscheen
Een helder dek, geen Deken neen
En ook geen sloop; dat plan ging heen

De klus is klaar. Ze heeft weer pit
De opknapbeurt behoort tot het verleden
Dus wordt er tot Sint-Agatha gebeden
Die flink gebeiteld zit

Onlangs nog slof
Bekent ze jeugd
Herkenbaar in het motief
Haar koppie oogt van verre lief
Ze toont zich sterk en vief
Een prachtwijf in dit perspectief

Korte geschiedenis Rooms-katholieke St.-Agathakerk, gebouwd naar ontwerp van de architecten P. J. H. en J. Th. J. (Pierre en Jos, vader en zoon) Cuypers en ingewijd in 1924. De centraalbouw, bestaande uit een dominante achtzijdige koepel en een krans van eveneens door koepels overwelfde straalkapellen, is in de jaren 1922-24 tot stand gekomen in een door de byzantijnse en vroegchristelijke bouwkunst geïnspireerde bouwstijl. De kerk, met ouder woonhuis (bij de bouw van de St.-Agatha bestemd tot pastorie) is gesitueerd in de tuin die bij het huis hoorde.

De hoge paraboolvormige hoofdkoepel is voorzien van een – in 1958 verhoogde – bekroning onder uivormige spits met torenkruis. Inwendig wordt deze bakstenen schermkoepel gedragen door een ring van gewapend beton die rust op acht zich verjongende zuilen, elk gehouwen uit een granieten monoliet. De kapitelen zijn geometrisch bewerkt en doen aan kristalvormen denken. De koepel met graatverdeling is verdeeld in 24 gewelfvlakken, waarin telkens een rondvenster met glas-in-lood is opgenomen met geometrische onderverdeling en eenvoudige kleurstelling.

Kenmerkend voor de St.-Agathakerk is dat op verschillende wijze vernieuwing van de katholieke kerkelijke (bouw)kunst is nagestreefd door combinatie van enerzijds expressionistische elementen en anderzijds door op de vroegchristelijke (bouw)-kunst geïnspireerde elementen in zowel de architectuur als de inrichting. De kerk is een belangrijk werk uit het oeuvre van Jos en Pierre Cuypers en is tevens van belang wegens de markante silhouetwaarde van de hoge hoofdkoepel met lantaarn omringd door lagere koepelkrans.

In de kerk bevindt zich een vroeg 16de-eeuws eikenhouten beeld van Maria met kind op de maansikkel, mogelijk afkomstig uit de Hervormde Kerk in Beverwijk. In 1965 is de liturgische dispositie in de kerk gewijzigd, waarbij het altaar centraal onder de hoofdkoepel op een verhoging werd geplaatst en de kerkbanken zijn vernieuwd.

Restauratie De restauratiewerkzaamheden bestonden uit het vernieuwen van de dakpannen van de hoofdkoepel en kapellen, herstel van het dakbeschot, muurplaten en overig houtwerk van de kapconstructies, het herstellen van de betonnen goten inclusief loodaansluitingen en verankeringen, de scheurvorming, kettingankers, ringbalk, dilataties en voegwerk van de gevels en het vervangen van de brugstaven van de ramen. De afvoer van hemelwater rond de kerk is verbeterd. In het interieur is gewerkt aan de vloeren, scheibogen, stukadoorswerk en dergelijke.

Het grote probleem van de St.-Agathakerk was ijzer. In het gebouw was zo'n elf ton ijzer verwerkt, met name rond de ramen en in de gevels in de vorm van kettingankers. In de loop der jaren is het gebruikte ijzer door roest gaan uitzetten en werd de koepel als het ware opgetild. Het ijzer is nu vervangen door brons.

Financiering Totale kosten: € 2.166.525,00 Subsidiabele kosten: € 1.992.040,00
Toegekend subsidiebedrag: € 1.394.428,00

Functie/bestemming Het gebouw behoudt zijn functie als kerk maar zal, mede door het aanbrengen van vloerverwarming en een nieuwe indeling met stoelen, voor meer doeleinden gebruikt kunnen worden, zoals concerten, koorfestivals en tentoonstellingen. De befaamde Kerststal, vanaf half december tot half januari, zal in de kerk terugkeren.

Huidige status De restauratie is in 2003 afgerond.

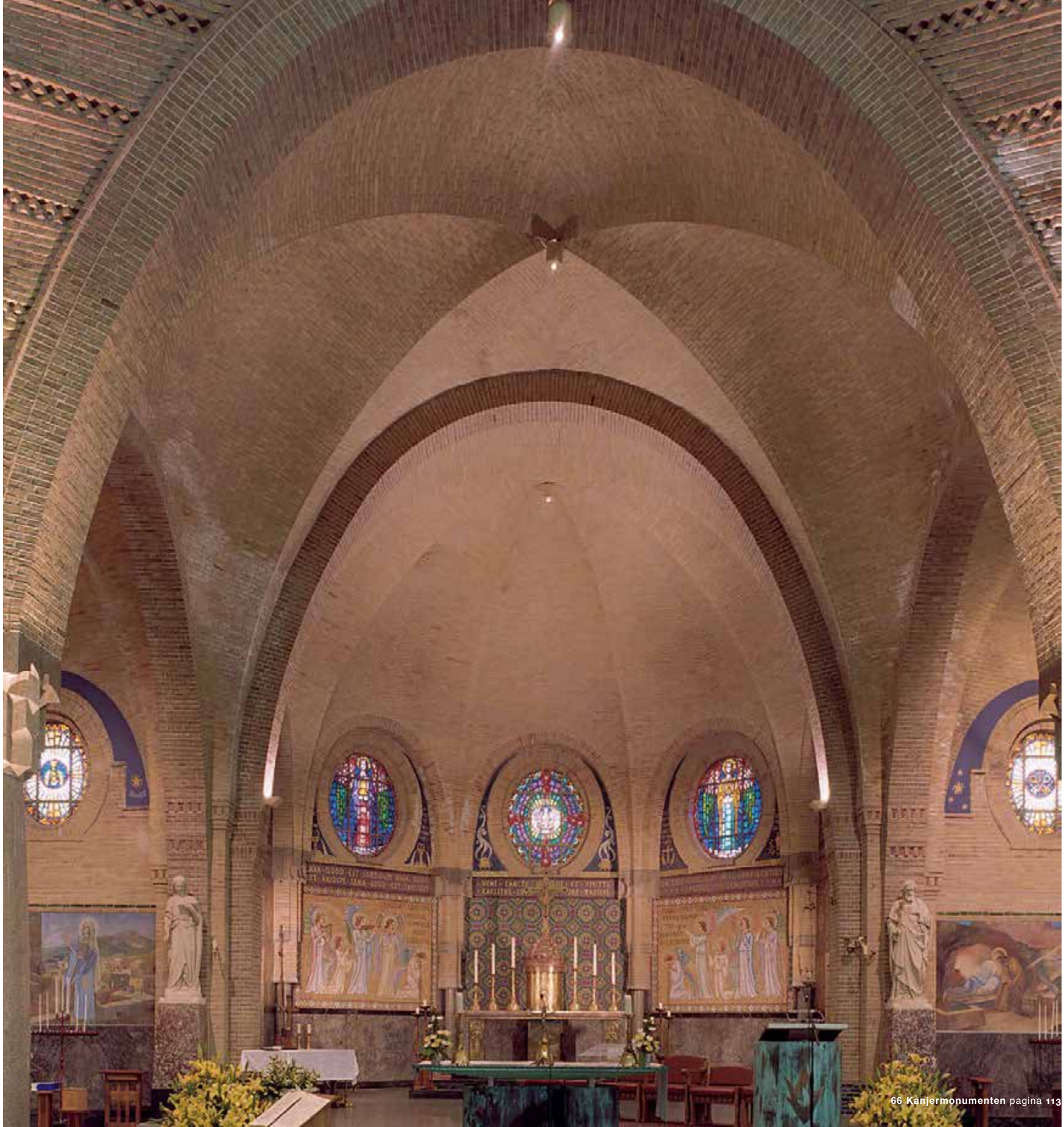

24

Oude Rijkswerf Willemsoord

Weststraat 1, Den Helder, Noord-Holland

Pronkstuk op de Werf is het nagebouwde VOC-schip Prins Willem. In 1651 als grootste VOC-schip aan haar eerste reis begonnen naar Batavia. In 1652 commando-schip voor admiraal Witte de With in de Eerste Engelse oorlog. Gehavend uit de strijd maar 40 kanonnen rijk, kwam het schip weer in dienst van de VOC. Voor de kust van Madagaskar bij het eiland Brandon in 1662 vergaan met man en muis. De Nederlandse Staat heeft dit fraaie schip op een Friese werf laten nabouwen als geschenk voor Holland Village bij Nagasaki in Japan. Nadat Holland Village is gesloten heeft Libema, eigenaar van het attractiepark Cape Holland, het schip gekocht.
Op 8 december 2003 kwam, als opening van de gerestaureerde Rijkswerf de Prins Willem aan op de rede van Den Helder, waar ze uit het dokschip werd gelost en per sleepboot rechtstreeks, via de Zeedoksluis, naar Dok II (1866) haar huidige ligplaats is gebracht. Het schip is 68 meter lang, 14 meter breed, langste masten 54 meter. De honderden houten beelden en ornamenten die het schip sieren zijn met de hand gesneden.

Korte geschiedenis De Rijkswerf, officieel Maritiem Etablissement Willemsoord, is aangelegd op een noord-zuid gericht rechthoekig grondplan met een inham in de oostzijde. In deze inham wordt via een zeedoksluis de verbinding tot stand gebracht tussen het Nieuwe Diep en het natte dok. Het natte dok vormt de kern van het Rijkswerfterrein. Om het natte dok heen bevinden zich als het ware vier compartimenten: een noordoostelijk, een zuidoostelijk, een zuidwestelijk en een noordwestelijk deel. De scheidingen tussen de compartimenten worden gevormd door de as waarop het huidige marinemuseum ligt (noorden), de zeedoksluis (oosten), dokkanaal Boerenverdriet (zuiden) en het oude dok (westen). De twee westelijke compartimenten bevatten de oudste gebouwen en structuren van de werf.
In 1811 decreteerde Napoleon dat in Den Helder aan het Nieuwe Diep de grootste marinehaven en marinewerf van Nederland moesten worden gebouwd. Een ontwerp van Jan Blanken Jansz., directeur der Maritieme Werken, werd op 8 maart 1812 goedgekeurd. De naam Willemsoord werd voor het eerst gebruikt in een memorie van Jan Blanken van 12 september 1815. De (oude) Rijkswerf kende in de 19de eeuw twee bouwfasen, de eerste van 1813 tot 1827, de tweede van 1857 tot 1866. In deze eerste bouwfase werd de basisstructuur van de werf ontwikkeld. In de tweede periode kreeg het terrein van de Rijkswerf de vorm die nu nog in hoofdtrekken herkenbaar is, onder andere door de aanleg van een nieuw droogdok, Dok II.
Werf en binnenstad werden in de Tweede Wereldoorlog zwaar gebombardeerd. Vanaf 1947 werd hard gewerkt aan de (weder)opbouw van de werf en de marinevloot. In 1949 begon men met de aanleg van de Nieuwe Haven ten oosten van het Nieuwe Diep, waar de naoorlogse marinebasis moest komen. Daarbij bleef het niet. In 1988 werd begonnen met de bouw van een nieuwe Rijkswerf, die in 1993 gereed kwam. De gloednieuwe accommodatie is de modernste van Europa.

Restauratie In 2000 is begonnen met het cascoherstel van de gebouwen in de zuidwesthoek. Het betreft een zevental oude fabriekshallen die geschikt gemaakt moesten worden voor een nieuwe functie. Er zijn twee nieuwbouwcomplexen ontworpen die geïntegreerd moesten worden in dit gebied. Uitgangspunt bij de restauratie was om de eigen geschiedenis van de werkplaats van de marine zo veel mogelijk herkenbaar te houden.

Financiering Totale kosten: € 8.838.177,00 Subsidiabele kosten: € 6.615.041,00 Toegekend subsidiebedrag: € 3.630.242,00

Functie/bestemming en huidige status Willemsoord is van marinewerf veranderd in een gebied met museale, thematische functies in de nautische en maritieme sfeer. In het noordwestelijke kwadrant zijn het Marinemuseum en de Traditiekamer gevestigd; het noordoostelijke kwadrant blijft in gebruik bij de marine en bij het zuidoostelijke kwadrant komt de nadruk te liggen op 'nautische werken'. Voor het zuidwestelijke kwadrant, het deel waar kanjersubsidie voor is verstrekt, is een maritiem themapark, Nederland Over Zee, ontwikkeld dat aansluit op het Marinemuseum. Hierin is een aantal attracties opgenomen, waaronder 'een avontuurlijke reis over de zeven zeeën' en de windjammer 'Hollandia'. Daarnaast is een aantal gebouwen gereserveerd voor evenementen en publiekgerichte tentoonstellingen, met een directe relatie met de Koninklijke Marine.

Informatie

25

St.-Pancras- of Zuiderkerk

Zuiderkerksteeg 1-3, Enkhuizen, Noord-Holland

Pancratius werd geboren rond het jaar 290 in Klein-Azië. Kort na zijn geboorte stierf zijn moeder en zijn vader het jaar daarop. Hij werd door zijn oom geadopteerd en rond het jaar 303 vertrokken zij naar Rome. Keizer Diocletianus heerste over het keizerrijk en de christenvervolging was op haar hoogtepunt. Pancratius probeerde met het vermogen dat hij van zijn ouders had geërfd zoveel mogelijk christenen te helpen. Vooral het lot van de gevangenen trok hij zich aan. Zijn werkzaamheden werden verraden. Hij schonk al zijn vermogen aan de christengemeenschap van Rome en liet zich voor keizer Diocletianus leiden. Deze beloofde hem alle heerlijkheden van het leven als Pancratius het geloof in Christus zou afzweren. De intussen 14-jarige knaap liet zich niet van zijn geloofsovertuiging afbrengen. Hierop sprak Diocletianus woedend het vonnis over Pancratius uit en op 12 mei 304 werd hij in het openbaar onthoofd.
Zijn lichaam werd door de beulen voor de honden achtergelaten. Een vrouw heeft het lichaam van Pancratius echter naar de catacomben van Octavilla aan de Via Aurelia gebracht. Paus Symmachus (498 - 514) bouwde in het jaar 500 over zijn graf een basiliek. Pancratius is een van de ijsheiligen samen met de heilige Mamertus en Servatius.

Korte geschiedenis De Sint-Pancras- of Zuiderkerk is een laatgotische, tweebeukige hallenkerk met een toren tegen de westgevel van de zuidbeuk, een dubbele dwarskapel aan de noordzijde en voorts verschillende portalen en andere aanbouwsels, waaronder een Heilige Kruiskapel. Die werd gebouwd om een wonderdadige kruisvormige boom, afkomstig uit Noorwegen, te herbergen.
Het oudste stuk van de kerk is het vijfzijdig gesloten koor (kort na 1422). Daarna verrezen het tweebeukige schip en het noorderkoor. Het werk was voor 1484 gereed. Met de (aanvankelijk losstaande) toren werd in 1450 begonnen. In 1526 werd hij voltooid met een monumentale achtzijdige houten lantaarn. Omstreeks 1500 werd de kerk naar het westen uitgebreid en de toren daaraan vastgebouwd.
De kerk is met houten tongewelven overdekt en bezit enige fraaie inventarisstukken, zoals een preekstoel uit 1610, een laat 17de-eeuws doophek, banken, waaronder één met gotische briefpanelen, koperen kronen en kaarsenarmen en een vroeg 17de-eeuws orgel, dat in uiterlijk is gewijzigd in de 18de eeuw.
Op de gewelven van de zijbeuken zijn schilderingen aangebracht. Ze dateren uit 1484. Afgebeeld zijn op de noordelijke gewelfvelden scènes uit het leven van Christus, met er tegenover op de zuidelijke de ermee corresponderende prefiguraties uit het Oude Testament. In de noordelijke koorsluiting voorts de Boom van Jesse en in de zuidelijke het Laatste Oordeel.
Op de wanden kwamen bij een restauratie van 1948-1961 fragmenten van heiligenfiguren tevoorschijn.

Restauratie Er is onderzoek gedaan naar de oorzaken van funderingsproblemen, waarbij vooral de zuidgevel verzakkingen vertoonde. Dit was onder andere zichtbaar bij de oplegging van enkele ankerbalken. In de kapconstructie was actieve aantasting door insecten en zwam aanwezig. Lekkages langs de loodafdekking van de hoekkepers verergerden de problemen waardoor ernstige schade aan de zeer waardevolle gewelfschilderingen dreigde. Het stucwerk aan de binnenzijde van de muren was aangetast door uittreding van zouten, veroorzaakt door de hoge vochtbelasting.
Er is funderingsherstel uitgevoerd, de houtaantasting is bestreden en het kaphout gerestaureerd. Om de kapvoet te bereiken zijn aan de binnenzijde de twee onderste planken van het gewelfbeschot losgenomen en na de werkzaamheden aan de kapvoet demontabel teruggebracht, zodat dit kwetsbare onderdeel van de kap in de toekomst beter bereikbaar is voor inspectie en onderhoud. Tevens is een proefvak gerestaureerd van de gewelfschilderingen, toen bleek dat één gewelfdeel, te weten die met de voorstelling Naaman van zijn melaatsheid genezen, in zijn geheel gedemonteerd moest worden om het zwaar aangetaste strijkspant te kunnen herstellen.
De restauratie is in 2003 afgerond.

Financiering Totale kosten: € 2.279.410,00 Subsidiabele kosten: € 2.136.208,00
Toegekend subsidiebedrag: € 1.495.345,00

Functie/bestemming De kerk is na overdracht van de Westerkerk aan een beheersstichting nu de hoofdkerk voor de Hervormde gemeente van Enkhuizen.

Huidige status Na deze restauratie en de restauratie van het proefvak van de gewelfschilderingen wacht nu de totale restauratie van de schilderingen op het tongewelf én de schilderingen op de noorder- en westelijke muur.

26

Toren van Grote of St.-Bavokerk

Grote Markt, Haarlem, Noord-Holland

De bouwvergaderingen vonden in goede harmonie plaats onder leiding van vertegenwoordigers van de gemeente Haarlem, daarbij geadviseerd door de RDMZ met de loodgietersbedrijven Beck en Van de Kroef uit Amsterdam. De vergaderingen gingen over het oplossen van technische problemen zoals de opstuwing van het regenwater tegen de toren en de daarvoor benodigde overlap van het lood en het aanbrengen van waterkeringen. Ook het bevestigen van het lood van de wijzerplaten, dat gezien de afmetingen in kleinere vlakken moest worden verdeeld, leverde inspirerende discussies op. Een vuistregel is dat het gewicht van het lood per vierkante meter, in dit geval 35 kilogram per vierkante meter, bepalend is voor het oppervlak van de stukken. In dit geval 70 bij 70 centimeter is 1/20 van 35. De voltooiing van de restauratie werd met een klank- en lichtspel op de Markt op grootse wijze gevierd.

Korte geschiedenis De Grote of St.-Bavo is een laatgotische kruisbasiliek met een slanke houten vieringtoren. De kerk werd in verschillende fases gebouwd, globaal tussen 1370 en 1481. Omdat de toren omwille van de vergroting van de kerk was afgebroken, had men in 1471 een vrijstaand houten klokhuis achter het koor gebouwd. In 1500 begonnen de voorbereidingen voor de bouw van een stenen toren op de kruising, naar ontwerp van de bouwmeester van de Utrechtse Dom, Cornelis de Waal. Eerst werd de kruising van een stenen stergewelf voorzien dat een jaartal (1500) en een beschildering kreeg met bladranken. In 1507 ving men aan met de eigenlijke uitvoering. Onder het gewicht van het metselwerk, dat op dat moment 700 ton bedroeg en nog maar net boven de nok van het kerkdak uitstak, begon de noordoostelijke vieringpijler echter te wijken. Het werk werd stilgelegd en vele adviezen van bekende bouwmeesters uit Nederland en België volgden. Het gevolg was dat men besloot het aanwezige metselwerk te slopen en een nieuwe toren in hout met lood bekleed te bouwen. De nieuwe toren moest wel het uiterlijk krijgen van de ontworpen toren, in de vorm en detaillering laatgotisch zijn en lijken op rijk geornamenteerde natuursteen. De bouwer van de houten toren werd Jacob Symonsz. van Edam. Uit de kerkrekeningen blijkt dat hij het eikenhout, dat gezien de afmetingen van de toren in zware afmetingen moest worden geleverd, uit geheel Nederland aankocht. Het benodigde lood werd zowel in Nederland als in België (Antwerpen) aangekocht. Het uiteindelijke resultaat mocht er (nog steeds) wezen: het eikenhout heeft een gewicht van 100 ton, het gewicht van de loden bekleding bedraagt zo'n 85-100 ton. In 1662 werd in deze toren een carillon van François Hemony aangebracht.

Restauratie De toren heeft door de eeuwen heen veel onderhoud en restauratie gevergd. In eikenhout dat een zeer duurzame houtsoort is zit een vorm van azijnzuur of looizuur. Dit zuur beschermt het hout tegen aantasting. Een probleem is dat het azijnzuur lood aantast. De restauratie van de toren in de jaren 1964-1969 was de eerste restauratie aan de toren die noodzakelijk was om de toren weer in technisch goede staat te brengen. Tijdens deze restauratie is de gehele buitenschil van de toren vernieuwd en zijn de nog weinige oorspronkelijke onderdelen die niet meer voor hergebruik geschikt waren op de torenzolder opgeslagen. De loodbekleding begon echter al een paar jaar na de restauratie door de aantasting van het azijnzuur aan de binnenzijde van het lood dun te worden, wat lekkages tot gevolg had en regelmatig onderhoud aan de loodbekleding vergde. In de periode 1999-2002 werd de loodbekleding van de toren op enkele onderdelen aan de binnenzijde van de open lantaarns na geheel vernieuwd. Om de levensduur van het lood aanzienlijk te verlengen is op grond van ervaringen met eerdere herstelwerkzaamheden aan de toren het lood aan de binnenzijde behandeld met een aluminium bitumenverf en is het eikenhout waarop het lood bevestigd is met menieverf beschilderd.

Financiering Totale kosten: € 3.077.264,00 Subsidiabele kosten: € 2.499.739,00 Toegekend subsidiebedrag: € 1.499.843,00

Dankzij een aanzienlijke gift van een particulier kon de gemeente het eigen aandeel dat nodig was voor de restauratie zonder problemen rond krijgen.

Functie/bestemming De toren bezit een vier-octaafs beiaard (carillon) die op gezette tijden door de stadsbeiaardier wordt bespeeld.

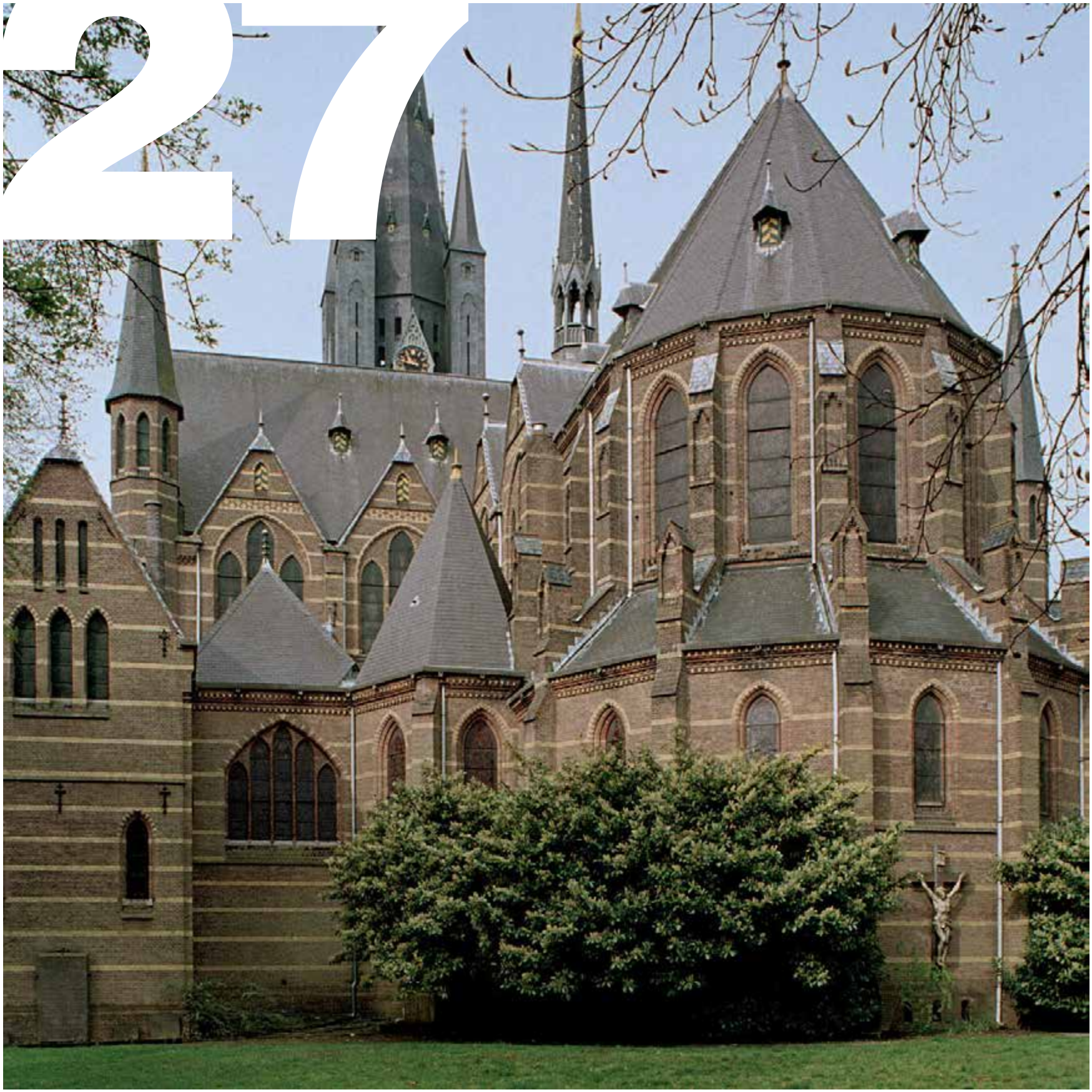
27

R.K. Sint-Vituskerk en toren

Emmastraat 5, Hilversum, Noord-Holland

De bouw van de kerk werd na een aanbesteding voor een bedrag van € 83.703,00 aan aannemer Fa. J. van Groenendaal uit Nieuwer-Amstel gegund. Omdat de aanbesteding niet zo gunstig uitviel, was het idee om de nieuwbouw te beperken tot de ontwerp-variant 'pastorie met kerk, maar zonder toren, doopkapel en katechismus-kamer'. Voor een aantal parochianen was dit niet acceptabel, waarop men besloot een 'katholieke penning-vereeniging' op te richten. Het financiële doel werd uiteindelijk gehaald: de kerk kon worden gebouwd volgens de maximale variant van Cuypers, inclusief toren.

Korte geschiedenis Grotendeels vijfbeukige neogotische kruisbasiliek met ver uitstekend transept en zeer hoge westtoren. De kerk werd ontworpen door P.J.H. Cuypers en het ontwerp werd vervolgens uitgewerkt door diens zoon Jos. Th. J. Cuypers. De bouw vond plaats in 1891-1892 onder leiding van K.P.C. de Bazel.

Het bakstenen exterieur wordt verlevendigd door banden van gekleurde steen. De toren telt drie geledingen met diepe spitsboognissen, bekroond door een op een achtkantige houten onderbouw rustende spits, die geflankeerd wordt door houten hoektorentjes met spitsen. Middenschip en transept hebben reeksen dwarskapjes boven de lichtbeuk. De kerk heeft inwendig natuurstenen pijlers met bladkapitelen, houten netgewelven over de hoofdbeuken en over zijbeuken, de kruising en de koorsluiting een stenen gewelf. De oorspronkelijke inventaris is grotendeels bewaard. Te vermelden zijn het zandstenen hoogaltaar, enkele zijaltaren van F.W. Mengelberg en verschillende reeksen gebrandschilderde glazen; die in de Mariakapel kort na 1945 door Reimond Kimpe. Het orgel dateert uit 1859 en is gebouwd door L. van den Brink en zoon te Amsterdam, gewijzigd door Maarschalkerweerd in 1893 en 1920, gerestaureerd en van een nieuw tweede klavier voorzien door Jos Vermeulen in 1970.

De Hilversumse St.-Vitus betekent een hoogtepunt uit de tweede periode van Cuypers' oeuvre, waarin naast elementen uit de vroege en rijpe Franse gotiek ook motieven uit de inheemse en Engelse gotiek verwerkt zijn.

Restauratie Zoals vele neogotische kerken dient ook de St.-Vitus gerestaureerd te worden. Helaas is in de periode 2003-2004 slechts een beperkt budget verkregen. Hiermee is de restauratie van de bijna 100 meter hoge toren gestart. De restauratie van de toren bestaat voornamelijk uit het vernieuwen van de leibedekking, herstel van het metselwerk en glas-in-loodwerk.

Financiering Totale kosten toren: € 2.205.175,00 Subsidiabele kosten: € 2.156.062,00 Toegekend subsidiebedrag: € 1.509.243,00

Benodigd 2005-2006 kanjer 3 gelden (koor): € 1.250.000,00

Functie/bestemming Kerk.

Huidige status De restauratie van de toren wordt voorjaar 2005 afgerond. Het is slechts de eerste fase van totaal twaalf. Gezien de bouwkundige staat krijgt het koor als eerstvolgende fase prioriteit, als er extra budget vrij komt.

bam
bam

28

Brug en sluis

tussen Kleine Oost en Grote Oost, Hoorn, Noord-Holland

Hoelang er aan de 126 kilometer lange West-Friese Omringdijk gewerkt is weten we eigenlijk niet precies. De Schagerdam of Valkkogerdijk was het eerste dijkvak dat in 1248 als verdediging tegen de zee in de Omringdijk is gelegd. Maar wellicht is hij nog ouder. De ring die de Omringdijk vormde werd halverwege de 14e eeuw voor het eerst gesloten. Er waren echter voortdurend doorbraken en stormvloeden die de illusie, dat de ring voorgoed gesloten was, weer deden vervliegen.
Laten we het er maar op houden dat het werk aan de Omringdijk in 1596 werd afgerond. Toen werd de Zijpe, de grootste bedreiging van de Omringdijk, ingepolderd.

Korte geschiedenis Hoorn is een havenstad die als dijkdorp is ontstaan aan de Zuiderzee bij de uitmonding van een afwateringsstroom, de Gouw. Dit water kwam bij de Rode Steen in zee uit. In het begin van de 14de eeuw lag hier een sluis met een kolk: een gunstige plaats voor een handelsnederzetting. De Rode Steen werd het centrum. Op de zeedijk, die zich vanaf dit centrum in oostelijke en zuidwestelijke richting uitstrekte ontstonden de eerste bebouwde straten: het Oost en het West. Deze maakten oorspronkelijk deel uit van de West-Friese Omringdijk die is aangelegd in de 13de eeuw. Daarmee behoren ze tot de oudst bewaarde dijken in Hoorn. De beeldbepalende ophaalbrug die de Grote en Kleine Oost met elkaar verbindt, verkeerde enkele jaren geleden in zeer slechte staat, evenals de ondergelegen sluis.

Restauratie In 2001 werd gestart met het werk. Ten behoeve van de restauratie werd de gehele ophaalbrug uit elkaar genomen en het wegdek verwijderd. Verder werden er aan beide zijden damwanden geslagen zodat het water uit de sluis kon worden gepompt. Op dat moment werd ook goed zichtbaar dat het geheel in slechte staat verkeerde. Bij grote delen van het muuroppervlak was de specie tussen de stenen geheel verdwenen. Om die reden werden deze muren vernieuwd, met gebruikmaking van de authentieke bouwmaterialen.
De archeologische dienst heeft van de gelegenheid gebruik gemaakt om onderzoek te doen in de drooggevallen bedding. De belangstelling ging vooral uit naar sporen van de eerste Oosterpoort die ooit op deze plaats gestaan heeft. De plaats waar de fundamenten van deze vroegere poort te vinden waren, zijn nu aangegeven in het plaveisel. In november 2002 werd de restauratie afgesloten.

Financiering Totale kosten: € 2.231.424,00 Subsidiabele kosten: € 1.725.831,00 Toegekend subsidiebedrag: € 1.035.498,00

Functie/bestemming Brug en sluis.

Huidige status Na de afronding van de restauratie is de sluis - en daarmee de zorg voor het onderhoud ervan - overgedragen aan het Waterschap Westfriesland. De fraaie brug blijft eigendom van de gemeente Hoorn. De wanden van de sluis tonen de wapens van Hoorn en het waterschap.

STOP

29

Hoofdtoren

Hoofd 1, Hoorn, Noord-Holland

Op de kademuur bij de Hoofdtoren zitten de in brons vereeuwigde scheepsjongens van Bontekoe, uit het gelijknamige jongensboek van Johan Fabricius door beeldhouwer Jan van Druten.
Het boek is gebaseerd op de avontuurlijke zeereis die Bontekoe van 1618 tot 1625 maakte naar het verre Indië, zoals verwoord in zijn scheepsjournaal. Uitgever Jan Jansz. Deutel wist de belevenissen die hij uit de mond van de Hoornse schipper Bontekoe optekende zo raak te beschrijven, dat het scheepsjournaal een bestseller werd. Elke scheepsjongen had in die tijd twee boeken in zijn scheepskist: de bijbel en het journaal van Bontekoe. Geestelijke bagage voor onderweg. De eerste uitgave verscheen in 1646, nu al meer dan 350 jaar geleden.
De menselijke kant van de schipper, zijn angsten, zijn twijfels, zijn onzekerheid, de moeilijke beslissingen die hij moet nemen, maken het boek ook nu nog het lezen waard. Tegenwoordig is de rampzalige reis van Bontekoe vooral bekend door Johan Fabricius' bewerking voor de jeugd: De scheepsjongens van Bontekoe. In Fabricius' boek zijn de scheepsjongens Hajo, Padde en Rolf belangrijker dan de schipper die in het oorspronkelijke Journaal de held is.

Korte geschiedenis Omringd door koopmanshuizen uit de 17de en 18de eeuw, waaronder het geboortehuis van schipper Bontekoe, staat één van de verdedigingswerken die Hoorn nog heeft, de Hoofdtoren. Het is een halfronde bakstenen toren die aan zeezijde met Gobertanger steen is bekleed en hoofdzakelijk stamt uit 1532. De toren werd gebouwd tegen aanvallen vanuit zee en ter bescherming van het Houten Hoofd, vandaar de naam. Aan de landzijde is de topgevel in 1651 gewijzigd, toen de klokkentoren werd gebouwd. In 1916 is een betonschil aangebracht om de toren te vrijwaren van wateroverlast, doordat bij bijzonder hoge waterstanden het water naar binnen liep. Sinds de afsluiting van de Zuiderzee (1932) is de noodzaak van zo'n opgetrokken waterkering verminderd.
De toren bood onderdak aan de Noordse Compagnie, ook wel genoemd de Compagie van Spitsbergen, die zich richtte op de walvisvangst. Het havenhoofd dateert al van 1464; het werd een aantal malen vergroot en vernieuwd.

Restauratie De restauratie betreft herstel van de constructie en loodbekleding van de klokkentoren, de leien dakbedekking, de kapconstructie, het natuursteen en de fundering. De toren vertoonde aan de zeezijde diepe scheuren van fundering tot dakvoet. De slechte delen van de voegen zijn uitgehakt en weer gevoegd met schelpkalkmortel. De houten ramen zijn door het herhaald schilderwerk in goede staat gebleven. Het is overigens het enige hout aan de buitenzijde. Alle venster- en deurlijsten zijn van zandsteen. De dakvoet heeft een hardstenen lijst met daaronder een krans van Bentheimer zandsteen.
De inwendige constructie is uiteraard wel van hout. Aanvankelijk ging de gemeente Hoorn ervan uit dat met enig licht herstelwerk wel kon worden volstaan. Bij nadere inspectie bleek de constructie waar de toren van het bouwwerk op steunt, er slecht aan toe te zijn. Voor het herstel is het circa 12 meter hoge torentje met een gewicht van 20 ton van zijn plaats weggenomen. Het torentje heeft ingepakt naast de Hoofdtoren aan de haven gestaan waar het geconserveerd is, daarna is het weer op de Hoofdtoren teruggeplaatst.

Financiering Totale kosten: € 1.006.871,00 Subsidiabele kosten: € 972.391,00 Toegekend subsidiebedrag: € 583.435,00

Functie/bestemming De Hoofdtoren is uit gemeentelijk bezit overgedragen aan Vereniging Hendrick de Keyser. In het gebouw is een restaurant gevestigd.

Huidige status De volgende werkzaamheden moeten nog plaatsvinden:
-hoofdtoren: betonschil verwijderen. Naar verwachting zullen nog oude kanonsgaten aan het licht komen.
-fundering poort: het fundament restaureren om deze te behouden en beter leesbaar te maken; vergaan metselwerk verwijderen, betonkraag verwijderen, aangeplakt metselwerk slopen; zandstenen blokken waar nodig opnieuw stellen en aanmetselen; het niet door opgaand metselwerk afgedekte gedeelte van het fundament afdekken met platen natuursteen. Door de afdekking het onderliggende beschermen en het verband behouden; door het flinke formaat zal de afdekking juist boven water uitsteken en zichtbaar blijven; oude gemetselde kern beschermen tegen verwering door deze te ommetselen.

30

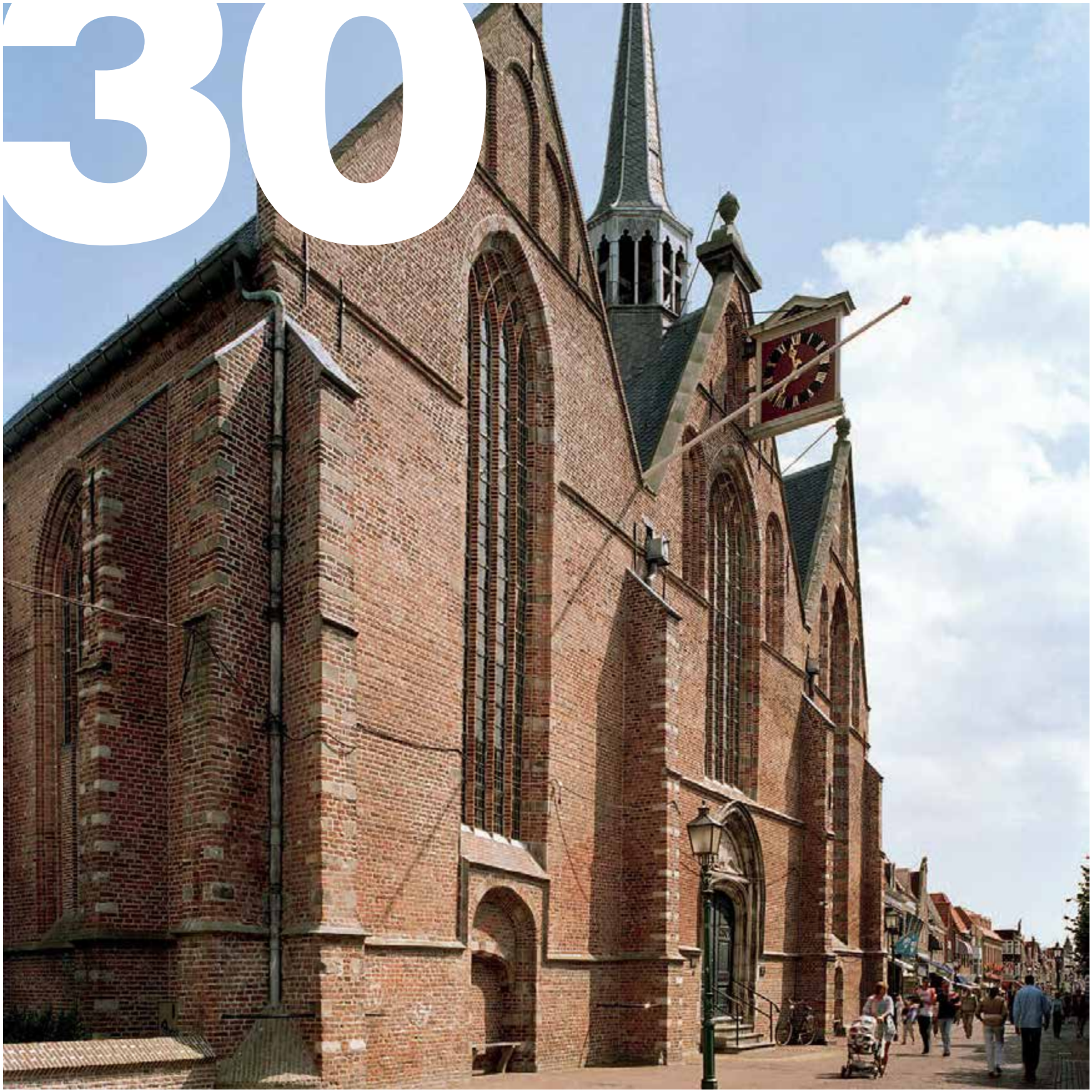

Noorderkerk

Kleine Noord 32, Hoorn, Noord-Holland

Aanleiding tot de bouw van de kerk was de verschijning, in 1424 of 1425, van Maria aan een zekere Claes, een molenaar, en zijn vrouw, Vrouken genaamd, toen zij 's nachts uit hun molen naar buiten keken. Maria verscheen in de lucht, boven het huis van Claes Doedesz.. De buurt nu wilde op de plaats van de verschijning een kerk bouwen en verzocht Claes Doedesz. derhalve zijn huis te schenken. Deze weigerde, maar stierf kort daarna aan de pest. Zijn vrouw, hierdoor bang geworden, schonk daarop het huis, waarna op kosten van de buurt een houten kerkje werd gebouwd. Toen nu de kerk bijkans voltooid was, lag er een schip in de haven dat een Mariabeeld naar Friesland moest vervoeren.
De schipper had tot driemaal toe gepoogd de haven te verlaten maar werd door de weersomstandigheden telkens gedwongen terug te keren. Dit werd gezien als een teken van boven. Het gerucht verspreidde zich en ook Claes de molenaar (over wie eerder was gezegd dat hij al was gestorven) kwam kijken. Hij herkende het beeld uit de verschijning, waarna het voor de kerk werd aangekocht en op het hoogaltaar geplaatst.
Naderhand gebeurden er 'grote miraculen ende tyckenen'.

Korte geschiedenis De Noorder- of Mariakerk is een laatgotische kruiskerk, waarvan het aanvankelijk eenbeukige schip later is verbouwd tot een driebeukig halleschip (hierbij zijn alle beuken even hoog). Volgens overlevering werd ter plaatse in 1425 een houten kerk gesticht, die in 1441 in baksteen is herbouwd. Het transept en het koor volgden in 1450. De werkzaamheden werden in 1519 voltooid met de bouw van de zuiderzijbeuk.
Aan de buitenkant is de kerk versierd met kleine nissen in de geveltoppen. In de voorgevel bevindt zich tussen twee dichtgezette poortjes de hoofdtoegang, met erboven een gebeeldhouwde Vanitas-voorstelling: een skelet dat met '1647' is gedateerd. Een soortgelijk reliëf is aangebracht boven de deur in de zuidgevel van het schip. Van binnen wordt de ruimte geleed door vrij dunne zuilen en is overdekt met houten tongewelven. Doordat de voorgevel, die de richting van de straat volgt, sterk geert, zijn de westelijke traveeën onregelmatig gevormd en zijn er aan de noordzijde een boog en een zuil meer dan aan de zuidzijde.
De kerk beschikt over een bijzonder mooie inventaris met als oudste stuk een tegen de westgevel geplaatst laatgotisch spiltrapje uit 1497, afkomstig uit de oude Grote kerk. Voorts 17de-eeuws meubilair, te weten een preekstoel met snijwerk uit 1635, voorzien van een koperen lezenaar uit 1693; een doophek uit omstreeks 1650 met een koperen lezenaar uit 1682 en koperen doopbogen uit 1688; een koorhek uit 1642 met snijwerk uit 1714. In het koor staat een volledig onversierde kansel en twee sobere banken, herinnerend aan de armenkerk die hier in de 19de eeuw achter het koorhek gevestigd was.

De restauratie Tijdens de vorige restauratie in 1984 werd al geconstateerd dat herstel van het dak noodzakelijk was, maar vanwege geldgebrek moest dit toen uitgesteld worden.
Dankzij de Kanjerregeling konden deze werkzaamheden in de periode van juli 2001 tot november 2002 alsnog uitgevoerd worden.

Financiering Totale kosten: € 780.867,00 Subsidiabele kosten: € 766.732,00
Toegekend subsidiebedrag: € 536.713,00

Functie/bestemming Naast het zondagse gebruik voor de eredienst is de kerk sinds 1984 te huur voor recepties, tentoonstellingen en informatiemarkten.

31

Hervormde Koepelkerk en Garrelsorgel

Kaasmarkt 15, Purmerend, Noord-Holland

Van de heilige Nicolaas weten wij weinig. Hij was rond het jaar 300 bisschop van Myra in Klein-Azië. Op een zeereis wist hij, door gebed, een zware storm te stillen; daarom wordt hij als patroon van de zeelieden vereerd. In het Oosten wordt de heilige Nicolaas buitengewoon vereerd als grote wonderdoener en als verkondiger van Gods Woord. In 1087 werden zijn relieken door Italiaanse kooplieden gestolen en overgebracht van Myra naar Bari in Italië. Vanaf die tijd is zijn verering in het westen verder uitgebreid. Hollandse koopvaarders hebben de populariteit van Sint Nicolaas overgebracht naar de stad Amsterdam, waarvan 'Sinterklaas' de patroon is.
Veel legendes worden over hem verteld; het uitdelen van de bruidschat voor drie dochters die door geldgebrek verkocht zouden worden om de bruidschat te kunnen opbrengen; het redden van drie kleine kinderen, tijdens een hongersnood, die vermoord waren en in een vat ingepekeld lagen; het redden van mensen die ter dood veroordeeld waren door hun onschuld te bewijzen.
Zijn naamdag is 6 december.

Korte geschiedenis De Koepelkerk in Purmerend heeft in de loop der jaren verschillende gebruikers gehad en heeft daarmee samenhangend onder meerdere namen bekend gestaan. De kerk is in 1851-1853 door architect W.A. Scholten gebouwd als Grote Kerk in opdracht van de Nederlands Hervormde Gemeente. Ter plaatse stond een laatgotische kerk die in 1850 was gesloopt. De huidige kerk is een bakstenen gebouw, bestaande uit een hoge achthoekige middenruimte, omgeven door een smalle omgang met aan vier zijden rechthoekige en aan de vier overblijvende zijden vijfhoekige kapellen. Op het tentdak staat een houten koepeltorentje. Voorzien van decoratieve motieven uit onder meer het Romaans en de vroege Noord-Italiaanse renaissance is de kerk een karakteristiek voorbeeld van het eclecticisme zoals dat omstreeks het midden van de 19de eeuw ontstond.
In 1971 verlieten de hervormden de kerk en werd er het culturele centrum annex theater 'De Koepelkerk' in gehuisvest. Nadat deze behuizing te klein geworden was, vond er in 1981 een ruil plaats tussen de gemeente en de katholieke St.-Nicolaasparochie. Hierdoor verkreeg de gemeente een grotere kerk, waarin nu het theater De Purmaryn is gevestigd. De parochie kreeg de Koepelkerk in haar bezit, die zij voor de eredienst geschikt maakte en omdoopte tot Nicolaaskerk.
Toen in de 17de eeuw de door de Reformatie tijdelijk tot zwijgen gebrachte orgels weer een taak in de eredienst toebedeeld kregen, moest er meestal ook wat aan de orgels gebeuren. Niet alleen achterstallig onderhoud, maar vooral ook het toerusten van het orgel op de nieuwe taak: begeleiding van de gemeentezang.
In 1737 namen de bestuurders van Purmerend het besluit het orgel aanmerkelijk te verbeteren. Hiertoe werd een contract gesloten tot verbouw van het bestaande orgel met de orgelmaker R. Garrels te 's-Gravenhage. Dit resulteerde in een instrument met 39 registers verdeeld over drie klavieren en pedaal. Na enkele kleinere herstellingen door L. v. d. Brink in 1809 en 1827 onderging het orgel nog éénmaal een ingrijpende verandering. In de nieuwe Koepelkerk kreeg het orgel opnieuw een plaats. Het werd weer opgebouwd en daarbij op sommige punten gewijzigd door de Amsterdamse orgelmakers P. Flaes en G. Brünjes. In 1854 was hun werk gereed.
Restauratie Nadat de kerk in 1979 was gerestaureerd, vertoonde het gebouw verzakkingsverschijnselen ten gevolge van ongelijkmatige beweging in het fundament. Uit onderzoek is gebleken dat de grenenhouten funderingspalen ernstig waren aangetast. Er is toen besloten om een fundering met betonnen palen en een nieuwe betonvloer, voorzien van vloerverwarming, aan te brengen.
Bij het orgel in Purmerend is niet gepoogd om de ingrepen die sinds de oplevering van het orgel door Garrels in 1742 aan het orgel zijn gepleegd, ongedaan te maken. Het mag een groei-orgel blijven. De restauratiewerkzaamheden hebben zich met name gericht op het weer in topconditie krijgen van het orgel zoals het de kerk in 1975 heeft verlaten. Op 5 september 2003 is het orgel weer in de kerk teruggekeerd.
Financiering Totale kosten kerk: € 2.327.193,00 Subsidiabele kosten: € 2.064.479,00 Toegekend subsidiebedrag: € 1.445.135,00
Totale kosten orgel: € 953.049,00 Subsidiabele kosten: € 903.333,00
Toegekend subsidiebedrag: € 632.333,00
Functie/bestemming Kerk en orgel.

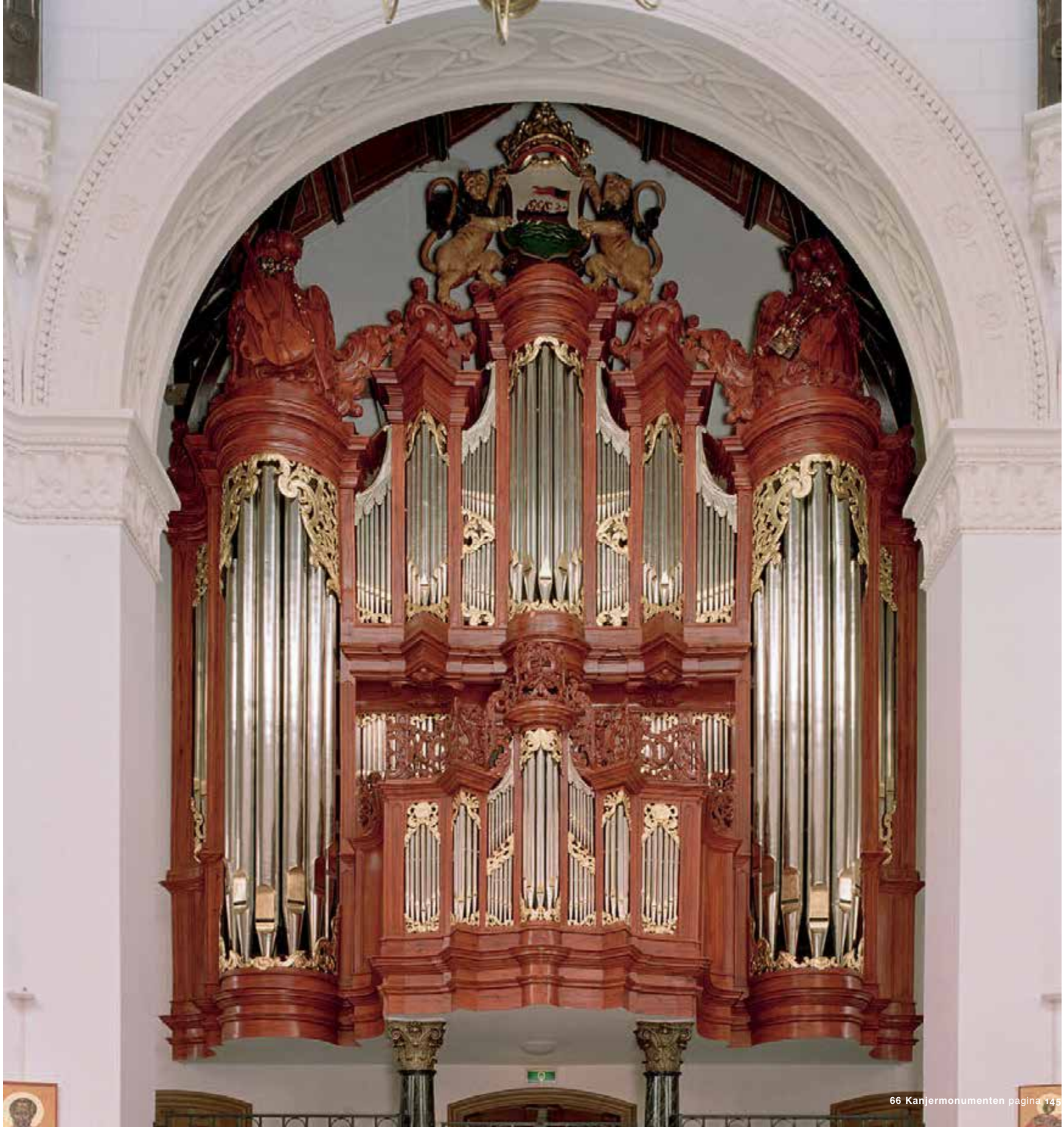

32

Essencefabriek Polak & Schwarz

Achter Provincialeweg 128, Zaandam, gemeente Zaanstad, Noord-Holland

Nederland was één van de eerste landen waar in de tweede helft van de 19de eeuw een geur- en smaakstoffenindustrie ontstond. Op het gebied van ontwikkelen, produceren en toepassen van aroma's heeft ons land sindsdien wereldwijd een goede naam opgebouwd.
De Nederlandse geur- en smaakstoffenindustrie telt ongeveer dertien bedrijven, waarvan er drie behoren tot de top tien van de wereld.
Amber, de stof die gevonden wordt in het lichaam van de potvis, is de duurste geur op aarde: € 55.000,- per kilo. Voor een kilogram rozenolie zijn maar liefst 30 miljoen rozenblaadjes nodig. Een kostbare zaak.
Om aan de vraag naar natuurlijke aardbeienaroma te voldoen, zou heel Europa met aardbeienplanten bedekt moeten zijn. De geur- en smaakstoffenindustrie kan met een enorme precisie de geuren en smaken van de gewenste producten nabootsen, of wel synthetiseren. In bijzonder zuivere vorm en zonder bijproducten. Precies zoals dat in de natuur gebeurt, maar dan veel nauwkeuriger, veel beter gecontroleerd en veel veiliger.

Korte geschiedenis De Essencefabriek is in 1929 gebouwd naar ontwerp van architect J. Coenraad door de Zaanse aannemers-architecten firma J. en D. Eilmann, in opdracht van de N.V. Polak & Schwarz's Essencefabrieken te Zaandam. Het fabrieksgebouw, opgetrokken in een aan het Nieuwe Bouwen verwante zakelijke functionalistische bouwtrant, was in zijn soort nieuw in de streek. Het gebouw bestaat uit (hoofdzakelijk) drie bouwlagen onder een plat dak en is ontworpen op een plattegrond in de vorm van een onregelmatige rechthoek. Het werd geheel opgetrokken uit een gewapend-betonconstructie met balkloze paddestoelvloeren en met stalen ramen en veel glas in de gevels. Ook zijn in de architectuur van het jaren '30-gebouw enkele expressionistische kenmerken terug te vinden, zoals de plastische gevelbehandeling van de traptoren.
Het pand heeft tot 1968 dienst gedaan als geur- en smaakstoffenfabriek. In dat jaar verhuisde de essenceproducent naar Hilversum. De fabriek werd daarna gebruikt als school, waartoe in het interieur scheidingswanden werden geplaatst en in de meeste ruimtes verlaagde plafonds kwamen. Ook werden de vensters van de noord-, zuid- en oostgevel in de onderramen voorzien van grotere ruiten. Aan het eind van de jaren negentig kwam het pand leeg te staan en werd het met sloop bedreigd. Doordat het in 1999 geregistreerd werd als beschermd monument, kon dit interessante bedrijfspand van de slopershamer worden gered. Een woningcorporatie zette zich in voor herstel en hergebruik van het pand en met een kanjersubsidie konden de plannen worden verwezenlijkt. De fabriek werd verbouwd tot een complex met wooneenheden met behoud van het architectonisch belangwekkende karakter.

Restauratie In 2003 kwamen de restauratie van het pand en de verbouw tot wooncomplex gereed. In het gebouw, dat de naam Maison d'Essence kreeg, zijn 22 loftappartementen ondergebracht, variërend in grootte van 90 tot 200 m². In de appartementen op de begane grond zijn tussenvloeren aangebracht, waardoor er woningen zijn ontstaan met twee verdiepingen en een vide. Bijzonder is de parkeergelegenheid op het dak, die via een autolift bereikbaar is. Deze kon gerealiseerd worden omdat de architect destijds rekening had gehouden met de opslag van grondstoffen op het dak. Door herstel van het oorspronkelijke karakter, onder meer door het terugbrengen van de oorspronkelijke kleuren en het in het zicht laten van de betonconstructie, behield het gebouw zijn industriële uitstraling en is de karakterisering 'een fraai staaltje architectuur' opnieuw van toepassing.

Financiën Totale kosten: € 4.475.928,00 Subsidiabele kosten: € 1.470.680,00
Toegekend subsidiebedrag: € 735.340,00

Functie/bestemming Wonen.

33

Toren van Grote of St.-Catharijnekerk

St.-Catharijnehof 1, Brielle, Zuid-Holland

Bekend is Brielle vooral vanwege de Watergeuzen die op 1 april 1572 de stad binnenvielen. De Watergeuzen waren een vloot zeerovers die uit Engeland waren verdreven, op zoek naar een nieuwe thuishaven van waaruit zij hun plundertochten konden maken. Aanvankelijk zetten zij koers richting Egmond, maar door een sterke noordwestenwind kwamen ze bij de Maasmond uit. Zij gingen de Maas op in achtervolging van vijandelijke schepen die zij niet te pakken konden krijgen, keerden terug en legden aan voor Brielle.
De veerman Coppelstock vertelde ze dat de Spanjaarden waren vertrokken, waarna de geuzen de stad zonder enige weerstand konden innemen. Hiermee kwam de eerste Hollandse stad onder het Spaanse gezag uit.
Toen veldheer Alva vernam dat Brielle was ingenomen, stuurde hij een leger om de stad te veroveren.
De sluiswachter zette de sluis open en het opkomende water dreef de Spanjaarden terug. Alva verloor zijn bril (Den Briel) en in de geschiedenisboekjes kwam te staan dat de heldhaftige Watergeuzen Den Briel op de Spanjaarden hadden veroverd in naam van Oranje.

Korte geschiedenis Al sinds het midden van de 15de eeuw domineert de met blonde natuursteen beklede St.-Catharijnetoren het land van Voorne. De toren hoort tot de zeer groots aangelegde en nooit voltooide kruisbasiliek die aan St.-Catharina was gewijd. Na een torenbrand in 1456 begon men snel daarna met de wederopbouw. In 1482 was men tot de huidige hoogte gevorderd. De achtkante bovenbouw die de toren een hoogte van 120 meter zou geven, kwam nooit tot stand. Toch heeft de met Gobertanger steen beklede toren een respectabele hoogte, namelijk 57 meter.
Ooit was de toren een voorbode van een glorieuze stadsbloei van het stadje Brielle, gunstig gelegen aan de Maasmond. Door verzanding van de stadshaven en veranderende handelsposities is die stadsontwikkeling in de 17de eeuw gestopt. Als symbool van de betekenis die de stad had voor streek en vaderland, is men zich desondanks voortdurend blijven bekommeren om het behoud van deze fraaie in Brabantse gotiek gebouwde toren.

Restauratie Na een aantal belangrijke restauraties in 1938 en 1968 was de toren, wederom na dertig jaar, toe aan een flinke opknapbeurt. Vooral de Gobertanger torenbekleding en de torenafdekking hadden veel te lijden gehad van het vaak wisselend klimaat aan de kust. Het door de kustwind opgestuwde regenwater kon daardoor diep in het torenlichaam doordringen en daar zijn verwoestende werk verrichten. Ook andere opvattingen bij eerdere restauraties maakten herstel nodig. Na een grondige voorbereiding in 1996-1997 door de gemeente Brielle en restauratie-architect Van Hoogevest uit Amersfoort, beloofde het Rijk zich in te spannen voor de benodigde (kanjer)subsidie. De toren is vervolgens door aannemersbedrijf Woudenberg in de steigers gezet. Zo kon beter worden geïnspecteerd en het plan met behulp van de expertise van de RDMZ en de aannemer worden bijgesteld. Door deze aanpak bood de restauratie voor alle partijen geen onwelkome verrassingen meer en kon een gunstige prijsafspraak worden gemaakt, die nauwkeurig in overeenstemming was met de nodige werkzaamheden. De restauratie is dan ook in tijd, geld en aanpak voorbeeldig verlopen. Sinds de oplevering in eind 2001 kan de toren, zeker voor de komende 30 jaar, weer en wind trotseren en kunnen toeristen op de toren uitkijken over een prachtige omgeving.

Financiering Totale kosten: € 2.807.870,00 Subsidiabele kosten: € 2.210.226,00 Toegekend subsidiebedrag: € 1.326.135,00

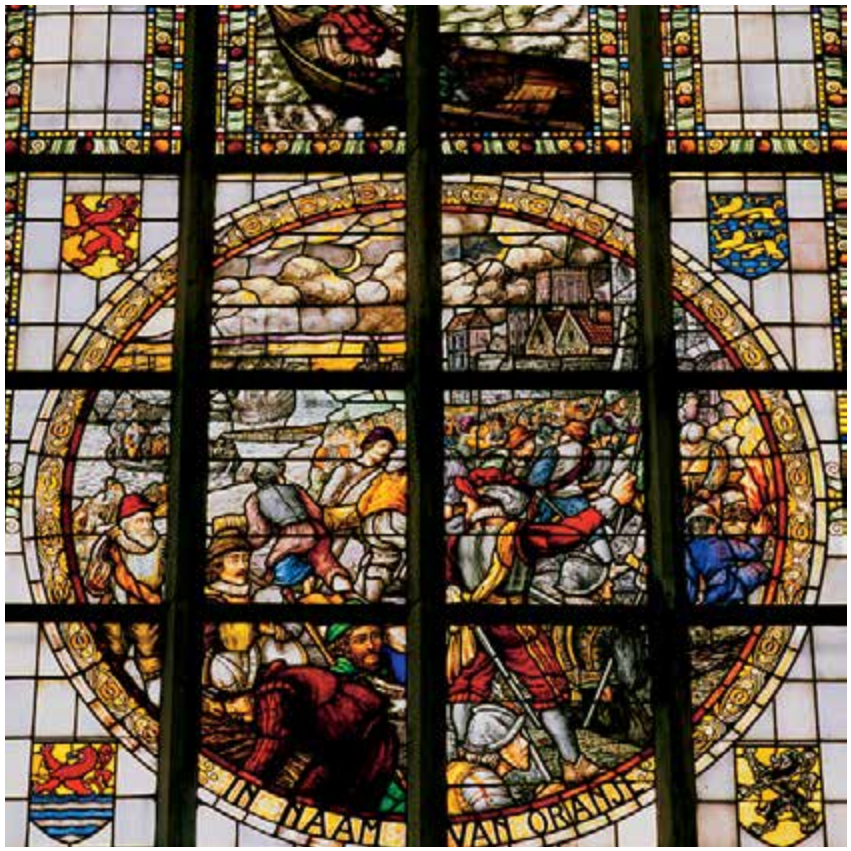
IN NAAM VAN ORANJE

Rothus
door het jonge

34

R.K. Maria van Jessekerk

Burgwal 22, Delft, Zuid-Holland

Ieder jaar vindt in Delft de Maria van Jesse-ommegang plaats. De oorsprong van deze ommegang ligt in de Middeleeuwen. In 1327 kreeg een Haagse vrouw, Machteld genaamd, die al enige jaren blind was, op een nacht een visioen. Haar werd gezegd naar Delft te gaan om te gaan bidden bij het beeld van Maria.
Toen zij, nadat ze gebeden had, de Heilige Mis bijwoonde, kreeg zij tijdens de consecratie haar gezichtsvermogen terug. Uit dankbaarheid besloot men toen jaarlijks een processie, een 'ommegang' te houden ter ere van Maria van Jesse. Door de Reformatie kwam er echter een einde aan deze traditie.
In 1929 werd dit eerbetoon aan Maria weer in ere hersteld door een aantal jongeren, leden van de studentenvereniging Sanctus Virgilius. Sedertdien nemen jaarlijks op de zondag na het feest van St.-Odulfus (12 juni) velen uit Delft en omstreken deel aan deze ommegang, die – in tegenstelling tot in de Middeleeuwen – nu in stilte wordt gelopen en een meditatief karakter heeft gekregen.

Korte geschiedenis Ingeklemd tussen Burgwal en Oude Langendijk ligt de, niet georiënteerde, neogotische kruisbasiliek Maria van Jesse (voorheen St.- Jozefkerk). Deze kerk werd gebouwd in 1877-1882 naar ontwerp uit 1874 van E. J. Margry. Zij verving een Waterstaatskerk ter plaatse. De voorgevel aan de Burgwal wordt geflankeerd door twee torens: de linker is de 'Ivoren toren', met zijn hoge achthoekige lantaarn en spits Genade en Vrede symboliserend; de rechter wordt 'De toren van David' genoemd en drukt met zijn forsere vierkante klokkenverdieping Waakzaamheid en Weerbaarheid uit. Aan de zijde van de Oude Langendijk is de kerk uitgebouwd met de sacristie. Het van schilderingen, gebrandschilderde glazen, altaren en ander meubilair voorziene interieur is nog nagenoeg volledig intact. De zeer rijk uitgevoerde preekstoel met klankbord is een ontwerp van J. H. Tonnaer uit 1903; het orgel dateert van 1893 en werd gebouwd door Michael Maarschalkerweerd. In een moderne zijkapel bevindt zich een 14de-eeuws houten beeld van Maria van Jesse.

Restauratie Het werk aan de kerk betreft de restauratie van het westtransept en de monumentale interieuronderdelen, zoals de beschilderingen.
De Kanjer 3 gelden zullen voor de Maria van Jesse kerk worden ingezet voor het restant van het schoonmaken, voor het restaureren van de interieurschilderingen en het herstel van de tegelvloer in de absis.

Financiering Totale kosten: € 1.416.120,00 Subsidiabele kosten: € 1.416.120,00
Toegekend subsidiebedrag: € 991.284,00
Benodigd 2005-2006 kanjer 3 gelden: € 675.000,00

Functie/bestemming De kerk is in gebruik voor erediensten.

35

Verdedigingswerken

Gorinchem, Zuid-Holland

Op de stenen beer uit 1772 staan monniken. Dat zijn ronde pilaren die moesten voorkomen dat de vijand zo over de beer naar de wal kon lopen. Het natuursteenwerk van de kappen op de monniken was in zeer slechte staat. Ze waren zodanig gescheurd, dat herstel niet meer mogelijk was. Het natuursteen is geheel vernieuwd.
In plaats van de originele kappen op te stellen in een museum of weg te gooien, is besloten om ze naast de beer als relikwie in het groen te leggen. Hiertoe zijn de kappen eerst grof enigszins verlijmd, om te voorkomen dat ze uit elkaar zouden vallen bij verplaatsing. Daarna zijn ze door de wethouder met een hoogwerker van de stenen beer gehesen en langs de gracht gelegd, zodat voor een ieder duidelijk is dat de kappen vervangen zijn. Ook de lijmresten zijn gewoon blijven zitten. De kappen vertellen zo zelf het verhaal van deze restauratie.

Korte geschiedenis Halverwege de 14de eeuw had Gorinchem haar wallen nog, versterkt met stenen muren en torens. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog bleken die echter zo zwak, dat de stad ze in het laatste kwart van de 16de eeuw verving door een modern verdedigingsstelsel met twaalf (thans gereduceerd tot elf) bastions en een ravelijn op de plaats waar de Linge de stad binnenkomt. Stenen beren moesten ervoor zorgen dat de Linge en de gracht rond het westelijk stadsdeel gescheiden bleven; dit in verband met overstromingsgevaar. Bij het opgehoogde oostelijke stadsdeel was dat niet nodig. Het geheel, ontworpen door Adriaan Anthonisz. is in grote trekken onveranderd gebleven. In de 18de eeuw werden aan oostzijde drie ravelijnen en een enveloppe toegevoegd. In de 19de eeuw ging de vesting deel uitmaken van de Nieuwe Hollandsche Waterlinie. De in 1890 aangebrachte doorsnijding van de wal door het Merwedekanaal betekende een verminking van de Gorcumse vesting. Er moest een van de bastions voor wijken.
Van de vier stadspoorten in de vestingwal rest nu slechts de Dalempoort (1597). De andere drie zijn in de 19de eeuw gesloopt. Bij de vestingwallen horen ook de militaire gebouwen als twee stenen beren met monniken (1772 en 1889), laboratorium (1864), een caponnière ter verdediging van de grote Merwedesluis, kruitmagazijnen (ca. 1880), een poterne (1813), coupures ter plaatse van de voormalige poorten (tweede helft 19de eeuw) en een schotbalkenloods (19de-eeuws).
De wallen zijn vanwege de waterkerende functie in de afgelopen jaren fors verhoogd, waardoor het oorspronkelijke markante profiel van de wal op sommige plaatsen 'verwaterd' is.

Restauratie Het leidende uitgangspunt voor de restauratie van de vestingwal was om dat wat aanwezig was en wat goed was te consolideren, en uitsluitend te vervangen wat versleten of kapot was. Er werd terughoudend omgegaan met grote ingrepen, omdat een onderdeel dat al een paar honderd jaar bewezen heeft goed te zijn, nu vaak technisch niet beter gemaakt kan worden. Alleen daar waar de bestaande bouwwijze heeft geleid tot schade of verval, is de detaillering veranderd naar eigentijdse inzichten. Reconstructie is uitsluitend toegepast wanneer deze een vollediger beeld opleverde of de werking van een onderdeel duidelijker werd.
Na drie jaar restauratiewerkzaamheden aan casco, metselwerk en bijbehorende bouwwerken zoals stenen beer, kruitmagazijnen, caponnière etc., nadert de restauratie van de vestingwallen zijn eind.

Financiering Fase I Totale kosten: € 2.086.567,00 Subsidiabele kosten: € 1.700.821,00 Toegekend subsidiebedrag: € 1.020.493,00
Fase II Totale kosten: € 2.686.345,00 Subsidiabele kosten: € 1.838.449,00 Toegekend subsidiebedrag: € 1.103.069,00

Functie/bestemming Vestingwerken.

36

Gouwekerk

Hoge Gouwe 41, Gouda, Zuid-Holland

Johan Maasbach († 1997) was een pionier wat betreft de moderne verkondiging van het Evangelie.
Johan Maasbach was in Nederland de eerste die zich de kracht van de media realiseerde in de prediking van het evangelie. Hij was een gedreven man, door velen geliefd, door velen verguisd. Toch dwong hij altijd bewondering af. Hijzelf noemde zich een 'alles-mogelijk-denker', 'een geloofsoptimist'. Op 17-jarige leeftijd verliet hij als Rotterdamse jongen zijn ouderlijk huis om als koksmaat de wereldzeeën te bevaren. Als jeugdig zeeman werd hij echter door God uit de kombuis van zijn schip weggehaald om het evangelie te prediken. Bij zijn taak van wereldevangelisatie werd hij gesteund door zijn vrouw Willy (in goede en slechte tijden). Samen kregen zij acht kinderen. Op 76-jarige leeftijd droeg de evangelist het roer over aan zijn zoons David en John.

Korte geschiedenis De St.-Joseph en O.-L.-Vrouw ten Hemelopneming, oftewel de Gouwekerk is een neogotische kruisbasiliek met vijfzijdig gesloten koor en transeptarmen en een hoge, houten kruisings- of vieringtoren. De kerk werd gebouwd in 1902-1904 naar ontwerp van C.P.W. Dessing. De gevel is rijk gedecoreerd en wordt door twee slanke traptorens geflankeerd. Het inwendige is met stenen kruisribgewelven overdekt.

Restauratie De restauratie betreft de kappen, gevels, glas-in-loodramen en de gewelven van de kerk. Eerder is de kruisingstoren al gerestaureerd en de bedoeling is nu de kerk verder bouwkundig in goede staat te brengen. Door veel gebrekkig onderhoud in het verleden, voornamelijk teweeg gebracht door leegstand, is een algehele restauratie noodzakelijk. Door zettingen zijn de gewelven gescheurd; deze moeten worden gerestaureerd. De eerste fase begon in januari 2002 en werd in maart 2003 afgesloten.

Financiering Totale kosten: € 1.732.586,00 Subsidiabele kosten: € 1.682.622,00 Toegekend subsidiebedrag: € 1.177.835,00

Functie/bestemming De kerk wordt gebruikt voor de erediensten van de Stichting Johan Maasbach Wereld Zending.

Huidige status Tijdens het werk bleek een aantal posten hoger uit te vallen dan vooraf begroot. Hierdoor was het budget onvoldoende om het volledige werk af te ronden. Er is een extra fasering in het werk aangebracht, waarvan het eerste deel is afgerond. Resteren nog de herstellingen aan de voorgevel en een klein deel van de noordgevel.

37
8

Droogdok Jan Blanken

Industriehaven, Hellevoetsluis, Zuid-Holland

De bestaande haven is behoorlijk dichtgeslibd en de werkzaamheden aan het droogdok lopen niet parallel aan de werkzaamheden van de gemeente wat betreft uitdiepen van de haven. Daardoor bleef er een slibstroom richting droogdok gaan. Dit leverde problemen bij het laten afzinken van de schipdeur. Daarom is uiteindelijk, toen het deel van de haven vlak voor de schipdeur door de aannemer wat schoongemaakt en uitgediept was, een vrijwilliger met duikuitrusting en emmers naar beneden gedoken om ter plekke handmatig de sponningen van de deur geheel schoon te maken, zodat de deur goed zou kunnen sluiten.

Korte geschiedenis Een van de belangrijkste monumenten binnen de vesting van Hellevoetsluis is het historische droogdok. De bouw van dit eerste stenen droogdok in Nederland was het begin van een revolutionaire ontwikkeling binnen de scheepsbouw en scheepsreparatie. Daarom kan met recht worden gesproken van een monument van grote historische en industrieel-archeologische waarde.

In 1800 begon de waterstaatkundig ingenieur Jan Blanken Jansz. met de aanleg van een droogdok in het noordwestelijke bastion van de vesting Hellevoetsluis. Allereerst bouwde hij een hoog vierkant gebouw met diepe kelders, waarin negen pompen die door een stoommachine (een van de eerste in Nederland) werden aangedreven. De pompen dienden aanvankelijk voor het drooghouden van de bouwpunt, later voor het leegmaken van het dok. Het dok werd afgesloten door middel van een schipdeur, een plomp houten schip dat men door het vol te laten lopen op de drempel van het droogdok kon laten zakken. In 1823 werd het dok voltooid. Het is nog geheel in tact, compleet met een schipdeur (uit later tijd).

Het droogdok is opgebouwd als een amfitheaterachtig bouwwerk, gelegen binnen en op de oude vestingwallen. Het bestaat uit twee droogdokken: het kieldok, bedoeld voor snelle reparaties en onderhoudsbeurten en het timmerdok, bedoeld voor zware en langdurige reparaties. Ten bate van het timmerdok zijn twee zware puntdeuren aangebracht, om de mogelijkheid te scheppen in het timmerdok te ‘dokken’, terwijl het kieldok met water gevuld kan zijn om een boot in- of uit te laten varen. De afsluiting van het kieldok is de schipdeur (porte-bâteau). Voorheen werd het dok leeggepompt via de aquaducten rondom beide dokken door een stoommachine, geplaatst in het pomphuis (afgebroken in 1968). De pompen zijn tijdens de Tweede Wereldoorlog naar Engeland gesmokkeld.

Restauratie Tot in de jaren zeventig was het dok nog volop in gebruik, echter de schipdeur was in slechte staat geraakt, waardoor het dok steeds meer lekte.

Veel metsel- en natuursteenwerk aan de hoofden en de banketten van beide dokken moet worden hersteld. Van het kieldok zijn alle houten banketten vervangen. Om te zorgen dat er weer veilig gewerkt kan worden aan de schepen in de dokken, is er middels een uitgebreid computermeetsysteem, een beveiliging op spanningen en lekkage in de dokvloeren en de schipdeur opgenomen.

Het doel van de restauratie is weer een goed functionerend droogdok te krijgen, waar volop gewerkt wordt. Daarom is ervoor gekozen om de omgeving zo veel mogelijk de sfeer van een werkplaats te geven en niet te zoeken naar design-elementen voor verlichting, hekwerken en dergelijke. De schipdeur is gerestaureerd, evenals het kieldok. Het timmerdok nadert het einde van de restauratie en het herstel van de puntdeuren is in uitvoering. Daarna zal het terrein rondom het droogdok alle aandacht krijgen. Dit valt echter buiten de kanjerrestauratie.

Financiering Totale kosten: € 3.216.222,00 Subsidiabele kosten: € 2.900.441,00 Toegekend subsidiebedrag: € 1.740.264,00

Functie/bestemming Het doel van de huidige restauratie is: het herstellen van het dubbele dok om het dok weer opnieuw in gebruik te nemen, het dok onder de aandacht van het publiek te brengen, rondleidingen te verzorgen en openluchtvoorstellingen te geven.

Compair
Hofman
453

38

Hooglandsekerk

Hooglandse Kerkgracht 50-52, Leiden, Zuid-Holland

Met handhaving van de 14de-eeuwse toren en schipkap, waarop provisorisch riet was gelegd, begon men in 1546 uiteindelijk met de verhoging van het schip. Het triforium van de nieuwe lichtbeuk werd nog gemaakt, maar veel verder kwam men niet. Onder het oudere dak bleef prachtig (niet zichtbaar) renaissance beeldhouwwerk bewaard en boven het dak zijn nog enkele aanzetten van pijlers zichtbaar, als getuigen van de gestolde ambitie.

Korte geschiedenis Onvoltooid gebleven, laatgotische kruisbasiliek, grotendeels omringd door lage aanbouwen. Een in 1314 hier ter plekke gestichte houten kapel werd tegen het midden van de 14de eeuw vervangen door een stenen kerk, waarvan de toren (omstreeks 1360) nog bestaat. De vergroting van de kerk hing samen met een verandering van de status: in 1366 groeide de parochiekerk uit tot een kapittelkerk voor 24 koorheren. Bij de vergroting werd de tot dan toe vrijstaande toren aan drie zijden ingebouwd. Het lage schip met kap uit 1392-1400 getuigt van die vernieuwing. Het hoge vijfzijdig gesloten koor volgde in 1478 en in 1490 kwamen de weelderige transepten met flankerende torentjes tot stand. Het driebeukige schip werd in de eerste helft van de 16de eeuw tot de aanzetten van de lichtbeukvensters opgetrokken en bleef westwaarts tegen de oude toren steken. Aan voltooiing is men niet meer toegekomen. Aan de westzijde is in 1665 een gebeeldhouwd portaal geplaatst naar ontwerp van W. van der Helm.

Het interieur van transept en koor is weids en licht van karakter, het schip, waarin wordt gepreekt is met zijn tongewelf en beschilderde trekbalken (17de-eeuws) donkerder. Van de 17de-eeuwse inventaris is vermeldenswaardig: de preekstoel (1604) op een laatgotische zandstenen voet, de banken uit het tweede kwart van de 17de eeuw en de tochtportalen uit omstreeks 1650. Orgel in 1565 gebouwd door Pieter Jansz. de Swart, in 1637 hersteld. Hierbij zijn de luiken overgeschilderd en de namen en wapens van de kerkmeesters op de buitenzijde aangebracht. In de kerk een aantal fraaie grafmonumenten onder andere voor P. A. van der Werff († 1604) door Rombout Verhulst in 1661. In het koor de grafzerk van Justinus van Nassau († 1631), bastaardzoon van prins Willem I en van zijn vrouw Anna de Merode († 1634).

Ingrijpend was het werk tussen 1877 en 1900 en tussen 1955-1979. Bij de laatste restauratie werd de westgevel van een 19de-eeuwse beklamping ontdaan en aan de hand van bouwsporen zodanig hersteld dat de verschillende bouwsporen duidelijk zichtbaar werden.

Restauratie De Hooglandsekerk heeft problemen met de kappen waar de leien voor een deel op zijn en het dakbeschot aangetast is. De gevels van de kerk zijn in matige staat en de vensters met het glas-in-lood vragen om restauratie. Hierbij speelt een constructief probleem. Als oplossing wordt gekeken naar voorzetbeglazing die deze druk voor het glas-in-lood zou kunnen opvangen en naar de muren kan afvoeren.

De Kanjer 3 gelden zullen worden besteed voor de voortgang van de restauratie van het lei-, lood- en koperwerk van het dak.

Financiering Totale kosten: € 610.855,00 Subsidiabele kosten: € 605.615,00

Toegekend subsidiebedrag: € 423.931,00

Benodigd 2005-2006 kanjer 3 gelden: € 1.100.000,00

Functie/bestemming De kerk is in gebruik voor de erediensten, maar wordt tevens gebruikt voor diverse evenementen en is een toeristische trekpleister.

Huidige status Het restauratieplan is opgebouwd uit vier duidelijk gescheiden fases, waardoor de kerk in gebruik kan blijven gedurende de restauratie. De fases zijn onderverdeeld in werkzaamheden aan kap en gevels en vensters. De eerste fase is nu in volle gang, het herstel van de kappen boven het schip en de zijbeuken.

39

Pieterskerk

Pieterskerkhof 1 A, Leiden, Zuid-Holland

Op 28 augustus 1566 krijgt ook Leiden last van de Beeldenstorm. Al eerder waren er ongeregeldheden geweest in Vlaanderen maar ook in Hollandse steden. In Leiden moest de Vrouwekerk het ontgelden. Verdere vernielingen werden die dag voorkomen door tussenkomst van de stadswacht.
Twee dagen later drong een menigte de Pieterskerk binnen waar altaren en beelden vernield werden.
Het verhaal gaat dat toen de menigte het schilderij met het Laatste Oordeel de kerk uitdroeg om het te vernielen, de burgemeester zelf het in veiligheid bracht door de vernielers af te kopen.

Korte geschiedenis De Pieterskerk is de oudste parochiekerk van Leiden. Op een plek ongeveer in het midden van het tegenwoordige schip stond rond 1100 een kapel van de graven van Holland, die in Leiden een residentie hadden. In 1268 veranderde de bestemming van het gebouw. De grafelijke kapel werd parochiekerk. Deze kerk werd rond 1350 voorzien van een imposante toren, de 'Coningh der Zee' genoemd. Uiteindelijk werd de toren 110 meter hoog, inclusief de houten spits van 35 meter. Een oriëntatiepunt voor de schippers op zee.
Aangezien het aantal inwoners van Leiden bleef groeien ontstond de behoefte aan een veel grotere kerk. Omstreeks 1394 werd daarmee begonnen. Het oude gebouwtje bleef voorlopig staan. Het nieuwe koor en de omgang werden eromheen gebouwd. In 1512 stortte de toren met donderend geraas in. Een nieuwe toren is er nooit gekomen; men behielp zich met een klokkenstoel op het plein. De transeptarmen kregen in 1539 dezelfde hoogte als het koor en schip, waarmee de kerk haar uiteindelijke omvang had gekregen.
Tot de Reformatie (1572) moeten ongeveer dertig altaren in de kerk gestaan hebben en meer dan vijftig heiligenbeelden. Van dat middeleeuwse interieur is niet veel over, voor een deel te wijten aan de Beeldenstorm. Gered van de Beeldenstorm zijn het Laatste Oordeel van Lucas van Leyden en het Van der Does/Van Poelgeest-drieluik van Cornelis Engelbrechtsz.. Deze schilderstukken hangen nu in het Stedelijk Museum De Lakenhal.
In de tijd van de hervorming was de inrichting van de Pieterskerk sober. In de 19de eeuw plaatste men midden in de kerk, rond de preekstoel, een grote kuip met zitplaatsen voor de kerkgangers. De ontploffing in 1807 van een schip vol met buskruit in het nabije Rapenburg liet er niets meer van over. De huidige ramen zijn 19deeeuws, met uitzondering van het gebrandschilderde raam achter het koor, dat uit 1940 dateert. Het is vervaardigd door George Rüter ter nagedachtenis aan Philips van Marnix van St.-Aldegonde.

Restauratie De Pieterskerk heeft acute problemen met de raamtraceringen en de kap. Tevens is het glas-in-lood op veel plaatsen slecht, onder andere door doublering van de glazen ruitjes met plastic ruitjes. In de kap is ernstige houtaantasting door schimmels en insecten. Tevens is de leidekking aan vervanging toe inclusief de loden onderdelen. Nu wordt vooral gewerkt aan de houten muurstijlen, de raamtraceringen en het glas-in-lood.
De Kanjer 3 gelden zullen worden ingezet om het hogewerk af te maken, zodat geen grote steigerkosten meer hoeven te worden gemaakt. Dan resteren nog de lage ramen van het schip en de restauratie van de vloer. Tevens is met het hogewerk de kap ook geheel gerestaureerd en is een eventuele nieuwe aantasting vanuit het oude hout naar het nieuwe door bonte knaagkever voorkomen.

Financiering Totale kosten: € 16.956.671,00 Subsidiabele kosten:
€ 10.246.643,00 Toegekend subsidiebedrag: € 3.952.086,00
Benodigd 2005-2006 kanjer 3: € 1.600.000,00

Functie/bestemming In 1975 kwam de Pieterskerk in het bezit van de Stichting Pieterskerk Leiden. De Stichting organiseert diverse beurzen, concerten etc.. Tevens wordt de kerk gebruikt door de universiteit voor het afnemen tentamens.

BURGY
THEANTON

40

Kamerlingh Onnes Laboratorium

Nieuwsteeg 18, Leiden, Zuid-Holland

Het Laboratorium is vernoemd naar de Nobelprijswinnaar professor dr. H. Kamerlingh Onnes, die hier in 1908 voor het eerst vloeibaar helium maakte waarmee voor het eerst het absolute nulpunt werd bereikt van minus 273°C. Vlak voor de Tweede Wereldoorlog werd van hieruit het (Nederlandse) uranium naar een betere schuilplaats in Delft overgebracht, en boden Leidse en Delftse hoogleraren hun assistenten ook ruimschoots de gelegenheid zich aan hun ondergronds werk te wijden respectievelijk 'vrijelijk samen te zweren'.

Korte geschiedenis Het Laboratorium voor natuur-, schei- en ontleedkunde van de Leidse Universiteit werd in 1856 ontworpen door Henri F. G. N. Camp (1821-1875) en in 1859 voltooid in een eclectische bouwstijl met neoclassicistische elementen. Het Laboratorium is gebouwd op de zogenaamde Kleine Ruïne die na de kruitramp van 1807 was ontstaan. Het gebouw is beeldbepalend gelegen aan de Steenschuur, naast de Nieuwsteegbrug en tegenover het Van der Werffpark, binnen het beschermd stadsgezicht.

Het meest bijzondere onderdeel van het interieur is de later aangebouwde collegezaal op de verdieping in het paviljoen aan de Nieuwsteeg. Het heeft een cassetteplafond, houten wandbetimmeringen en vergulde ornamenten. In de zaal zijn tribunes en een balkon met rijen vaste houten klapstoelen.

Restauratie Het Laboratorium had oorspronkelijk een T-vormige plattegrond. Voor de herontwikkeling is een deel van de oude bouwmassa afgebroken, terwijl het resterend deel is opgenomen in een stratenblokvullend complex. Zowel inwendig als uitwendig is zeer ingrijpend gerestaureerd met behoud van de karakteristieke voorgevel. De herontwikkeling is uitgevoerd door De Architectengroep o.l.v. prof. ir. H. J. M. Ruijssenaars.

Financiering Totale kosten: € 5.959.612,00 Subsidiabele kosten: € 1.769.444,00 Toegekend subsidiebedrag: € 884.722,00

Functie/bestemming Binnen deze herbestemming van het gebied tot Rechtenfaculteit zal de collegezaal haar historische functie continueren. Het hoofdgebouw wordt de entree van het blok en het wordt van binnen aangepast aan de nieuwe functies die er in onder zullen worden gebracht. Na de restauratie, renovatie en nieuwbouw zal het complex de Rechtenfaculteit herbergen, met op het overkapte binnengebied een nieuwe bibliotheek. Het bruto vloeroppervlak bedraagt 19.250 m².

Huidige status De restauratie is voltooid.

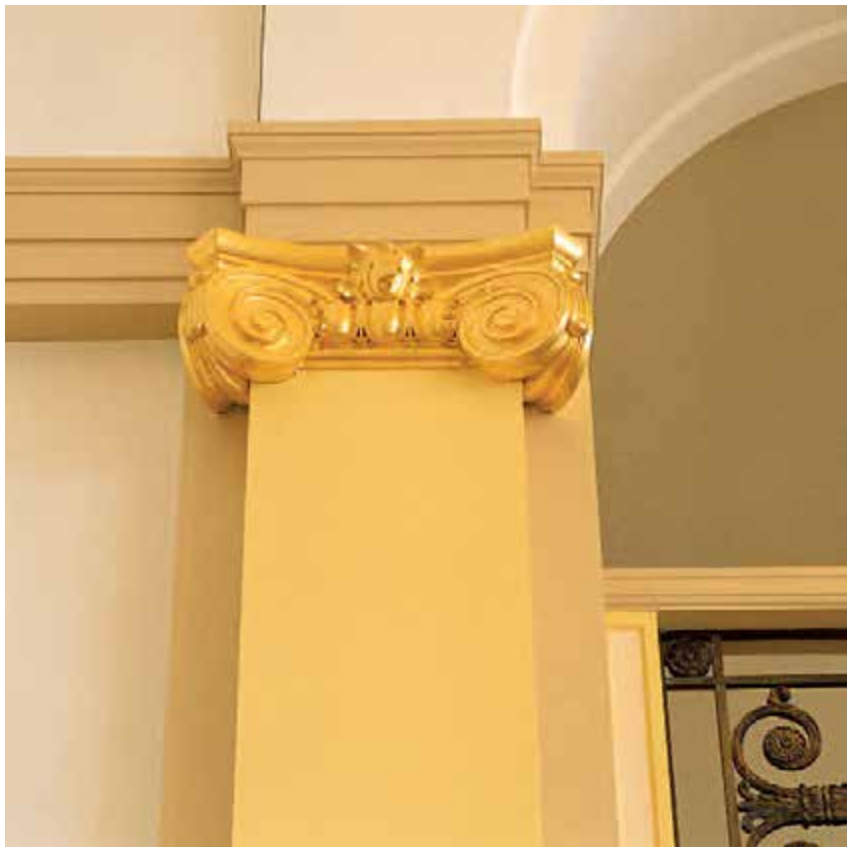

Van Nellefabriek

Van Nelleweg 1, Rotterdam, Zuid-Holland

De kleur is, in overeenstemming met het streven naar samenhang, overwegend monochroom: glas, stalen panelen en glanzend aluminium voor alle verdere voorzieningen, gradaties dus van een bepaalde kleurwaarde die past bij de koele Hollandse lucht. Het glas neemt de belangrijkste plaats in, en de bijzondere eigenschappen daarvan zijn dan ook ten volle gebruikt, zowel wat het reflecterende (kenmerkend is de veranderlijkheid van het Hollandse licht) als wat het transparante karakter betreft. Hier wordt op bijzondere wijze de verhouding bevestigd tussen het licht als waarde binnen in het gebouw en het licht dat zich expressief aan de buitenkant manifesteert.

Korte geschiedenis Als geen ander monument heeft de Van Nellefabriek te Rotterdam via allerlei media weten door te dringen tot het brede publiek. De 'fabrieks-kathedraal' van glas, staal en beton is regelmatig decor voor talkshows, reclamespots en videoclips.

De Van Nellefabriek, aan de Delfshavense Schie even ten noorden van Spangen, werd naar ontwerp van J. A. Brinkman en L. C. van der Vlugt in 1926-1930 gebouwd. Het complex bestaat uit een 220 meter lange fabrieksvleugel met aan de linkerzijde een kantoorgebouw, door middel van een luchtbrug met de fabriek verbonden. Er omheen ligt een aantal bijgebouwen. De oorspronkelijke indeling bestond uit een (van links naar rechts en in hoogte steeds afnemende) tabaks-, koffie- en theefabriek. Op het dak van de tabaksfabriek, boven de liftschacht, een ronde ontvangstkamer. Het kantoorgebouw is van een gebogen voorgevel voorzien.

Het uit gewapend beton opgetrokken bouwwerk heeft aan voor- en achterzijde over de gehele breedte in stalen kozijnen gevatte ramen. De fabriek is een van de hoogtepunten van het Nieuwe Bouwen in Nederland. De constructie en het materiaalgebruik, een betonskelet met vliesgevels van staal en glas en het daardoor ontstane transparante karakter zijn kenmerkend voor het Nieuwe Bouwen. Gebaseerd op een grondige analyse van het fabricageproces legt het ontwerp sterk de nadruk op doelmatigheid, gunstige situering en flexibiliteit van de verschillende ruimten en op voor de arbeidsomstandigheden belangrijke factoren als hygiëne en maximale toetreding van licht en lucht. Door dit laatste is de Van Nellefabriek ook sociaal-historisch baanbrekend te noemen.

Restauratie Nadat de vorige eigenaar Sara Lee de fabriek voor productie buiten gebruik heeft gesteld, is de fabriek onder voorwaarde van instandhouding van de zeer hoge cultuurhistorische waarden verkocht aan speciaal voor de herontwikkeling opgerichte ontwikkelingsmaatschappij 'De Van Nelle-Ontwerpfabriek'. Onder supervisie van architect W. de Jonge uit Rotterdam zijn voor alle delen van het fabriekscomplex, in nauw overleg met de RDMZ en gemeente Rotterdam, plannen ontwikkeld voor een nieuw toekomstig gebruik. De toegezegde kanjersubsidie vormde een klein deel van de totale investering van ruim € 52 miljoen. De subsidie is ingezet voor herstel van historische onderdelen die niet rendabel in de exploitatie konden worden gemaakt, maar die wel van belang zijn voor de finesse van de zeer specifieke belevingswaarde van dit voor de Werelderfgoedlijst genomineerde complex. Het ging daarbij vooral om historische afwerkingen of bouwdelen als binnenschilderwerk, randdetails van vloeren en tegelwerk in trappenhuizen.

Financiering Totale kosten: € 19.975.795,00 Subsidiabele kosten: € 6.433.518,00 Toegekend subsidiebedrag: € 1.053.311,00 Mogelijke restauratiehypotheek: € 1.579.967,00

Functie/bestemming Inmiddels is het grootste deel van het complex in gebruik genomen door een mix van bedrijven en bureaus uit de media-, design- en ontwerpwereld.

AMBLAB

VAN NELLE

VAN
NELLE'S
koffie

42

Grote of St.-Janskerk

Nieuwstraat 34, Schiedam, Zuid-Holland

Volgens de laatmiddeleeuwse legende, die verhaald wordt in de vitae van Liduina van Schiedam, werd Schiedam enige tijd vóór 1380 bezocht door een beeldhouwer die een houten Mariabeeld met zich meevoerde. Nadat de man zich had ingescheept om naar Antwerpen af te varen, bleek het schip zich, ook na verschillende krachtsinspanningen, niet meer te kunnen verplaatsen. Toen ook het beeld, dat voorheen gemakkelijk door een persoon kon worden opgetild, niet meer kon worden verplaatst, werd de situatie beschouwd als een aanwijzing dat O.-L.-Vrouw wilde dat haar beeld een plek zou krijgen in de kerk van Schiedam. Hierop kochten de kerkmeesters van de St.-Janskerk voor een lage prijs het beeld dat zich ditmaal wel liet meevoeren om kort daarna een ereplaats te krijgen in de kerk.

Al snel na de installatie verenigden – aldus nog steeds de vitae van Liduina – zich mannen en vrouwen in een nieuwe broederschap ter ere van het genadebeeld van Maria, het 'Lievevrouwegilde'. Er ontstond een intensieve cultus, met onder meer (in ieder geval in de 15de eeuw) een dagelijks lof ter ere van Maria.

Korte geschiedenis

De kerk is een driebeukige hallekerk met vijfzijdig gesloten middenkoor en recht gesloten zijkoren. De toren is met nissen versierd.

Over de bouw is niets bekend. De oudste delen van de kerk, het middenkoor en het noorderzijkoor zullen van vóór 1380 dateren. Destijds wordt namelijk de aanwezigheid van een wonderdoend Mariabeeld in het noorderzijkoor vermeld. De toren is ook ouder dan het schip, vermoedelijk laat 14de-eeuws. Het oorspronkelijk tweebeukige schip dateert uit omstreeks 1400 en heeft een brede noordbeuk, samenhangend met de verering van het Mariabeeld in het noorderzijkoor. Begin 16de eeuw kwamen de zuiderzijbeuk en zuiderkoor tot stand. Nadien hebben nog wijzigingen plaatsgevonden als de verbouwing van de sacristie tot consistorie (1773) en de vernieuwing van de noordelijke zuilenrij in de kerk (1782). De kerk werd gerestaureerd tussen 1945-1948 waarbij ter hoogte van de kapvoet een betonnen randbalk werd aangebracht.

Inwendig houten tongewelven met trekbalken en een aantal interessante inventarisstukken. De orgelkast dateert van omstreeks 1550; de twee vlakke zijkanten werden in 1680 toegevoegd en het snijwerk in 1724. De preekstoel is van omstreeks 1600 en is versierd met reliëfs in trompe-l'oeil techniek: Christus als de Goede Herder en de Vier Evangelisten. Drie fraaie kerkborden met rijke omlijstingen, twee uit 1617 geschonken door het Warmoezeniers- en het Vissersgilde en een Tien Gebodenbord uit 1619.

Restauratie Vlak voor de restauratie verkeerde de kerk in een risicovolle staat. De bij de restauratie van 1946-1949 aangebrachte betonnen randbalken ter hoogte van de kapvoet veroorzaakte bouwfysische problemen. Hierdoor zijn kapvoet en de muurstijlgebinten daaronder ernstig aangetast en dreigde de kerk zijn constructieve samenhang te verliezen. Daarnaast waren grote delen van het gewelfbeschot door houtworm en zwam aangevreten en dwarrelden regelmatig stukjes beschot naar beneden. Na toezegging van de kanjersubsidie en vanwege een al in een vroege periode gehouden gunstige aanbesteding kon de restauratie in april 2001 zonder financiële belemmeringen worden gestart en binnen één jaar worden afgerond.

Financiering Totale kosten: € 3.312.596,00 Subsidiabele kosten: € 3.182.297,00 Toegekend subsidiebedrag: € 2.227.608,00

43

St.-Jacobsgasthuis

Hoogstraat 112, Schiedam, Zuid-Holland

Het archeologische bureau BOOR is gevraagd de afgraving, nodig voor het realiseren van het ondergrondse bouwvolume, te monitoren. Vooraf is geen verkennend archeologisch onderzoek verricht; dit was ook niet in de planning opgenomen en men verzekerde de RDMZ dat er geen archeologische resten aanwezig zouden zijn, omdat het pand op een opgeworpen dijklichaam is geplaatst. Ondanks het feit dat de RDMZ aanbevolen had om proefboringen te laten verrichten om daar zeker van te zijn, is aan dit verzoek voorbij gegaan. Tijdens de ontgraving van de bouwput voor de kelderruimte door groot materiaal kwamen toch de gewelven van het voormalige bouwvolume van het St.-Jacobsgasthuis tevoorschijn. Deze resten zijn alsnog door BOOR opgenomen en vastgelegd. Na enige discussie zijn de graafwerkzaamheden ter plekke stilgelegd zodat BOOR haar werk naar behoren kon uitvoeren en niet voortijdig oude bouwsporen door de shovel weggehaald zouden worden.

Korte geschiedenis In 1786-1789 door Jan Guidici ter plaatse van een middeleeuws gasthuisgebouw opgetrokken symmetrisch complex. Het bestaat uit een in de as van de Appelmarkt gelegen, door vleugels van het complex omsloten voorplein met aan de achterzijde de Gasthuiskerk. De gevel van de kerk is een vroeg voorbeeld van een classicistisch tempelfront. De gevels van de vleugels van het complex zijn sober en hebben een forse, geblokte natuurstenen middenrisaliet en hoekpilasters. De kerk heeft een plattegrond in de vorm van een Grieks kruis, met tongewelven en galerijen op dubbele gemarmerde Ionische zuilen.

Het voormalige St.-Jacobsgasthuis is een van de meest monumentale gebouwen van Schiedam. Sedert meer dan 50 jaar is hier het Stedelijk Museum gevestigd.

Restauratie In hoofdzaak betreft het hier een cascorestauratie waarbij gevels en daken hersteld worden. Omdat de cascorestauratie direct gevolgd wordt door een herinrichtingsplan voor het Stedelijk Museum, zijn beide projecten van grote invloed op elkaar. Doelstelling is zo veel mogelijk expositieruimte binnen het St.-Jacobsgasthuis te creëren. Depotruimte is gecreëerd in de voormalige bioscoop De Monopool aan de overzijde van de straat.

Het plan voorziet in een nieuwe entreeruimte die als 'huiskamer' van het museum dient te functioneren. Het oorspronkelijke ontwerp voorzag in één, mogelijk twee, doorbraken in het dek van het voorplein welke als entree dienst moest(en) doen. Hiertoe was een nieuwe kelder onder het voorplein gecreëerd. Aangezien de aula een functie voor derden krijgt, is daardoor een alternatieve routing tussen de vleugels van het bestaande gebouw noodzakelijk. Ook hierin voorziet deze ondergrondse entree.

Het vormgeven van de nieuwe entree in het pleindek was geen sinecure. Er is daarom besloten om voor het ontwerp van deze entree nog twee architecten in te schakelen, zodat in samenwerking tot een goed ontwerp gekomen kon worden. Deze aanpak van het ontwerpen van een dergelijk grote ingreep tijdens het bouwproces heeft een fikse vertraging van dit proces ten gevolge gehad.

Daarnaast zorgt ook de constructieve uitwerking van de nieuwe invulling van de trappenhuizen met liften in beide oksels van het gebouw voor veel oponthoud. Juist de oksels van het gebouw zijn in constructieve zin een kwetsbare plek, mede door de aanwezigheid van het voorportaal van de aula. Het vinden van spaarbogen in de muren onder de bestaande keldervloeren gaf aanleiding om eerst constructief uit te zoeken hoe het gebouw werkelijk in elkaar zit en hoe krachten in de huidige toestand afgevoerd worden. Inmiddels liggen nieuwe tekeningen en berekeningen klaar, waarin bovengenoemde gegevens zijn uitgewerkt en meegenomen.

Het restauratiegedeelte is in de laatste fase en zal in maart 2005 worden afgerond. De herinrichting loopt zoveel mogelijk mee in de planning, maar wacht nog op goedkeuring van de constructieve uitwerking en de uitwerking van de nieuwe entree.

Financiering Totale kosten: € 1.093.992,00 Subsidiabele kosten: € 969.608,00 Toegekend subsidiebedrag: € 556.603,00

Functie/bestemming Museum.

Huidige status Voor de cascorestauratie is uitstel verkregen tot april 2005; doordat de werkzaamheden vertraging hebben opgelopen door het funderingsonderzoek en het archeologisch onderzoek, is het werkschema zeer strak geworden.

De Teerstoof
Grote Kerk
Grote Markt Stadhuis
Andere Molens
VVV/Waternet
Postkantoor
De Nieuwe Passage

44

Stadhuis

Grote Markt 1, Schiedam, Zuid-Holland

Tijdens de restauratie is een opvallende ontdekking gedaan. Er waren op sommige binnenmuren een paar sporen van bogen in het metselwerk aangetroffen. Toen de aannemer begon te graven kwamen opeens onder de aarde de aanzetten van gewelven tevoorschijn. Deze verklaarden uiteraard direct de sporen van bogen. De gewelven in gedachten volledig makend bleek nu ook, dat het achterste gedeelte van het stadhuis er oorspronkelijk heel anders had uitgezien en ouder was dan men voordien had aangenomen.
Er is hard gesleuteld aan het vigerende ontwerp om de sporen en gewelfaanzetten op zeer specifieke plaatsen toch als spoor zichtbaar te laten in de binnenafwerking. Hiertoe heeft de horecahouder zijn routing enigszins aan moeten passen, omdat op de plaats van de sporen doorbraken gepland waren waarbij de sporen teniet gedaan zouden worden. De begane grond geeft nu een aanwijzing naar een stukje bouwgeschiedenis zonder opvallend te zijn.

Korte geschiedenis Het Schiedamse stadhuis is een vrijstaand gebouw met hoog zadeldak tussen twee gevels met in- en uitgezwenkte toppen. Het gebouw is in het midden van de 16de eeuw opgetrokken in laatgotische vormen en na een brand in 1604 hersteld. De voorgevel heeft een ingangspartij in Lodewijk XIV-stijl en wordt bekroond door een Justitiabeeld uit 1637. In 1782 is het stadhuis volledig herbouwd. De gevels kregen een beklamping, de vensters werden veranderd en een klokkentorentje kwam op de daknok.

Restauratie In hoofdzaak betreft het hier het herstel van dak, gevels, vensters, toren en delen van het interieur. De roestende blindankers achter het klampwerk hebben veel schade aan het metsel- en voegwerk veroorzaakt.

Functie/bestemming De monumentale eerste verdieping blijft in gebruik voor huwelijksvoltrekkingen en als representatieve ruimte voor de gemeente Schiedam, de begane grond zal geschikt worden gemaakt voor een horecafunctie, passend bij het gebruik van de eerste verdieping.

Financiering Totale kosten: € 1.571.768,00 Subsidiabele kosten: € 1.013.822,00 Toegekend subsidiebedrag: € 608.293,00

Huidige status Op 22 oktober 2004 is het stadhuis door Pieter van Vollenhoven weer geopend.

45

R.K. St.-Jacobus de Meerdere

Kerkweg 53, Schiedam, Zuid-Holland

Tijdens de opname van de restauratiewerkzaamheden ontdekte men op de zolder van de kerk een aantal van de originele ronde ramen van de hand van Bleijs in kisten en los op de grond.
Deze ramen zijn bij een voorgaande restauratie waarschijnlijk vanuit financieel oogpunt vervangen door nieuw glas-in-lood met neu-antik glas en een eenvoudig patroon. Het verloden van de oude panelen zou veel kostbaarder zijn geweest.
De oorspronkelijke panelen zijn koud geretoucheerd en gefixeerd.

Korte geschiedenis Het complex bestaat uit een kerkgebouw, pastorie, tuin, hekwerk en aan de overzijde een nog steeds in gebruik zijnde begraafplaats. Het ligt in de 'Kerkbuurt', een halfopen lintvormige polderbebouwing op de weg tussen Kethel en Delft langs de Rotterdamse Schie. Na de Reformatie werd eerst een schuur op afstand van de rand van het voormalige dorp Kethel in gebruik genomen als schuilkelder, welke later tot kerk en pastorie werd verbouwd. Hiertegenover werd in 1888-1890 naar ontwerp van A. C. Bleijs het huidige kerkcomplex gebouwd.

Restauratie De algehele bouwkundige staat van het complex is slecht doordat de levensduur van enkele onderdelen aan het einde is en inmiddels gevolgschade veroorzaakt. In het bijzonder is de veiligheid van de toren zorgwekkend. Om gevaar in te perken heeft het kerkbestuur inmiddels de bekroning van de toren alsook de klokkentoren verwijderd. Verder is er veel schade in het metselwerk en natuursteen door roestende verankeringen en kettingankers. Hierdoor zijn ook scheuren ontstaan in het mergelsteen van het interieur van de kerkruimte. Herstel van de roestende brugstaven is noodzakelijk om het oorspronkelijke glas-in-lood te handhaven.

Tijdens de werkzaamheden aan de toren, die al een aanvang hadden genomen voordat de toekenning van de kanjerronde 2 bekend was middels een Brrm-aanvraag, bleek al snel dat specifiek voor deze kerk een enorme hoeveelheid kettingankers bij de bouw was toegepast. Dit omdat het binnenspouwblad van de gehele kerk is opgebouwd uit mergelsteenblokken, die ontlast dienen te blijven van krachtlijnen. Enorme schietankers die waren aangebracht om de krachten tijdens de bouw op te vangen kwamen te voorschijn: restaureren of wegnemen was het dilemma. Na de bouw was hun functie niet meer nodig en tijdens de restauratie bleek dat dan ook uit het 'los' hangen van deze ankers.

In de kerk bevindt zich een volledig mergelinterieur en een binnenkap die geheel is beschilderd, zowel plafond als spanten, in een rijk scala aan kleuren en abstracte vormen. Tijdens eerdere restauraties zijn diverse mergelblokken vervangen door kalkzandsteenblokken; tijdens de huidige kanjerrestauratie zijn deze afwijkende blokken niet vervangen. Zij vertellen immers hun eigen geschiedenis. Beschadigde blokken zijn vervangen door nieuwe mergelblokken.

Het schilderwerk van het plafond en de spanten van de binnenkap is enkel stofvrij gemaakt. Plekken waar het schilderwerk enigszins is aangetast zijn niet bijgewerkt.

Financiering Totale kosten: € 2.100.990,00 Subsidiabele kosten: € 2.100.990,00
Toegekend subsidiebedrag: € 1.470.693,00

Functie/bestemming In de kerk worden liturgische diensten gehouden en er zal de mogelijkheid gegeven worden voor uitvoering van concerten.

Huidige status De restauratie van de kerk nadert het eind. De brug naar het kerk- en pastorie eiland wordt meteen meegenomen. Ook zal vanuit de restauratiecommissie gekeken worden naar de oorspronkelijke inrichting van de tuin om de kerk en pastorie. In de loop der tijd is er een aantal bomen bijgeplaatst, waarvan sommige te dicht op de kerk staan, waardoor kans op schade aan de kerk groot is. Aansluitend neemt de interieurcommissie van het kerkbestuur de herinrichting van de kerk voor zijn rekening. Het ligt in de bedoeling van het kerkbestuur om ook de pastorie geheel te restaureren, maar gelden ontbreken vooralsnog.

46

Vredespaleis

Carnegieplein 2, 's-Gravenhage, Zuid-Holland

Het Internationaal Gerechtshof is verreweg de bekendste 'bewoner' van het Vredespaleis in Den Haag.
De voornaamste taak van het Hof, als belangrijkste rechtbank van de Verenigde Naties (VN), is te beslissen over juridische geschillen tussen landen. Een tweede taak vormt het uitbrengen van advies aan internationale organisaties en agentschappen van de VN over voorgelegde rechtsvragen.
Door de landen die lid zijn van de VN zijn sinds 1945 bijna tachtig zaken voor het Hof gebracht. Daaronder waren veel territoriale- en grensgeschillen, soevereiniteitskwesties, zaken over zeerecht en visserijconflicten, milieuproblematiek, luchtvaart, nucleaire proefnemingen, militaire interventie en krijgsgevangenen.
Het gaat in de regel om zaken waarvan al op tal van manieren – maar zonder succes – binnen de internationale gemeenschap is geprobeerd ze op te lossen. Principiële aspecten, historische achtergronden, strategische belangen en politieke verhoudingen zijn vaak complicerende factoren. Het Hof probeert uitkomst te bieden en baseert zich daarbij op de regels van het internationaal recht.

Korte geschiedenis Andrew Carnegie, een staalmagnaat uit Amerika die zijn immense kapitaal uitgaf aan goede doelen, deed een gift om een paleis voor het Permanent Hof van Arbitrage te bouwen. Voor het ontwerp werd een internationale prijsvraag uitgeschreven waar een twintigtal bouwmeesters voor werd uitgenodigd. Het winnende plan van de Franse architect L. M. Cordonnier betrof een vierkant bakstenen gebouw op een granieten sokkel rondom een binnenplaats met diverse natuurstenen decoraties, alle onder leien daken. De bouw vond plaats tussen 1907 en 1913 met medewerking van J. A. G. van der Steur. De situering was in een park naar ontwerp van Th. Mason.
De vorstelijke afwerking van het interieur is met name tot stand gekomen op voorstel van baron d'Estournelles de Constant, afgevaardigde van Frankrijk, op 16 oktober 1907 gedurende de Tweede Vredesconferentie. Hij liet een besluit nemen dat het wenselijk was dat de betrokken regeringen als bijdrage voor de bouw van het paleis bouwstoffen, kunstvoorwerpen en andere benodigdheden zouden zenden, die zoveel mogelijk het zuivere stempel van nationale productie zouden dragen. Hiermee zou de gemeenschappelijke wil der betrokken naties worden gesymboliseerd. Het aldus rijk gedecoreerde interieur is uitgevoerd in een op de Italiaanse en Hollandse renaissance geïnspireerde trant, waarbij in alle voorstellingen en ornamenten direct of indirect het thema van de vrede is gesymboliseerd.
Op 28 augustus 1913 had de plechtige inwijding plaats. De 500 aanwezigen, waaronder de koninklijke familie, de heer en mevrouw Carnegie, het gehele Corps Diplomatique, ministers en overige hoogwaardigheidsbekleders, woonden de overdracht van het gebouw van de Stichting aan de Raad van Beheer van het Permanent Hof van Arbitrage bij in de grote rechtszaal.
In het gedenkboek dat toen werd uitgegeven werd reeds gesproken over 'een wereldhistorisch monument van den wille van de vrede, maar ook tot een keur monument van bouwkunst en kunstvolle, kostbare inrichting'.

Restauratie De restauratie betrof de kappen en de gevels, de kelder, natuursteenwerk, mozaïeken en stucwerk en tot slot de ingangspartij, het hekwerk en de fontein op de binnenplaats.

Financiering Totale kosten: € 4.215.487,00 Subsidiabele kosten: € 3.694.178,00 Toegekend subsidiebedrag: € 1.847.089,00

Functie/bestemming In het Vredespaleis zijn gevestigd: het Permanent Hof van Arbitrage, het Internationale Gerechtshof, de Academie voor Internationaal Recht en een fraaie bibliotheek.

Huidige status Momenteel is bijna de gehele restauratie afgerond en wordt met een selecte groep specialisten het laatste onderdeel, de porseleinen fontein, onderzocht voor de juiste wijze van restauratie.

5.8
5.7
5.28
5.27
5.26
5.48
5.30
5.39
5.40
5.17
5.18

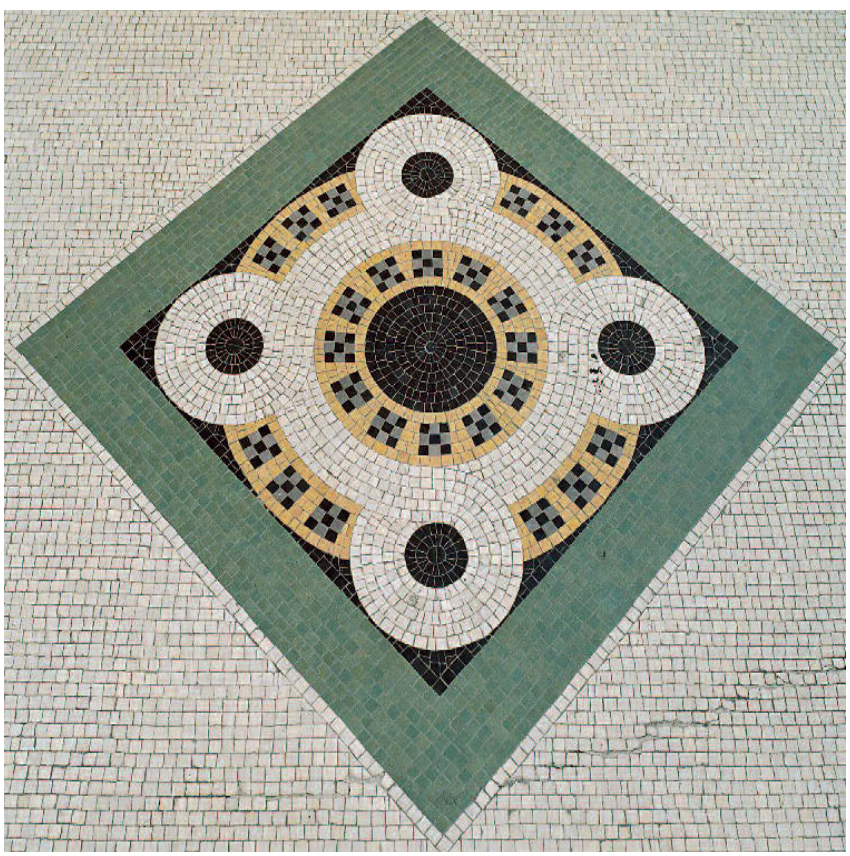

DICE

PLV-
TVS
IRE-
NE

EVNO-
MIA

THE-
MIS

47

Kasteel Oud-Wassenaar

Park Oud Wassenaar 1, Wassenaar, Zuid-Holland

Ten behoeve van de hotelfunctie heeft de bekende Haagse architect J.J. Brandes de toenmalige serre vervangen door een forse uitbouw voor het restaurantgedeelte. In 1952 vond er een modernisering plaats in een Franse neo-Lodewijkstijl. Sindsdien werd de uitbouw de Franse Salon genoemd. Tijdens onderzoek naar de manier waarop het dak van de uitbouw gerepareerd moest worden, werd ontdekt dat de oorspronkelijke afwerking van de salon met de beschilderde plafonds en grote glastegels nog aanwezig is. De vondst is aanleiding om nu, 50 jaar later, te onderzoeken of het mogelijk is deze oorspronkelijke afwerking van de salon weer in het zicht te brengen. Plannen hiervoor zijn in een vergevorderd stadium.

Korte geschiedenis C.J. van der Oudermeulen liet in 1876-1879 door de architect C. Muyskens het huidige kasteel Oud-Wassenaar bouwen op de plaats van een eerder huis Oud-Wassenaar. Het is een uitbundig gebouw dat geheel is opgetrokken in de op de Hollandse en Franse renaissance geïnspireerde stijl. De voorgevel is rijkelijk met beeldhouwwerk versierd en bezit twee ronde hoektorens en een ver vooruitspringend middendeel onder topgevel. In het inwendige renaissance interieurs uit de bouwtijd, onder meer een grote vierkante hal met door zuilen gedragen galerij.

Kasteel Oud-Wassenaar werd door Van der Oudermeulen bewoond tot aan zijn dood in 1903. Daarna werd tevergeefs gezocht naar een koper. Daarom werd het in 1910 omgevormd tot Hotel Kasteel Oud-Wassenaar. Rond 1970 werd duidelijk dat het hotel niet meer voldoende rendabel was. Een stichting ten behoeve van het kasteel werd opgericht en deze exploiteerde het vervolgens, en nog steeds, als partycentrum.

Restauratie In 2001 werd met de restauratie begonnen. Met name door roestvorming van de ankers was het met veel natuursteen versierde kasteel bouwkundig in slechte staat. Inmiddels zijn zowel de voor- als beide zijgevels op zeer deskundige wijze hersteld. Ook de klok en het uurwerk zijn hersteld. Een belangrijk symbolisch moment was toen begin december 2004 de klok na jaren van stilte elk heel en elke half uur weer sloeg. De dakschilden zijn vernieuwd, waarvoor drie verschillende kleuren leien in diverse vormen zijn toegepast. Een kroon op het werk is het terugplaatsen op het hoofddak van de ‘cretes’. Dat zijn de opgewerkte ijzeren versiersels op de dakranden. Ze hebben een puur decoratieve waarde, die zo kenmerkend is voor het overdadig versierde neorenaissance landhuis dat sinds het begin 20ste eeuw een horecafunctie heeft.

De restauratie is in januari 2005 afgesloten.

Financiering Totale kosten: € 3.516.213,00 Subsidiabele kosten: € 3.516.213,00 Toegekend subsidiebedrag: € 2.461.349,00

Functie/bestemming Het kasteel is te huur voor feesten en partijen.

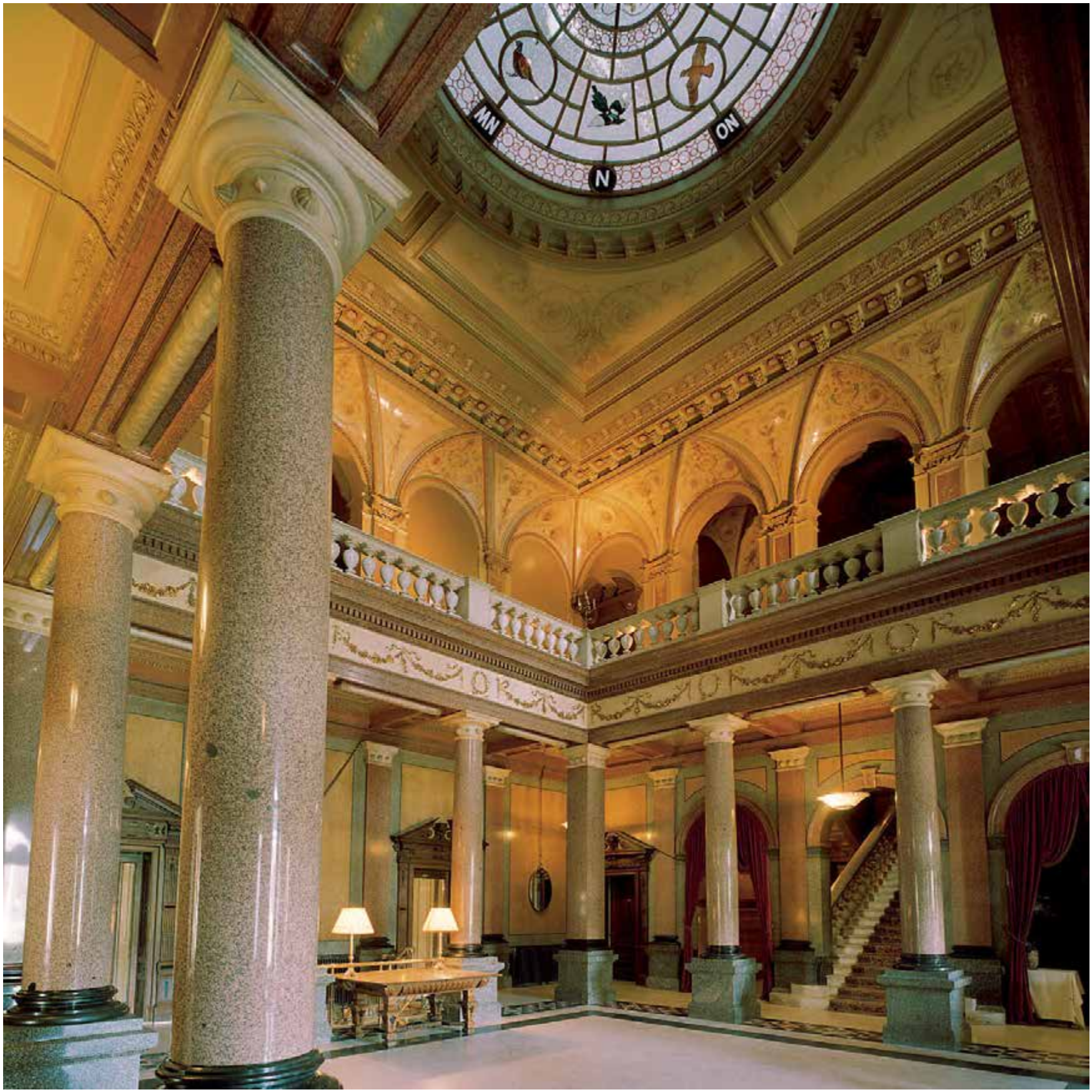
MN
N
ON

48

Kademuren

Grote Kade, Kleine Kade, Turfkade, Bierkade, Goes, Zeeland

In 2003 kwam aan het licht dat Graaf Willem VI aan Goes in 1405 toestemming heeft gegeven om in de stad recht te spreken. Met het toekennen van dit privilege wordt Goes in dat jaar bijna geruisloos een stad. Voorheen is altijd gedacht dat Goes twaalf jaar later stadsrechten heeft gekregen, op het moment waarop Jacoba van Beieren toestemming had gegeven om een wal te maken en vesten uit te graven.
600 jaar later beschikt Goes weer over herstelde kademuren, waarop zij, evenals op haar ouderdom, trots kan zijn.
Jacoba van Beieren, zo gaat het verhaal, dronk veel om haar leed te vergeten. Als ze haar kannetje geleegd had gooide ze dat achter zich in de gracht. Een rijmpje uit de 17de eeuw op zo'n Jacoba-kannetje luidt:

Dit 's Vrouw Jacoba's kannetje, gelooft,
Die hier maar eens uyt dronck;
Smeet het dan over 't hooft,
In de vijver dat het sonck.

Korte geschiedenis Goes ontstond in de 12de eeuw op de hoge kreekrug van 's-Heer Arendskerke. De nederzetting had een havenkom met een verbinding naar zee. In 1405 werd Goes als stad erkend door Willem VI, graaf van Holland. Een van de gevolgen was dat de stad een ommuring kreeg. In 1417 verleende Willems dochter Jacoba van Beieren de stad het recht om een jaarmarkt te houden. Door de handel en industrie (zoutnering en meekrap; meekrap is de benaming van een plant (rubia tinctorum), die vooral in Zeeland en in de aangrenzende streken wordt verbouwd, en waarvan de wortels een rode verfstof opleveren) groeide de stad. Tegen het verzanden van de haven werd aan de noordzijde in 1484 een spuikom (Achterhaven) met een getijdewatermolen aangelegd. Een grote brand in 1554 legde een groot deel van Goes in de as. De oudste huizen in de Goesse binnenstad dateren dan ook van na die tijd. In de regel zijn het diepe huizen met grote voorraadkelders en -zolders, die direct vanuit de haven bereikbaar waren. De haven is nog steeds in gebruik, maar nu als jachthaven. De gemetselde kademuren aan de Grote Kade, Bierkade, Turfkade en Kleine Kade omsluiten de oude haven en dateren voor het merendeel uit (het eind van) de 16de eeuw. Langs de kademuren staan de belangrijkste woonhuismonumenten binnen het beschermde stadsgezicht van Goes. In 1987 werden de kademuren op de Rijksmonumentenlijst geplaatst.

Restauratie Het plan bevatte het herstel en het stabiliseren van 365 m² kademuur van ongeveer drie meter hoogte rondom de oude haven. De kademuren verkeerden in slechte en plaatselijk zeer slechte staat. Op diverse plaatsen schoof de natuursteenkop van de muren af en de voet van de muur was op diverse plaatsen al verdwenen. In het staande metselwerk was op enkele plaatsen geen verband meer met het achterliggende metselwerk en er waren ook nog eens diverse stukken uit de muur gevallen.

Huidige status De herstelde Grote, Bier-, Turf- en Kleine Kade zijn op vrijdag 16 mei 2003 feestelijk in gebruik genomen waarmee de restauratie een feit is geworden.

Financieel Totale kosten: € 2.701.072,00 Subsidiabele kosten: € 2.470.536,00
Toegekend subsidiebedrag: € 1.482.322,00

49

Vestingwerken

Dubbelepoort, Gentsepoort, Graauwsepoort, Keldermanspoort, Hulst, Zeeland

Nadat Napoleon bij Waterloo verslagen was, kwamen de overwinnaars in 1815 bijeen op het Weense Congres. Om oorlog in de toekomst te voorkomen moest Frankrijk worden omringd met sterke staten. De overwinnaars besloten het huidige Nederland en het huidige België samen te voegen tot één land. Dit tot groot ongenoegen van de Belgen. In 1830 kwamen ze tegen Willem I in opstand. Op 21 oktober 1830 werd Hulst bezet door een groep opstandelingen onder leiding van Grégoire.
De katholieke meerderheid van de bevolking juichte deze gebeurtenis toe. Ook toen al voelde men zich betutteld en achtergesteld door het (protestantse) bestuur uit het verre Middelburg en Den Haag. Men wilde liever bij België horen, omdat dan de historische banden met het Vlaamse achterland hersteld zouden kunnen worden. Het mocht echter niet zo zijn. Op 11 januari 1831 trokken Nederlandse troepen Hulst binnen. Tijdens de 10-daagse veldtocht (2-12 augustus 1831) probeerde het garnizoen van Hulst het Belgische dorpje De Klinge te veroveren, maar dit mislukte. De Belgische opstandelingen onder leiding van Rodenbach hebben daarna nog een plan opgesteld om Hulst te veroveren, maar men kreeg hiervoor geen steun van de andere leiders van de Belgische opstandelingen. Hulst bleef van toen af Nederlands.

Korte geschiedenis In 1413 kregen de inwoners van Hulst toestemming hun stad te voorzien van fortificaties, die echter pas in 1460 en volgende jaren op grote schaal werden gerealiseerd. De gaaf bewaard gebleven omwalling met grachten kwam grotendeels in de 17de eeuw tot stand. Omstreeks 1620 werden de oude versterkingen door Italiaanse en Spaanse ingenieurs verbeterd, hetgeen herhaald werd na de inname van de stad in 1645 door prins Frederik Hendrik. In 1701-1702 tenslotte werden nog enkele verbeteringen aangebracht op aanwijzing van Menno van Coehoorn, destijds in Hulst woonachtig.
Restant van de middeleeuwse verdedigingswerken is de Keldermanspoort. De poort ligt aan de noordzijde van de vesting en is in 1506 gebouwd. Hij heeft een dubbele functie. Daarom wordt de poort ook wel Dobbele Poort of Bollewerckpoort genoemd. In de landpoort kwamen twee straten samen, de waterpoort verschafte toegang tot de haven. Het poortcomplex werd in 1526 verbouwd door Laurijs Keldermans, die er vervolgens zijn naam aan verbond. Eenvoudiger zijn de 18de-eeuwse poorten: de Bagijne- of Graauwsepoort uit 1704 en de Dubbelepoort (waaraan in 1932 een tweede doorgang werd toegevoegd, vandaar de naam) uit 1771. Rijker van behandeling is de Gentsepoort uit 1780, waarvan de attiek boven het zware hoofdgestel door beeldhouwwerk met krijgsattributen en een wapen bekroond wordt.
De vestingwerken van Hulst omwallen de gehele oude binnenstad en behoren tot de gaafst bewaarde in Nederland. Zij bepalen met de vier geïncorporeerde stadspoorten en de stadsmolen in hoge mate het historisch ruimtelijke karakter van het beschermde stadsgezicht.

Restauratie De Keldermanspoort was als eerste aan de beurt. Aan de restauratie van deze voor West-Europa unieke land- en waterpoort, werd op 10 mei 1999 begonnen. Twee jaar later, op 8 mei 2001, werd de poort opgeleverd. Op diezelfde dag werd gestart met de restauratie van de Graauwsepoort. Aan het eind van dat jaar stond ook deze poort er weer in volle glorie bij. Vanaf 6 november 2001 werd de Gentsepoort aangepakt. Na acht maanden intensieve arbeid kon kort voor de zomervakantie 2002 ook deze poort worden opgeleverd. De Dubbelepoort was de laatste van de vier stadspoorten van Hulst die onderhanden werd genomen. Kort na het zomer 2002 begon men met deze werkzaamheden.
Het plan omvatte de restauratie van de vier stadspoorten, alle met aansluitende muurwerken, stabilisering van de zeer steile binnentaluds nabij de Keldermanspoort, herstel van de keermuren bij de Dubbelepoort, de Gentsepoort en ten zuiden van de Keldermanspoort en de herinrichting van het Galgebolwerk.
De Gentsepoort heeft als bekroning een hardstenen wapensteen die zo slecht was dat die vernieuwd moest worden. Daarbij is er voor gekozen om onder meer als anti-vandalisme maatregel ook de achterzijde te bewerken. In de achterzijde is de plattegrond van Hulst ingehakt.

Financiering Totale kosten: € 2.645.988,00 Subsidiabele kosten: € 2.048.039,00 Toegekend subsidiebedrag: € 1.228.823,00

Huidige status Met het onthullen van een plaquette door de directeur van de RDMZ op 23 oktober 2003 zijn de werkzaamheden aan de vestigingwerken te Hulst officieel afgerond.

DELTA MOSSEL

3.7m
2.0m

50

Hervormde kerk en toren

Kerkplein 4, Kapelle, Zeeland

De houten gewelven van het schip en de zijbeuken zijn versierd met op de gotiek gebaseerde sjabloonschilderingen. Toen deze schilderingen in 1896 werden aangebracht, betekende dit na 'de eeuw van de witkalk' een revolutionaire verandering. Later werden de schilderingen door de deskundigen van de RDMZ als kitsch beschouwd en dientengevolge omstreeks 1965 overgeschilderd. In 2002 zijn ze, nu beoordeeld als historisch waardevol, volledig in ere hersteld.
Ook de trekbalken in het schip zijn aan de onderzijde van sjabloonschilderingen voorzien. Een knap staaltje van voortschrijdend inzicht!

Korte geschiedenis Grote dorpskerk, waarvan de rijzige toren de enige is die nog de vier hoektorentjes rondom de spits bezit waarvoor deze streek zo'n voorliefde toonde. Het vijfzijdig gesloten zuider- of hoofdkoor is het oudste deel van de kerk. Het is een goed voorbeeld van Vlaamse baksteenbouw uit het begin van de 14de eeuw. De oorspronkelijke bakstenen venstertracering zijn ten dele nog aanwezig, voor het overige zijn zij een reconstructie uit 1963-1967. Het pseudo-basilicale schip uit de eerste helft van de 15de eeuw is omstreeks 1480 verhoogd. Het schip heeft met kopjes versierde lijsten om de vensters en de ingangen. De kerk heeft daarnaast nog een laat 15de-eeuws noorderkoor, een vroeg 16de-eeuws gewelfde grafkapel en een sacristie uit omstreeks 1400.
Inwendig heeft het koor een reeks blinde bogen met kolonetten met bewerkte bakstenen kapiteeltjes. Bij de restauratie in de jaren zestig is het tongewelf in de originele kleuren geschilderd: donkerrood met witte voegen. In het schip zuilen met Brabantse koolbladkapitelen, vier houten beelden van kerkvaders tegen de triomfboog, apostelfiguren in de zijbeuken onder de gewelfribben en koppen tegen de scheibogen. Aan de westzijde van de kerk staat de robuuste, vrijwel geheel uit baksteen opgetrokken toren. Met een totale hoogte van 65 meter is het de hoogste kerktoren op Zuid-Beveland. De bouwtijd is de eerste helft van de 14de eeuw, ongeveer dezelfde periode als waarin het zuiderkoor werd gebouwd. De spits is, uniek voor Zeeland, geheel uit baksteen gemetseld. Bijzonder zijn de vier op de hoeken van de trans staande hoektorentjes. Deze hoektorentjes behoren niet tot het oorspronkelijke bouwconcept maar zijn er later, waarschijnlijk tegen het eind van de 15de eeuw, op geplaatst. Een aantal andere torens in de omgeving hebben min of meer vergelijkbare hoektorentjes gehad. Die zijn echter allemaal in de loop van de tijd wegens bouwvalligheid gesloopt. Op het ingangsportaal van de toren staat het jaartal 1427.

Restauratie Het plan behelsde voor het kerkgedeelte (kanjer 1) herstelwerk aan de dakbedekking (leien), goten en vooral herstelwerk ten gevolge van ernstige bonte knaagkever-aantastingen in de kapconstructie en houten gewelven. Daarnaast is het sjabloneerwerk in de kerk in zijn oude glorie hersteld.
Het plan behelsde voor de toren (kanjer 2) algeheel herstel van het (gevel)metselwerk alsmede de spits en de hoektorentjes, inclusief de natuursteenwerken. Het oorspronkelijke plan ging uit van geheel slopen en opnieuw (naar buiten afwaterend) opmetselen van de bakstenen torenspits. Tijdens de restauratie is besloten om het bestaande metselwerk te behouden en het geheel te injecteren met een kalkmortel, zodat meer authentiek materiaal behouden blijft. Totaal is meer dan 45.000 kilogram injectiemortel in het metselwerk ingebracht. De torenspits is nu weer waterdicht, maar het project wordt komende jaren nauwkeurig geïnspecteerd, want pas over een periode van 15 à 20 jaar is te beoordelen of de methode ook echt afdoende is.

Financiering Totale kosten kerk: € 571.145,00 Subsidiabele kosten: € 524.346,00
Toegekend subsidiebedrag: € 367.042,00
Totale kosten toren: € 1.990.940,00 Subsidiabele kosten: € 1.871.520,00
Toegekend subsidiebedrag voor de toren: € 1.122.891,00

Functie/bestemming Kerk.

Huidige status De restauratiewerkzaamheden van toren en kerk zijn afgerond.

WESTPLEIN

51

Hervormde Onze-Lieve-Vrouwekerk

Kerkplein 1, Tholen, Zeeland

In de Middeleeuwen bestond in Tholen een H. Kruiscultus. In een nis in een van de transepten bevond zich het cultusobject, een kruisbeeld, met kleinere beelden ter weerszijde. Voor het kruisbeeld stond een altaar dat was gewijd aan de H.H. Catharina en Barbara.

Dat er in de O.-L.-Vrouwekerk aan het begin van de 16de eeuw een H. Kruiscultus bestond die ook pelgrims aantrok, blijkt uit een opgelegde bedevaart uit Zierikzee. Op 5 november 1512 veroordeelden de schepenen van deze plaats een zekere Pieter Hughe Boom, vanwege diens weigering om wacht te houden buiten de poorten, om voor zonsopgang de stad te verlaten en pas terug te keren nadat hij een bedevaart naar Tholen had gemaakt. Op het altaar van de kapel van het H. Kruis moest hij een kaars offeren.

Ofschoon gedurende de eerste jaren na het uitbreken van de Nederlandse Opstand (de Tachtigjarige Oorlog) de bevolking van Tholen grotendeels katholiek bleef, slaagden enkele calvinisten erin om, met de hulp van de troepen van de prins, in 1577 de kerk te beeldstormen. Mogelijk is bij de vernieling van het kerkinterieur ook het kruisbeeld verloren gegaan; mogelijk al eerder, want ook in 1570-1571 had de kerk geleden onder een beeldenstorm. Korte tijd na deze voorvallen werd ook de katholieke eredienst verboden.

Korte geschiedenis Grotendeels in steen overwelfde, onvoltooid gebleven kruisbasiliek in rijpe Brabants-gotische trant, bestaande uit een toren, een schip met zijbeuken, transept en koor met aan de noordzijde een gedeelte van een omgang en aan de zuidzijde een ruime kapel. Voorts nog enige aanbouwen waaronder een portaaltje tegen de noorderzijbeuk, een sacristie aan de noordzijde van het koor en een librije aan de zuidkant.

Het oudste deel is de toren: het onderste deel uit de 14de eeuw, verhoogd tegen het eind van de 15de eeuw. Omstreeks 1460 is men begonnen met het schip. Het transept volgde en tenslotte het koor. In 1520 werd daar nog aan gewerkt maar het bleef onvoltooid. Het schip met luchtbogen, transept en aanbouwen zijn geheel met natuursteen bekleed.

In het schip van O.-L.-Vrouwekerk bevinden zich zuilen met kapitelen die een grote verscheidenheid aan bladmotieven vertonen. Het triforium is weinig meer dan een serie blinde nissen; daarboven een omgang langs de vensters. Een beschilderd koorschot uit 1755 is bij een restauratie in de jaren 1947-1960 vervangen door een muur. Van de inventaris is vermeldenswaard de preekstoel uit 1648 en doophek, beide met koperen lezenaar, het orgel uit 1832 met beschilderd schotwerk, gemaakt door L. van Dam voor de Galileeërkerk te Leeuwarden en een eenklaviers orgel in 1734 gemaakt door een uit de Elzas afkomstige orgelmaker O. Reinhardt.

Restauratie Het plan omvatte:

-het vernieuwen van een gedeelte van het dakbeschot en de leibedekking van het kerkdak en dakruiter;

-het herstellen van natuursteen, gevelwerk en luchtbogen;

-het verloden van de glas-in-loodramen;

-het vervangen van het pleisterwerk en sauswerk aan wanden en gewelven door een meer zoutbestendig systeem;

-het herstellen van de librije, die zijn oorspronkelijke karakter terugkreeg;

-schilderwerk aan het interieur, herstellen en gedeeltelijk vernieuwen van de treden in de traptoren, ornament en kerkdeuren;

-het aanbrengen van de nodige voorzieningen ten behoeve van inspectie en onderhoud aan buiten- en binnenzijde.

Financiering Totale kosten: € 1.174.915,00 Subsidiabele kosten: € 1.172.884,00 Toegekend subsidiebedrag: € 821.019,00

Functie/bestemming Kerk.

Huidige status De werkzaamheden zijn in 2002 geheel afgerond.

52

Badpaviljoen

Badhuisweg 1, Domburg, Zeeland

Domburg, parel van het eiland Walcheren, was in de 19de eeuw een badplaats van allure waar de gegoede burgerij al kwam voor de mondaine sfeer en de natuur. Beroemd als verblijfplaats van dr. Johann Georg Mezger met therapie van heilgymnastiek en massage, en de kunstenaarskolonie (Jan en Charley Toorop, Maurice Goth, Hart Nibbrig, Piet Mondriaan en vele anderen). De arts Mezger paste eind 19de eeuw als eerste fysiotherapie toe. Zijn faam reikte tot aan de Europese vorstenhoven. Zijn bijnaam was dan ook de 'Vorsten-wrijver'. In Domburg liet dr. Mezger de villa Irma bouwen waar hij veel van zijn vorstelijke en adellijke patiënten ontving. Mede door zijn toedoen groeide Domburg uit tot een toeristische trekpleister.

Korte geschiedenis In Domburg, langs de Noordzeekust, werd op het duin in 1837 het eerste Badpaviljoen gebouwd, dat in 1889 werd vervangen door het huidige grotere paviljoen. Architect J. J. van Nieukerken ontwierp een royaal gebouw met prachtige gevels en een fraaie toren; de veranda was het dagelijkse trefpunt van de badgasten. Het gebouw kreeg in de loop van de tijd lelijke aanbouwsels, vooral aan de zeezijde. Het in rijke neorenaissancestijl ontworpen paviljoen en de ernaast gelegen villa 'Carmen Sylva' zijn de enige bewaard gebleven vrijstaande gebouwen in het Domburgse duingebied die herinneren aan de periode aan het einde van de 19de en begin 20ste eeuw.

Het gebouw bestaat uit een zuidelijk en noordelijk deel, beide opgetrokken in schoon metselwerk en gedecoreerd met (imitatie) natuurstenen details. Het zuidelijke deel, waarin zich de hal, enige kleine zalen en keukens bevinden, heeft een souterrain en een bel-etage. Langs de gehele zuidgevel en een gedeelte van de oostgevel loopt een open (het gedeelte aan de westzijde is gesloten) houten gaanderij, die rust op een bakstenen arcade met getoogde bogen. Het noordelijk deel bevat een grote zaal en een vernieuwde en vergrote serre langs de gehele gevel. Aan de zuidoosthoek is een achtkantig torentje met houten transkoepel en uivormige bekroonde lantaarn gesitueerd. Inwendig hebben de hal, de grote zaal ten dele en enige der kleinere zalen het oorspronkelijk gedecoreerde houtwerk met sierende onderdelen als bewerkte pilaster en lijsten behouden.

De laatste jaren heeft het gebouw erg geleden door de zeewind en door achterstallig onderhoud.

Restauratie Het plan behelst een verbouwing van het voormalige Badpaviljoen tot restaurant/horecagelegenheid met dertien woonappartementen. Het niet-monumentale aanbouwsel aan de achterzijde (zeezijde) zal worden gesloopt; in plaats hiervan komt een omvangrijke nieuwbouw in globaal dezelfde vormentaal als het Badpaviljoen.

De werkzaamheden aan het historische gedeelte van het Badpaviljoen betreffen hoofdzakelijk het herstel van dakbedekkingen (Friese dakpannen), bijbehorende lood- en zinkwerken, goten en hemelwaterafvoeren, metsel- en voegwerk van de gevels, kozijnen, ramen en deuren met bijbehorend glas- en schilderwerk, natuursteenwerk, inwendig tegelwerk en binnendeurkozijnen en gedecoreerd houtwerk.

Financiering Totale kosten: € 1.942.379,00 Subsidiabele kosten: € 1.655.012,00 Toegekend subsidiebedrag: € 331.002,00 Mogelijke restauratiehypotheek: € 496.504,00

Functie/bestemming Restaurant en woonappartementen.

Huidige status In de lente van 2004 is een begin gemaakt met de restauratiewerkzaamheden van het totale project; deze zullen in het voorjaar van 2005 gereed zijn. Met de nieuwbouw is een begonnen.

53

Huis Der Boede

Vlissingsestraat 19, Koudekerke, Zeeland

Enige kilometers ten noorden van Vlissingen in een bocht van de weg naar Koudekerke ligt de buitenplaats Moesbosch. In 1806 koopt mr. Abraham van Doorn (geboren te Essequebo in Guyana op 17 juni 1760) de buitenplaats nadat hij een jaar eerder al de nabijgelegen buitenplaats Der Boede had gekocht. Daarmee mocht Van Doorn zich Heer van de Boede noemen.

Sinds 1583 was de heerlijkheid Koudekerke in eigendom van de nabijgelegen stad Vlissingen. Hier stond al in de 14de eeuw een zogenaamde ridderhofstede, waarover in de kronieken gesproken wordt als '...der Boeden-Ambagt, waar in het Ridderlyk Slot en Stamhuis van der Boede praalt'.

De familie Van Doorn heeft generaties lang plantages gehad in de West en vestigt zich aan het eind van de 18de eeuw weer in Nederland. Vermoedelijk vanwege de troebelen in de kolonie Guyana. Leden van de familie vervullen in de 19de eeuw belangrijke functies in de landelijke en regionale politiek. Abraham van Doorn, door keizer Napoleon verheven tot Chevalier de l'Empire, is van 1808 tot 1810 onder meer Landdrost van Zeeland. Als hij overlijdt op 31 maart 1814 wordt hij bijgezet in een door hem gestichte grafkelder. Hoewel de grafkelder vandaag de dag op de buitenplaats Moesbosch ligt, bestaat het vermoeden dat deze eerst bij het Huis Der Boede hoorde. De latere weg van Koudekerke naar Vlissingen snijdt dwars door de twee buitenplaatsen, waardoor de kelder nu op Moesbosch ligt.

Korte geschiedenis Huis Der Boede is opgetrokken op de plaats van een middeleeuwse voorganger. Het onderkelderde landhuis is in 1729 gebouwd in opdracht van Jacob van der Mandere, burgemeester van Vlissingen. Het pand is hoogstwaarschijnlijk een schepping van de Antwerpse bouwmeester en beeldhouwer J. P. van Bourscheidt de Jonge (1699-1768). Het is het enige buitenhuis in Zeeland van zijn hand dat nog is bewaard.

Het huis is zeven traveeën breed en vijf traveeën diep (ongeveer 20 x 15 meter). Het is gedecoreerd in de rustige en ingetogen régencestijl, een overgangsstijl tussen de barok (Lodewijk XIV) en de rococo (Lodewijk XV). Het pand heeft een symmetrische opbouw met souterrain, bel-etage, verdieping en een zolderverdieping met een omlopend schilddak met dakkapellen. Voor- en achtergevel zijn bekroond met een fors driehoekig fronton boven de drie middentraveeën. De gevels zijn verticaal geleed door middel van lisenen met daarboven gekoppelde consoles die de kroonlijst ondersteunen. De strakke uitwerking van de profilering aan lijsten en piëdestals vormen een aangenaam contrast met het beeldhouwwerk van guirlandes, puttibeelden, bloem- en bladmotieven.

De zaal met beschilderd behang is afkomstig uit een huis aan de Londensekaai te Middelburg. De trap met gesneden balusters en trappenhuis met stucwerk is opgetrokken in Lodewijk XIV-stijl.

Restauratie Het plan behelst primair het herstel en de instandhouding voor de toekomst van dit voor de Vlaamse en Nederlandse architectuurgeschiedenis belangwekkende monument.

Uit bouwkundig oogpunt werd voorafgaande aan de restauratie opgemerkt, dat het monument vele technische gebreken kent en lekkages grote gevolgen voor het waardevolle interieur met zich meebrengen; de voorgenomen restauratie werd dan ook urgent genoemd. De werkzaamheden betreffen voornamelijk cascoherstel en verder een gedeeltelijke reconstructie van de oorspronkelijke hoofdstructuur van het monument, zowel in- als uitwendig. Vooral de laatste bestemming van het huis, die van psychiatrische inrichting, heeft veel van de oorspronkelijke inrichting verdoezeld en er zijn diverse doorbraken gemaakt naar de gebogen zijvleugels uit 1952.

In het pand is uitvoerig bouwhistorisch onderzoek uitgevoerd en er is een rapport van de bouwkundige staat gemaakt, waarmee het uiteindelijke plan recht doet aan het originele gebouw.

Financiering Totale kosten: € 1.759.788,00 Subsidiabele kosten: € 1.529.885,00 Toegekend subsidiebedrag: € 764.943,00

Functie/bestemming Woning met mogelijkheid voor bedrijfsruimte aan huis.

Huidige status In het najaar van 2004 is een aanvang gemaakt met de restauratiewerkzaamheden.

54

Kasteel Westhove

Duinvlietweg 2 t/m 8, Oostkapelle, Zeeland

Westhove ligt in een gebied dat De Manteling heet. Dit is een keten van buitenplaatsen achter de duinenrij. Samen vormen ze het grootste aaneengesloten bos van Midden-Zeeland. Het oudste landgoed, Westhove, dateert van voor 1277, Duinbeek is rond 1350 aangelegd, Berkenbosch, Eikenoord en Randduin stammen uit de 17de eeuw. De inundatie van 1944 verwoestte de meeste landgoederen in de omgeving; slechts enkele, waaronder Westhove bleven gespaard. Het park van Westhove, aangelegd omstreeks 1805 met bochtige paden en de met gazons en waterpartijen afgewisselde boomgroepen, vormt een goed voorbeeld van de 19de-eeuwse landschapsstijl. Een van de bijzondere items in het park is de zogenaamde Romeinse brug.

In het voorjaar van 1995 is gestart met het herstel van de landschapstuin aan de voorzijde van het kasteel. De vele sluippaden zijn opgeruimd en er is een logisch padenstelsel aangelegd. Met het uitbaggeren van de volledig verlande waterpartij werden de kwelstromen vanuit de duinzone hersteld. Nieuwe boomgroepen en heesterpartijen zijn aangeplant. In de komende jaren zullen de 18de-eeuwse lanen op Westhove en de naburige landgoederen worden verjongd. In de parkbossen zijn in het voorjaar volop bloeiende stinzenplanten te vinden, zoals Stengelloze sleutelbloem, Breed longkruid, Wilde tulp, Sneeuwklokje en Bosanemoon.

De bossen zetten zich voort in de duinen, waar ze steeds lager en grilliger gevormd zijn, totdat ze bij het strand uit nog maar enkele decimeters hoge struiken bestaan.

Korte geschiedenis De stichtingsdatum van het kasteel zou ergens in de 12de of 13de eeuw liggen. Westhove zou voor het eerst vermeld zijn in een oorkonde van Graaf Floris V in 1277. Het kasteel is op dat moment in het bezit van de abt van Middelburg. In die tijd bestond kasteel Westhove uit een voorburcht en een hoofdgebouw, gescheiden door een binnengracht. Rond het gehele complex lag een buitengracht met vermoedelijk aan de noordzijde van de voorburcht een toegangsbrug. In de loop van de 15de eeuw ontwikkelde Westhove zich tot een van de aanzienlijkste buitenplaatsen op het eiland Walcheren.

In de Tachtigjarige Oorlog kreeg kasteel Westhove aanvankelijk een Spaanse bezetting, maar de Watergeuzen wisten in 1572 het kasteel te veroveren. Westhove had daarbij heel wat te lijden.

Na deze turbulente tijd kwam het kasteel in particuliere handen en werden er parken en tuinen rond het kasteel aangelegd, dat meer en meer tot lustslot werd verbouwd. Westhove werd ingrijpend gewijzigd. De huidige bijgebouwen dateren uit de 18de eeuw.

Vanaf het begin van de 20ste eeuw heeft kasteel Westhove gediend als herstellingsoord voor kinderen. Een grote opknapbeurt leidde er toe dat kasteel Westhove voor de kinderzorg behouden kon blijven. Er is een jeugdherberg in gevestigd. Ook voor de bijgebouwen is een goede, passende bestemming gevonden.

Restauratie De werkzaamheden betroffen hoofdzakelijk het herstel van leien dakbedekkingen, bijbehorende lood- en zinkwerken, goten en hemelwaterafvoeren, metsel- en voegwerk van de gevels, kozijnen, ramen en deuren met bijbehorend glas- en schilderwerk, natuursteenwerk, inwendige pleister- en tegelwerk en binnendeurkozijnen alsmede het aanbrengen van de nodige voorzieningen ten behoeve van inspectie en onderhoudswerk. De werkzaamheden hadden tot doel het herstel van het bouwkundig casco.

Financiering Totale kosten: € 1.404.545,00 Subsidiabele kosten: € 1.323.729,00 Toegekend subsidiebedrag: € 926.610,00

Functie/bestemming Jeugdherberg.

Huidige status Vanaf de zomer van 2004 is de jeugdherberg er weer gevestigd.

55

Oranjemolen

Oranjedijk 7, Vlissingen, Zeeland

Door de ligging aan zee heeft de molen in de loop der eeuwen nog al eens klappen opgelopen bij beschietingen. Zo bevindt zich bijvoorbeeld in de molenmuur nog steeds een kogel van de beschieting door de Engelse vloot in 1809. In de Tweede Wereldoorlog landden de geallieerde legers in november 1944 vlak naast de Oranjemolen. Het landingsmonument aan de nabijgelegen Commandoweg herinnert hieraan.

Korte geschiedenis De ronde stenen stellingkorenmolen, 'de Oranjemolen', wordt voor het eerst in 1699 genoemd. De molen ligt op het Oranjebolwerk en is de enig overgebleven molen in Vlissingen.

Restauratie De molen is tot in de jaren vijftig van de vorige eeuw bedrijfsmatig gebruikt voor het vermalen van graan. In 1971 vond de eerste omvangrijke restauratie plaats. In de jaren daarna was de molen weer regelmatig draaiend te zien. Begin jaren tachtig is de zeewering aldaar aanmerkelijk verzwaard en verhoogd. Dat moet als oorzaak gezien worden van de later opgetreden verzakkingsverschijnselen van de molen. Ook bleek een aantal restauratiewerken noodzakelijk. Bij de vorige dijkverhoging was, om de molen te ontzien, de verhoging aan landzijde achter langs de molen aangebracht, waardoor hij als het ware buitendijks was komen te liggen. Een toekomstige dijkverhoging zou de positie van de molen geen goed doen, vandaar dat (met name op voorstel van de RDMZ) besloten werd om de molen nu tevens op de huidige dijkhoogte te brengen. Hiertoe werd onder de molen een gewapend betonnen vloer met nieuwe paalfundering aangebracht, waarmee de molen nu zo'n 2,5 meter omhoog werd gebracht en rechtgezet. Vervolgens kon de dijk ter plaatse worden opgehoogd en aangepast.

In een eerder stadium was in het overleg tussen gemeente en Rijkswaterstaat al overeengekomen dat deze laatste een deel van het funderingsherstel voor zijn rekening zou nemen. Het ging hier echter niet alleen om funderingsherstel. De restauratie van de molen zelf was in hoofdzaak van bouwkundige aard en had vooral betrekking op de stenen romp. Voorts werden de gaande werken, het molentechnische gedeelte, weer in orde gebracht en de effecten van de scheefstand gecorrigeerd.

Financiering Totale kosten: € 1.126.389,00 Subsidiabele kosten: € 782.094,00 Toegekend subsidiebedrag: € 469.256,00

Functie/bestemming Molen. Het dijkvak en het vestingwerk waarop de molen staat maakt deel uit van de zogenoemde 'Groene Boulevard' die is ingericht als wandel- en fietsroute. De inrichting en het gebruik van dit gedeelte van de Vlissingse zeewering draagt bij aan de versterking van de toeristisch-recreatieve functie van Vlissingen en daarmee van Walcheren. Behoud en restauratie van de molen was daarom van groot belang.

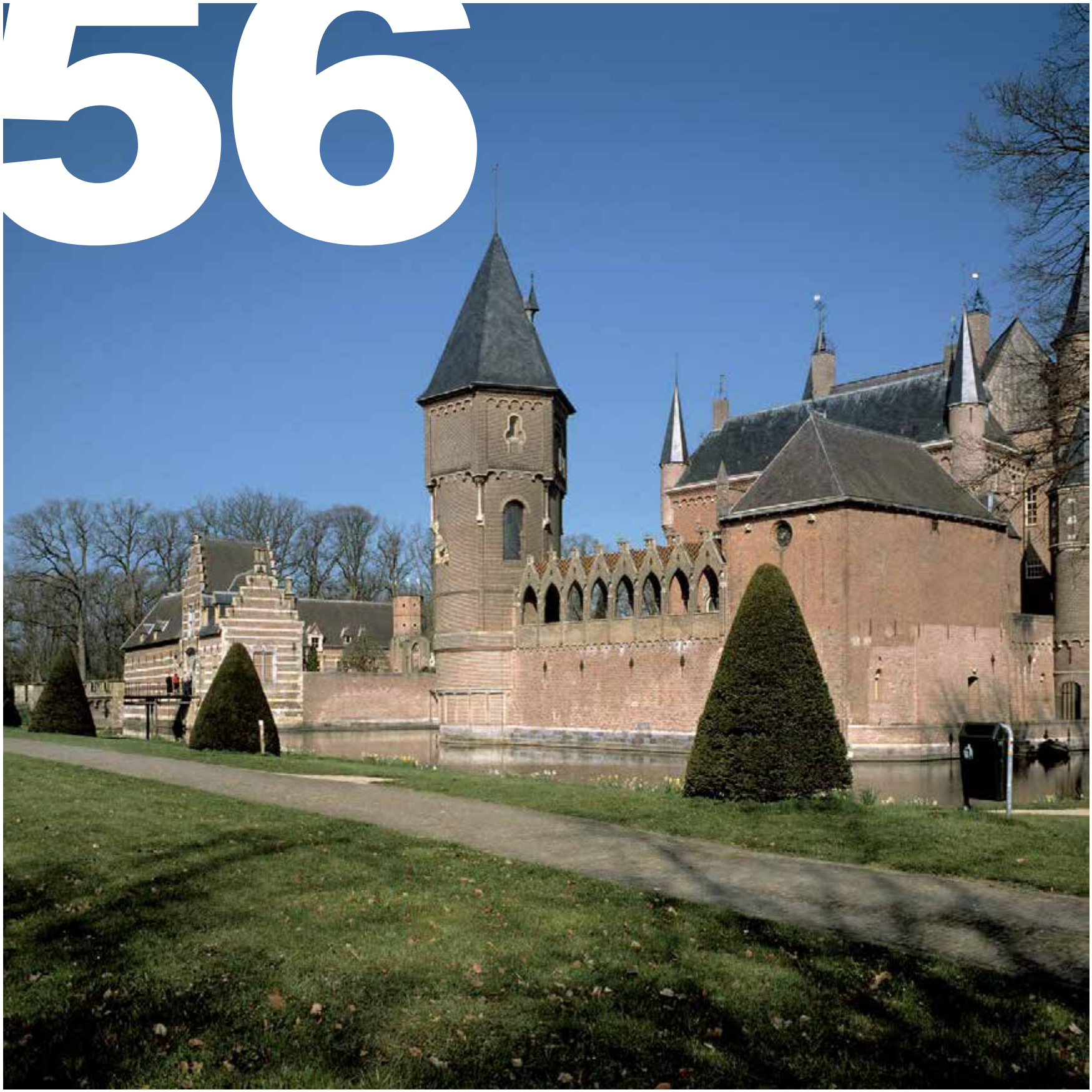
56

Kasteel Heeswijk

Kasteel 4, Heeswijk-Dinther, Noord-Brabant

Samen met het kasteel Nemerlaer te Haeren, werd het kasteel Heeswijk 68 lange jaren het slachtoffer van Donatus van den Bogaerde de Terbrugge. Hij was de eigenaar geworden van deze twee kastelen. Bij zijn dood in 1895 bleek dat Donatus een bijzondere bepaling in zijn testament had opgenomen. Hij wilde niet dat de door hem en zijn broer Louis bij elkaar vergaarde kunstvoorwerpen, die kasteel Heeswijk overvol hadden gemaakt, na zijn dood in alle windrichtingen verspreid zouden worden. En daarom bepaalde hij dat alles zo moest blijven als het was, tot de jongste kleinzoon van zijn broer Amedée tachtig jaar zou zijn geworden.
En dat zou het geval zijn in 1963.
De erfgenamen van Donatus waren hier uiteraard niet blij mee en vochten het testament aan. Dat had gedeeltelijk succes, want de rechtbank te 's-Hertogenbosch bepaalde dat de inventaris van het kasteel verkocht mocht worden. Maar de bepaling dat het kasteel niet betrokken mocht worden tot 1963 bleef gehandhaafd. Zo werd het grootste deel van de kunstcollectie verkocht, waarvoor verschillende veilingen nodig waren.

Korte geschiedenis Het huidige kasteel Heeswijk, dat in het begin van de 15de eeuw werd gesticht, had een vroeg 12de-eeuwse voorganger. En zeer waarschijnlijk was dat een ronde motteburcht, het oudste in ons land voorkomende kastelentype. De motte wordt gemaakt door bij het graven van een ringvormige gracht de grond te gebruiken om daarmee in het midden van die ring een kunstmatige heuvel, de motte, op te werpen. De heuvel van de Heeswijkse motte is grotendeels geslecht, maar op dezelfde plaats werd in de 15de eeuw het huidige kasteel gesticht. Het werd een omgrachte vierkante waterburcht met een voorburcht. In 1870 werd op de plaats van de zuidwestelijke toren van de voorburcht de zogenoemde IJzertoren gebouwd. Deze toren neemt nu een dominante positie in het gehele complex in. Tussen de voormalige wapenzaal, die later kapel werd, verrees in de 19de eeuw een neogotische galerij, die de zuidzijde van het kasteel een wat wonderlijk aanzien geeft.
In 1949 vestigde een erfgenaam, baron Andreas J. L. van den Bogaerde de Terbrugge, heer van Heeswijk, Dinther en Moergestel, zich met zijn vrouw in het koetshuis van kasteel Heeswijk. De baron overleed in 1974. Zijn vrouw, douairière Albertine R.A.H.M.O. van den Bogaerde de Terbrugge, baronesse van Heeckeren van Kell bleef in het koetshuis wonen, maar bracht het kasteel in 1976 onder in de Stichting kasteel Heeswijk. In 1996 werd de Stichting Het Brabants Landschap eigenares van het circa 80 hectare grote landgoed, dat behalve enkele boerderijen, ook bossen, akkers en weilanden omvat. De beide stichtingen werken nauw samen, opdat er een band tussen het landgoed en het kasteel zal blijven bestaan.
Restauratie Het plan betreft een algehele restauratie, waarbij herstel aan metsel- en voegwerk, natuursteenwerk, dakdekkerwerkzaamheden en timmerwerken aan kap en vensters het voornaamste is. Na de restauratie van de 19de-eeuwse vleugel in 1993 en de onlangs op een aantal interieuronderdelen na gereedgekomen restauratie van het middeleeuwse hoofdgebouw is voor de periode 2000 t/m 2005 de restauratie van de overige onderdelen aan de orde.
De restauratiewerkzaamheden behelzen de volgende onderdelen: voorburcht en duiventoren, wapenkamer en watertoren, ijzertoren en galerij en tuinmuur en bruggenhoofden.
Financiering Totale kosten: € 1.925.733,00 Subsidiabele kosten: € 1.925.733,00 Toegekend subsidiebedrag: € 1.348.013,00
Functie/bestemming Het kasteel heeft deels een museale bestemming en wordt verder veelvuldig benut voor bruiloften en partijen.
De Stichting kasteel Heeswijk probeert het kasteel in stand te houden door er allerlei activiteiten te laten plaatsvinden. Ofschoon het kasteel nog maar een fractie van de kunstcollectie bevat, die het eens had, is een bezoek niettemin zeer de moeite waard. Sponsors hebben bijzondere rechten met betrekking tot het gebruik van bepaalde ruimten. Het bijbehorende park (eigendom van de Stichting Het Brabants Landschap) is vrij voor het publiek toegankelijk.
Huidige status De werkzaamheden aan de voorburcht lopen ten einde. Een werkelijke oplevering heeft nog niet plaatsgevonden. De restauratiewerkzaamheden aan de wapenkamer, de ijzertoren en de galerij zijn in volle gang.

57

Grote of Onze-Lieve-Vrouwekerk

Kerkplein 2, Breda, Noord-Brabant

Omstreeks 1300 werd nabij Niervaart een hostie gevonden die spoedig daarna in de plaatselijke parochiekerk werd vereerd als 'Sacrament van Mirakel'. Het gaat hierbij om een door Jan Bautoen gevonden hostie, die bij de aanraking ging bloeden. Onder andere als gevolg van de Elisabethsvloed in 1421 en de daarna snel verslechterende omstandigheden besloot Engelbrecht I van Nassau in 1449 het heilig Sacrament over te laten brengen naar Breda. Tot de Beeldenstorm in 1566 trok het Sacrament vele bedevaartgangers. In dat jaar ging de monstrans die voor deze cultus was vervaardigd waarschijnlijk verloren. Toch bleef in Breda een bijzondere verering van het H. Sacrament bestaan. De herinnering aan de wonderen, die tot stand waren gebracht door het Niervaartse Sacrament, werd levend gehouden door een broederschap (Confrérie), die met enkele onderbrekingen is blijven bestaan tot in de jaren zestig van de 20ste eeuw. Van 1916 tot in 1966 werd in Breda jaarlijks een Stille Omgang gehouden met deelnemers uit Breda en omgeving.

Korte geschiedenis De Grote of Onze-Lieve-Vrouwekerk is een geheel in steen overwelfde kruisbasiliek. Een schitterend voorbeeld van de rijke Brabantse gotiek op het hoogtepunt van haar bloei. De kerk bestaat uit een schip met zijbeuken en kapellen, een transept, een koor met omgang, aan de noordzijde geflankeerd door de O.-L.-Vrouwekapel, aan de zuidzijde door een rechtgesloten beuk waarachter de kapittelzaal met aanbouwen. De toren aan de westkant is ingebouwd. Kerk en toren zijn uitwendig geheel met witte Belgische steen bekleed.

Met de bouw van de huidige kerk is omstreeks 1400 begonnen. Het koor kwam in 1410 gereed. Transept, schip en zijbeuken volgden in 1468. In 1457 stortte de oude toren in. In 1468 begon de bouw van een nieuwe waarvan in 1506 het metselwerk gereed was. De bekroning is van 1702 en vervangt een voorganger die is verbrand. Het inwendige van de kerk is rank en elegant met haar slanke zuilen met koolbladkapitelen. Zij is geheel overdekt met kruisribgewelven waarin vele met figuraal beeldhouwwerk versierde sluitstenen met daaromheen schilderingen van ranken en bladeren. De kerk bezit een zeer rijke inventaris die door een reeks grafmonumenten van extra groot belang is. In de Noord-Nederlandse kerk is over het algemeen na de Beeldenstorm weinig beeldhouwwerk bewaard gebleven.

Vermeldenswaard van de inventaris zijn de gotische koorbanken met mooi gesneden misericordes; een houten koorhek op stenen borstwering met koperen spijlen grotendeels uit 1581; een koperen doopvont uit 1540; een preekstoel met koperen leuning, doophek, twee lezenaars en een doopbekken met houder, alles uit de 17de eeuw; een orgel uit 1715 met aan het rugpositief overblijfselen van een orgel uit 1534. De vleugels hebben een beschildering uit het midden van de 17de eeuw. Van de grafmonumenten zijn te noemen: de tombe van Jan I van Polanen († 1384) en zijn beide vrouwen. Op de tombe de Kroning van Maria en een Laatste Oordeel; de graftombe van Jan II van Polanen († 1393); fraai gebeeldhouwde grafretabel voor Engelbert I van Nassau († 1475), zijn familie en hun beschermheiligen; het grafmonument van albast en marmer voor Engelbert II van Nassau († 1504) en diens echtgenote Cimburga van Baden († 1501), een topstuk in renaissancestijl met zeer rijk beeldhouwwerk.

In de kerk zijn verschillende muurschilderingen: de Annunciatie tegen de noordwand van het transept (midden 15de eeuw); een Christoforusafbeelding op de westwand naast de toren (15de eeuw); decoratieve gewelfschilderingen uit de 15de eeuw; het gewelf van de O.-L.-Vrouwekapel is met renaissance lofwerk uit 1533 beschilderd.

Restauratie Een algehele restauratie heeft plaats gehad voor wat betreft het natuursteen (dakpinakels), metsel- en voegwerk, lei- en loodwerkzaamheden, houtconstructies en schilderwerk.

Verder is gewerkt aan de verbetering van de klimaatbeheersing en de conserveringscondities van de vele cultureel waardevolle objecten in de kerk.

Financiering Totale kosten: € 5.084.126,00 Subsidiabele kosten: € 4.118.669,00

Toegekend subsidiebedrag: € 2.883.069,00

Benodigd 2005-2006 kanjer 3 gelden: € 500.000,00

Functie/bestemming Kerk.

Huidige status De Kanjer 3 gelden zullen worden ingezet voor de restauratie van enkele binnenmonumenten waaronder grafmonumenten.

1483

NASSAV

58

Kloosterkazerne

Kloosterplein 20, Breda, Noord-Brabant

Na de Reformatie onder Staats bestuur mochten de religieuzen geen nieuwelingen aannemen, zodat het klooster gedoemd was uit te sterven. In 1625 was er nog maar één kloosterlinge overgebleven, priorin Johanna van der Stegen. Zij werd slechts bijgestaan door een paar meiden en knechten om het kloostercomplex in Breda te onderhouden. In 1625 ging Breda over in Spaanse handen, waardoor de katholieke godsdienst weer werd toegestaan. Priorin van der Stegen aarzelde geen moment en nam snel nieuwe novicen aan.
Het voortbestaan van het klooster werd tevens mogelijk gemaakt door het onderhouden van nauwe banden met het Huis van Oranje-Nassau. De Oranjes traden al voor de Reformatie, als heren van Breda, op als beschermers van Sint-Catharinadal. Opvallend is dat hun rol nauwelijks veranderde in de 17de en 18de eeuw. Regelmatig gaven zij een beschermbrief, een sauvegarde, af aan de religieuzen ter bescherming en continuering van het klooster. Hierdoor is Sint-Catharinadal het enige vrouwenklooster in Nederland dat bestond vóór de Reformatie en sindsdien continu is blijven voortbestaan tot op de dag van vandaag. In het klooster, nu gevestigd in Oosterhout, richten de zusters zich nog steeds op studie, meditatie en reflectie.

Korte geschiedenis Van het voormalige klooster Sint-Catharinadal is de kerk overgebleven met aansluitend een deel van de kloostergang. Het norbertinessenconvent werd gesticht in 1308. De kloosterkerk is vernieuwd in de jaren 1498-1504 tot een langgerekt en hoog kerkgebouw. De steunberen hebben speklagen van natuursteen. Het gebouw was ingericht als dubbelkapel met een nonnengalerij, zeven traveeën diep en driezijdig gesloten. In 1645 werden de nonnen uit het klooster gezet, waarna zij naar de Blauwe Kamer in Oosterhout vertrokken, waar zij nog steeds zijn. De stad Breda kocht het complex in 1814 aan en verbouwde het tot infanteriekazerne. Ingrijpender waren de verbouwingen van 1846 (de 15de-eeuwse proosdij werd vervangen door een nieuwe vleugel) en van 1878 (op de plaats van de refter en de ziekenzaal kwam een nieuwe zuidvleugel). De oostvleugel maakte in 1995 plaats voor het Chassé Theater.

Restauratie Het plan behelst een cascorestauratie en een (ingrijpende) verbouwing tot vestiging van een casinoketen, waarbij de binnenplaats van het voormalige klooster overkapt wordt. Tijdens het werk zijn in de kapel interessante schilderingen aan het licht gekomen. Door enkele specifieke ingrepen (vensters in de westgevel, dakruiter) zijn opvallende eigentijdse accenten toegevoegd.

Financiering Totale kosten: € 2.787.452,00 Subsidiabele kosten: € 2.457.759,00 Toegekend subsidiebedrag: € 1.228.879,00

Functie/bestemming Het complex een grote publieksfunctie, onder andere in relatie tot het naastgelegen Chassé Theater, casino en het erachter gelegen Bredaas Museum.

Huidige status Op 1 december 2003 is het werk gereed gemeld.

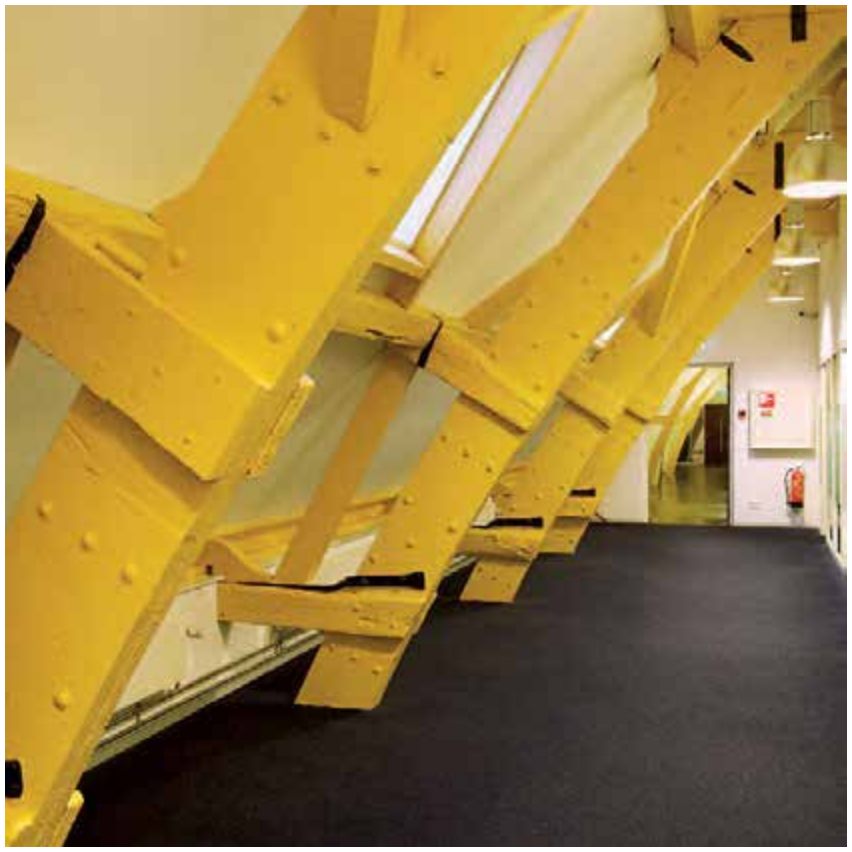

59

R.K. St.-Joriskerk en toren

St.-Jorislaan 53, Eindhoven, Noord-Brabant

De best bewaarde legende over de heilige Joris is die met de draak. Het land Palestina werd door een draak getiranniseerd. Dagelijks verslond hij twee schapen, die hem geofferd werden zodat hij zich rustig houden zou. Toen de laatste schapen op deze manier verdwenen waren eiste de draak mensenoffers. Als eerste viel het lot op de dochter van de koning. In bruidskleren trad zij haar dood tegemoet. Maar St.-Joris viel de draak met een lans aan en verwondde het gedrocht. Hij beloofde de koning en het volk dat hij het ondier zou doden als iedereen zich door hem zou laten dopen. Toen koning en volk akkoord gingen doodde hij het ondier en op die dag lieten zich 15.000 mensen dopen.

In 305 werd de heilige Joris door de christenvervolgers vastgenomen en gefolterd. Hij werd op een rad gelegd en in ongebluste kalk gedrenkt. Hij liep echter geen letsel op. Onder de indruk van dit wonder liet de keizerin zich dopen. Omdat ze zich tot het christelijk geloof bekende werd ze samen met St.-Joris op de toren van de stadsmuur onthoofd.

Korte geschiedenis Driebeukige neogotische kruisbasiliek met achthoekige kruising en eenbeukig koor. De kerk is in 1884-1885 gebouwd naar een ontwerp van H. J. van Tulder. De westtoren met zijkapellen voegde men in 1911 toe naar plannen van J. van Gils. In het timpaan boven de ingang bevinden zich de beelden van St.-Joris met de draak en de vier kerkvaders. Het interieur van de kerk is beschilderd door P. J. Lodewijks.

Restauratie De restauratie wordt in fasen uitgevoerd. De eerste fase is afgerond en betrof de toren met de zijkapellen. Het is een algehele restauratie, waarbij metsel- en voegwerk, natuursteenwerk, lood- en leiwerk, glas-in-loodramen, timmerwerk (houtconstructies en vensters) en niet te vergeten het koperwerk van de lantaarn werden aangepakt. De laatste is een kunstwerk op zich geworden, waarbij de foutieve aansluitingen (met inwatering tot gevolg) uit het verleden verholpen zijn. Aangezien fase 1 op financieel gebied goed verlopen is kon ook nog een gedeelte van de kerk uitgevoerd worden, te weten het herstellen van de scheuren in gewelven en de muren en het restaureren dan wel vervangen van de glas-in-loodramen.

De laatste fase behelst het overige deel van de kerk.

Financiering Totale kosten: € 2.039.838,00 Subsidiabele kosten: € 1.996.807,00

Toegekend subsidiebedrag: € 1.397.765,00

Benodigd 2005-2006 kanjer 3 gelden: € 1.600.000,00

Functie/bestemming Kerk.

Huidige status Fase 1 is gereed. Een subsidieaanvraag voor fase 2 is geraamd. De Kanjer 3 gelden zullen worden ingezet om het schip te restaureren. De kerk is dan uitgefinancierd.

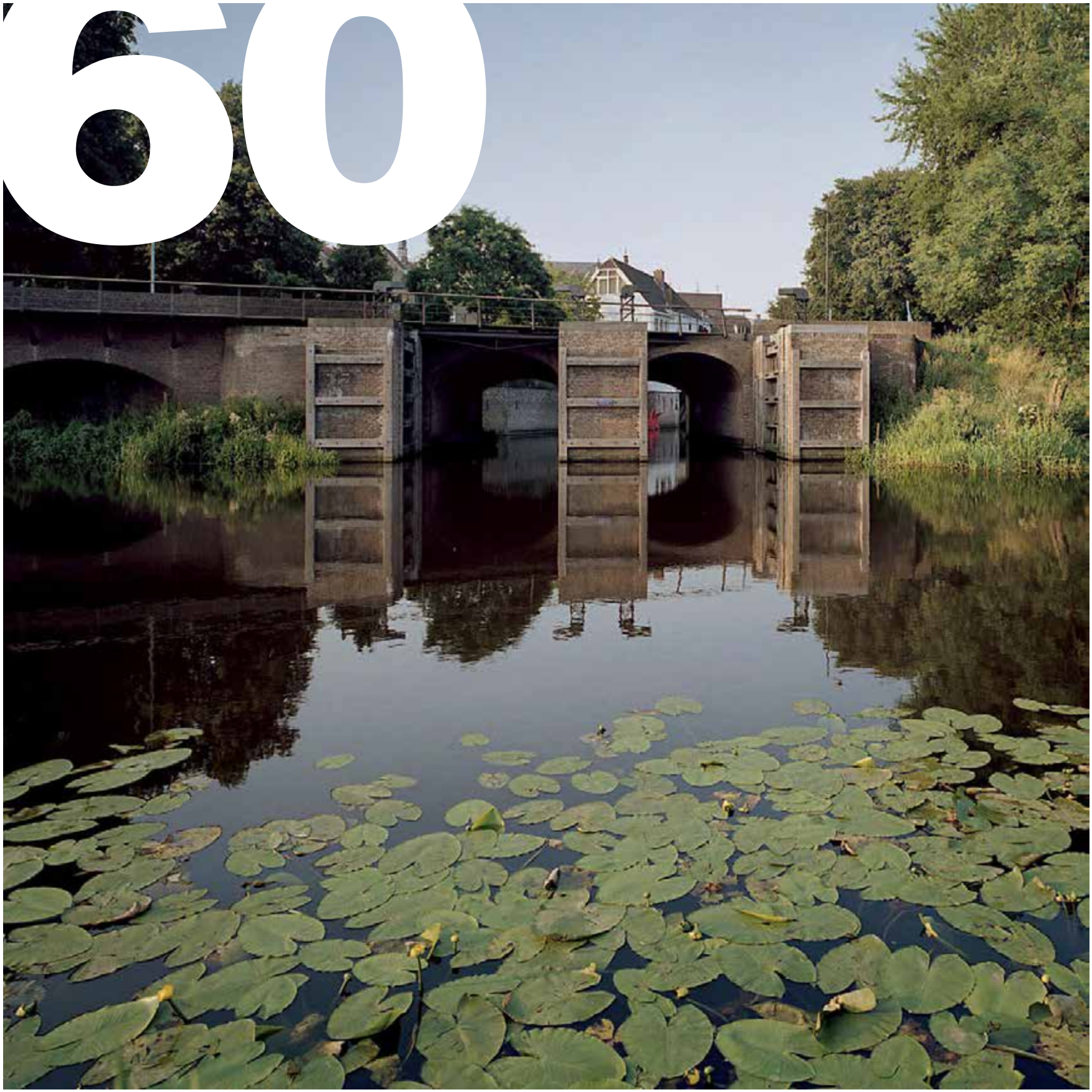
60

Vestingwerken

Diverse, p/a Postbus 12345, 's-Hertogenbosch, Noord-Brabant

Als bekroning op alle inspanningen – mede door de goede samenwerking met organisaties en bedrijven – is 's-Hertogenbosch door de Europese organisatie van vestingsteden, the Walled Town Friendship Circle, op 15 september 2004 tijdens het jaarcongres in het Engelse Chichester uitgeroepen tot Vestingstad van Europa 2005. De stad wil hieraan op een professionele manier vorm en inhoud geven. Gedurende het hele jaar 2005 zullen evenementen plaatsvinden vanuit het thema Vestingstad van Europa. Ook zal nauwe samenwerking plaatsvinden om de vesting te verweven in de programmering van andere evenementen en culturele instellingen in de stad.

Korte geschiedenis In de 16de eeuw en vooral tijdens het Twaalfjarige Bestand werden de middeleeuwse vestingwerken van de stad gemoderniseerd en uitgebreid met bastions en ravelijnen. De laag liggende gronden rond de stad konden worden geïnundeerd en er waren stellingen en forten aangelegd. Frederik Hendrik wist echter de onneembaar geachte vesting in 1629 te bedwingen. Na de inname verrees aan de noordwestkant van de stad een citadel. In het begin van de 18de eeuw werden de vestingwerken op basis van plannen van Menno van Coehoorn uitgebreid.

De zuidzijde is het best bewaard met de voorliggende vestinggracht en de bastions Oranje (1634), Baselaar (1626) en St.-Anthonie (1618-1619), in de 19de eeuw in plantsoenen herschapen. Van het bastion Vught is het oostelijk deel nog zichtbaar. Tussen de bastions liggen enige rondelen. Aan de noordzijde langs de Aa betreft het een stuk walmuur met vier rondelen, aan de westzijde langs de Dommel is het een walmuur met een rondeel. Aan de Muntelbolwerk langs de Aa bevinden zich de zware funderingen van de voorwerken van de Hinthamerpoort.

Restauratie De vestingwerken verkeren in zeer slechte staat. De eigenaar (gemeente 's-Hertogenbosch) heeft eind jaren negentig een algehele ontwikkelingsvisie voor de vestingwerken opgesteld. De vestingwerken worden nu per geografisch deelgebied gerestaureerd, maar daarnaast worden ook nieuwe elementen toegevoegd. Zo is aan de zuidwestzijde van de stad een parkeergarage onder de vestinggracht geprojecteerd. De totale restauratie zal minimaal vijftien jaar in beslag nemen.

De restauratie van het deelproject 'Hekel tot Hekel' bestaat uit: bastion Vught, Parklaan, Spinhuiswal, bastion Oranje, Zuidwal en Pettelaarseweg. Het andere project betreft de restauratie van de Westwal en de St-Janssingel.

De restauratie van de vestingmuren geschiedt op innovatieve wijze. Uitgangspunt is dat behoud van authentiek materiaal voor vernieuwing gaat. Daarom is gekozen voor een wijze van restaureren door middel van het injecteren van de oude muur met een cement/kalkmortel. Zo wordt de samenhang en sterkte van het metselwerk hersteld. Vooraf is door geo-elektrisch onderzoek en proefboringen vastgesteld waar deze injectie moet plaatsvinden. De stabiliteit van de keermuren wordt gewaarborgd door het aanbrengen van grout-ankers en grondvernageling. Hierbij worden stalen staven met een lengte variërend van 700 tot 1400 cm in de grond achter de muur gedreven terwijl tegelijk een mortel wordt geïnjecteerd. Tevens zal door ankers in te boren de loszittende schil worden verankerd aan het achterliggende metselwerk. Dat gebeurt met muurankers van ongeveer 60 à 65 centimeter lengte. Zo blijft ook veel van de bijzondere muurvegetatie behouden.

Financiering Van Hekel tot Hekel Totale kosten: € 16.424.950,00
Subsidiabele kosten: € 9.419.324,00 Toegekend subsidiebedrag: € 3.857.132,00
Vestingwerken Westwal en St.-Janssingel Totale kosten: € 1.617.321,00
Subsidiabele kosten: € 1.617.321,00 Toegekend subsidiebedrag: € 970.393,00
Benodigd 2005-2006 kanjer 3 gelden: € 2.100.000,00

Huidige status De restauratie van de Zuidwal is gereed. Het gedeelte Parklaan is in uitvoering. De Kanjer 3 gelden zullen worden ingezet voor het deelproject Westwal en de restauratie van het bastion en het fort van St.-Anthonie.

Kathedrale Basiliek Sint-Jan

Torenstraat, 's-Hertogenbosch, Noord-Brabant

O.-L.-Vrouwe, Zoete Lieve Moeder of Moeder van 's-Hertogenbosch.
In de stads- en kapittelkerk van Sint-Jan ontwikkelde zich omstreeks 1380 een verering voor een aanvankelijk als oud en lelijk beoordeeld Mariabeeld. Vanaf 1381 kwamen er pelgrims naar het beeld en vonden er wonderen plaats. Deze werden opgetekend in een mirakelboek.
In de 15de en 16de eeuw was de Sint-Jan een van de belangrijkste bedevaartkerken in de Nederlanden.
Na de verovering van 's-Hertogenbosch door Frederik Hendrik in 1629 werd het beeld verborgen en vervolgens naar Brussel overgebracht. Daar werd de verering voortgezet. In 1853 keerde het beeld door toedoen van bisschop Zwijsen terug naar 's-Hertogenbosch. Al snel ontwikkelde zich een intensieve verering, die tot op de dag van vandaag is blijven bestaan en die de laatste decennia haar hoogtepunt beleeft in de meimaand.
De Sint-Jan is momenteel een van de drukst bezochte bedevaartkerken van Nederland.

Korte geschiedenis Oorspronkelijk parochiekerk waaraan in 1366 een kapittel verbonden was. In 1559 tot kathedraal verheven. De kerk is gewijd aan Johannes de Evangelist. Grote vijfbeukige gotische kruisbasiliek met zevenzijdig gesloten koor, kooromgang en straalkapellen, middentoren en westtoren en verschillende aanbouwen als dienstgebouwen en kapellen. Zowel in grondplan als in rijkdom aan beeldhouwwerk een hoogtepunt in de Brabantse gotiek.
De huidige kerk verrees op de plaats van een voorgangster waarvan de toren met zijkapellen (omstreeks 1250) een laatste overblijfsel is. In de tweede helft van de 14de eeuw werd met de bouw van de huidige kerk begonnen. Als eerste verrezen de kapellenkrans en het koor. Dit werk was vóór 1415 gereed. Het transept volgde (omstreeks 1420-1470). Vanaf 1478 wordt aan de noordbeuken en vanaf 1497 aan de zuidbeuken gewerkt. De oude kerk, die nog steeds was blijven bestaan, moest in 1505 worden afgebroken om plaats te maken voor het schip dat in 1522 voltooid was. Een van de belangrijkste aanbouwen is de Sacramentskapel, oorspronkelijk toebehorend aan de Illustre Lieve Vrouwe Broederschap, die in 1480-1496 in zeer rijke vormen aan de noordzijde van het koor gebouwd werd. In deze kapel staat het laat 13de-eeuwse eikenhouten beeld van Maria met kind aan wie de Sint-Jan haar betekenis als pelgrimskerk te danken heeft.
Stijlzuiverheid, de rijkdom aan beeldhouwwerk, de schakeringen van de beschilderingen, de uniciteit en de inventaris maken de Sint-Jan tot uitzonderlijk object van cultuurhistorische waarde.

Huidige restauratie De huidige restauratie is de derde in rij. De eerste was van 1859-1946 en de tweede van 1961-1985. Daarbij is nogal wat onheil gesticht. Het meest wrange voorbeeld is de verkoop geweest in 1866 van het prachtige marmeren oksaal uit 1611 aan het Victoria en Albert Museum in Londen.
In de periode 1998-2010 wordt de natuurstenen bekleding van de gevels van de Gerfkamer, de Sacramentskapel, straalkapellen en hoogkoor met luchtbogen en steunberen en de gevels van het noordertransept gerestaureerd.

Financiering Fase 2 en 3 Totale kosten: € 2.773.793,00 Subsidiabele kosten: € 2.769.812,00 Toegekend subsidiebedrag: € 1.938.868,00 Fase 4 Totale kosten: € 241.676,00 Subsidiabele kosten: € 241.676,00 Toegekend subsidiebedrag: € 169.173,00 Restant fase 4 Totale kosten: € 3.871.464,00 Subsidiabele kosten: € 3.871.464,00 Toegekend subsidiebedrag: € 2.710.025,00 Voorbereidingskosten fase 5 en 6 Totale kosten: € 394.976,00 Subsidiabele kosten: € 394.976,00 Toegekend subsidiebedrag: € 276.483,00
Benodigd 2005-2006 kanjer 3 gelden: € 4.000.000,00
De stichting Nationaal Monument Sint-Jan heeft € 1,5 miljoen gekregen van de stichting Sponsorloterij.

Functie/bestemming Kerk.

Huidige status Fase 1, 2 en 3 zijn reeds uitgevoerd. Fase 4 is in uitvoering sinds eind 2003 en loopt door tot medio 2005. De voorbereidingen van fase 5 en 6 zijn net na de start van fase 4 begonnen. De Kanjer 3 gelden zullen worden ingezet voor de voorbereidingen van fase 10 en 11 (Noordertransept) en voor een deel van de uitvoering van fase 5 en 6 (Oostelijke straalkapellen).

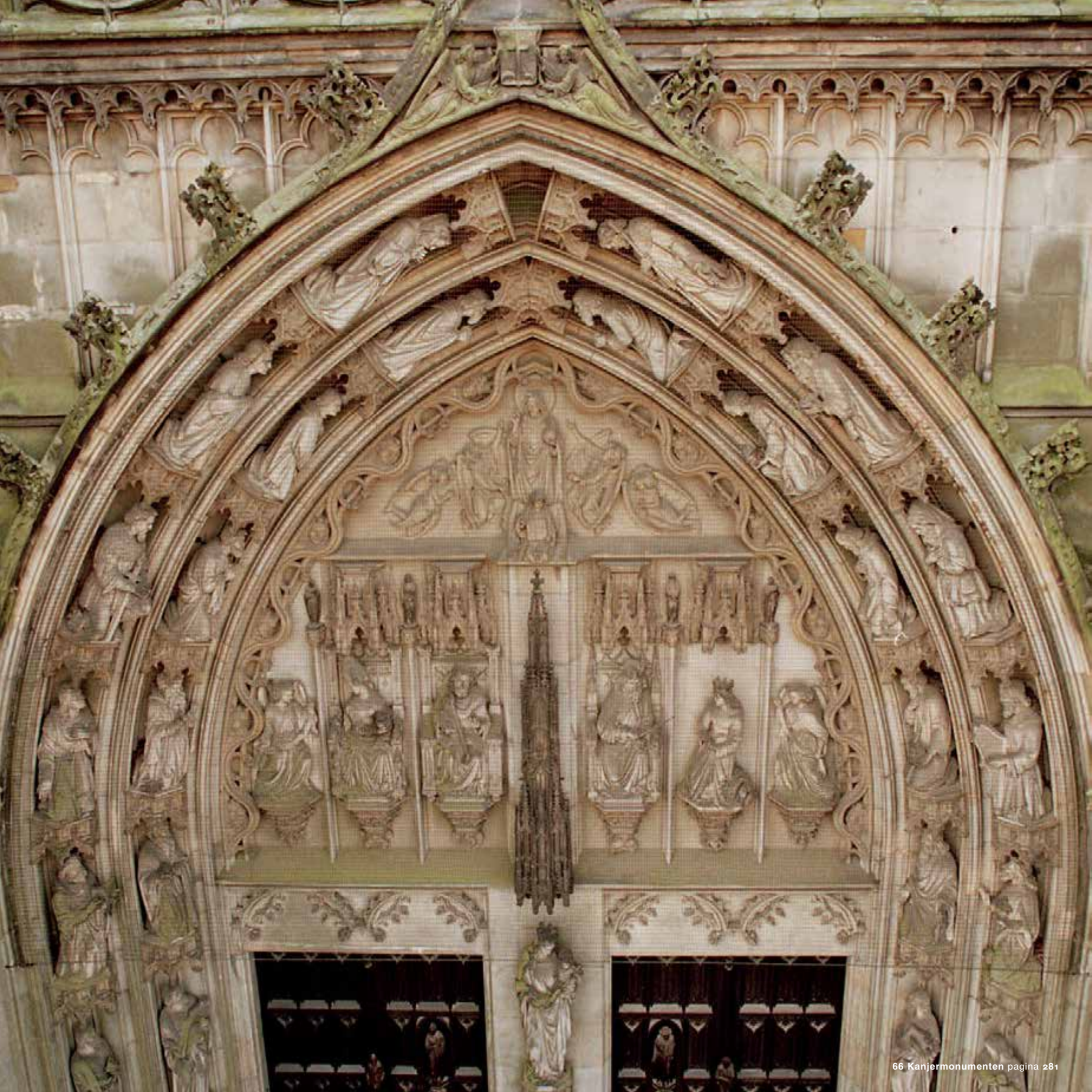

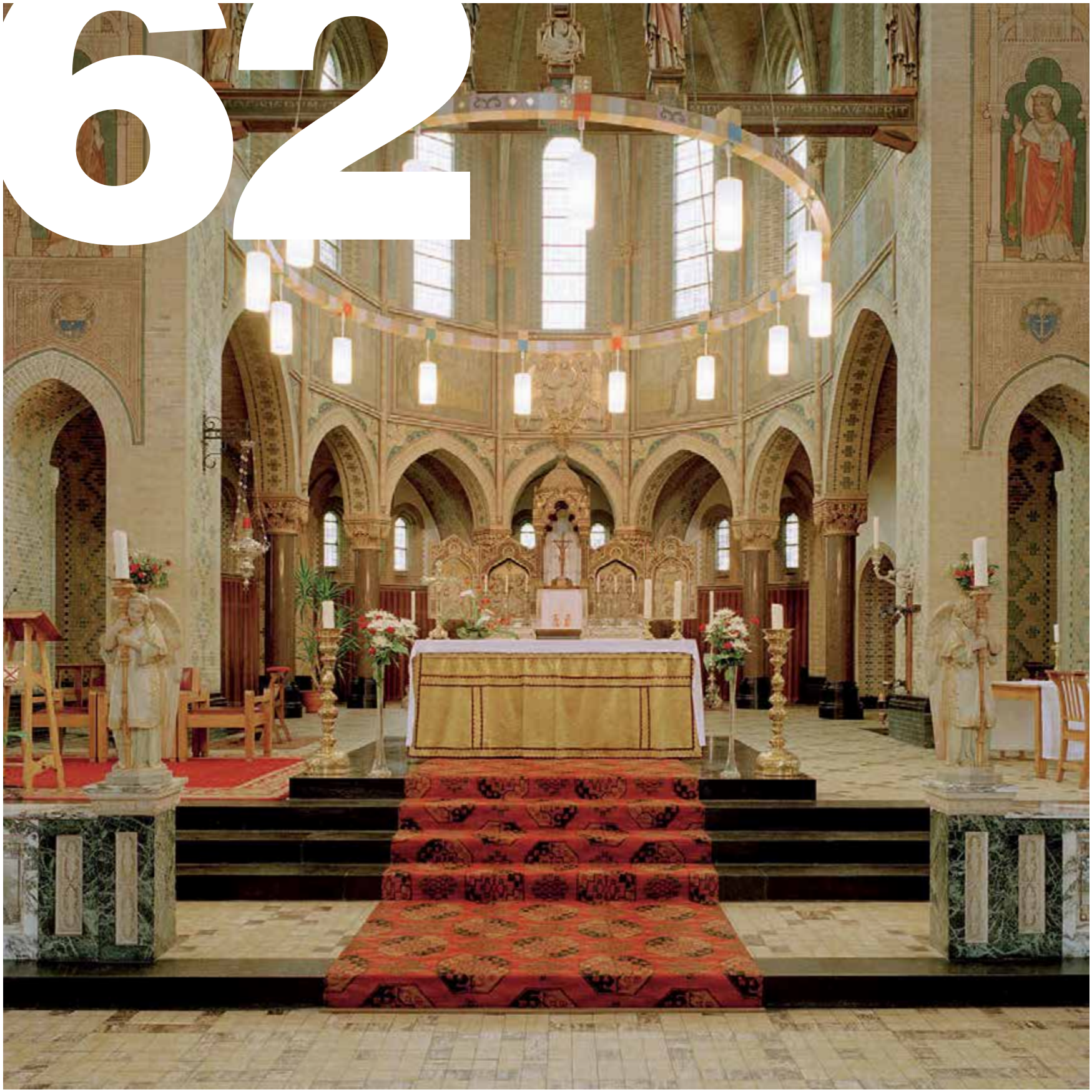
62

R.K. St.-Gummaruskerk

Westdam 83, Steenbergen, Noord-Brabant

St.-Gummarus was een asceet-missionaris omstreeks de tweede helft van de 7de eeuw, die leefde en stierf (714) op een eilandje 'Nivesdunc', gevormd in het waterrijke gebied aan de samenloop van beide Neten (België). De man muntte uit in rechtvaardigheid, eerlijkheid, goedheid, vergevensgezindheid, trouw en mededogen voor zijn naasten. Hij moet door zijn charisma een grote indruk hebben gemaakt op zijn medemensen, want na zijn dood leefde zijn herinnering voort met de verering aan zijn graf. Bij dit graf was een oratorium met een kloostergemeenschap ontstaan, zoals gebruikelijk in die tijd voor mannen en vrouwen. De stichting groeide uit tot een villa met een eigen kerk(je). Zijn verering werd bevorderd door de leden van de kloostergemeenschap, die zijn stoffelijke resten overbrachten naar het villa-kerkje. Nadat de nieuwe Munsterkerk was gebouwd in 754 (ongeveer op de plaats van de huidige St.-Gummaruskerk in Lier in België) en de kloostergemeenschap er naartoe verhuisde, nam men de relieken mee en werden ze plechtig verheven.

Korte geschiedenis De R.K. St.-Gummarus uit 1900-1902, is een driebeukige kruisbasiliek op een centraliserende plattegrond die zich door de toegevoegde kapellen naar het transept toe verbreedt. De kerk vertoont romaanse en gotische stijlkenmerken. Een voorontwerp van P. J. H. Cuypers werd uiteindelijk in gewijzigde vorm uitgevoerd door J. Th. J. Cuypers en Jan Stuyt. Zware ronde kruisingstoren, geflankeerd door vierkante hoektorentjes. Driedelige vensters, rechthoekige pijlers en scheibogen. In het interieur netgewelven over de hoofdbeuken. De constructieve delen in het interieur zijn als schoonwerk in gele baksteen uitgevoerd, de wandvlakken zijn gepleisterd. Na zware oorlogsschade is de kerk in 1949-1950 hersteld. Alle kappen en de met een hoge kegelspits gedekte ronde kruisingstoren zijn toen vernieuwd. Klokkenstoel met klok van Gebr. Van Bergen, Midwolda.

Restauratie De restauratie van deze kerk werd al in 1990-1991 aangekaart in het kader van de toenmalige Tribk (Tijdelijke Regeling Instandhouding Beschermde Kerkgebouwen), vervolgens in de Knelpuntenregeling en tenslotte in de Extra Dotatie. Omdat men telkens buiten de boot viel heeft men de afgelopen tien jaar de hoogst noodzakelijke werkzaamheden uitgevoerd in het kader van het reguliere Brrm '97 en Brom.

De werkzaamheden die in het kader van de kanjersubsidie werden uitgevoerd bestonden voornamelijk uit funderingsherstel, nodig vanwege de ongelijksoortige samenstelling van de grond, metsel- en voegwerk, timmerwerk (balklagen, vloeren, dakbeschot, kozijnen, ramen en deuren), dakbedekking, voor een groot deel glas-in-lood restauratie, natuursteen en stucwerk.

Kunsthistorisch onderzoek tijdens de bouw leverde nieuwe inzichten op over de bouwstijl van de kerk, gerelateerd aan vergelijkbare ontwerpen zoals de kathedrale basiliek St.-Bavo van Haarlem.

Financiering Totale kosten: € 3.238.550,00 Subsidiabele kosten: € 3.162.888,00 Toegekend subsidiebedrag: € 2.214.022,00

Functie/bestemming Kerk.

Huidige status De restauratie is opgeleverd op 17 december 2003.

63

Kasteel Neubourg

Riethagervoetpad 1-2-4, Gulpen, gemeente Gulpen-Wittem, Limburg

Herinneringen van een kamermeisje.
Toen Jeanne achttien jaar was, vroeg de gravin of ze op het kasteel wilde komen werken als haar kamermeisje. Jeanne vond dat prachtig, haar moeder vond het minder. Thuis hadden ze een florerende bloemenzaak, waar de dochter hard nodig was. Jeanne mocht uiteindelijk toch gaan en kreeg haar eigen kamertje op het kasteel. Haar werkzaamheden draaiden helemaal rond de gravin. Een echt kamermeisje: “Met wat er beneden gebeurde, had ik helemaal niets te maken.”
Iedere dag ging de gravin naar de kerk, althans: de huiskapel op het kasteel. De pastoor was tevens de rentmeester van Neubourg en graaf d’Ansembourg diende de mis. Daarna gingen ze naar de ontbijtzaal. “Of er nu veel of weinig mensen waren voor het eten, de tafel was altijd helemaal gedekt. Met een grote zilveren fazant met een groot plateau eromheen. Ja, ze hielden echt van stijl.”
Jeanne had een dagtaak aan de verzorging van de gravin. Ze was dan ook veeleisend. “De schaartjes en de vijlen moesten allemaal recht liggen, op een rijtje.
De zakdoekjes moesten gestreken worden met het kroontje naar boven. Soms ging de gravin ergens op bezoek. Dan belde ze en moest ze zich weer omkleden. En de kleren die ze uitdeed, moesten worden geborsteld en gestreken. En ’s avonds voor het diner werd ook altijd weer omgekleed. Dan droeg de gravin een mooie jurk.”
Nee, Jeanne vond het werk niet vervelend. “Hard werken? Noem je dat hard werken? Ik vond het allemaal heel chique. Ik zag eens wat anders dan in het dorp.”

Korte geschiedenis Neubourg is een weids en fraai in het Geuldal gelegen adellijk huis. Een groot deel van het onderste gedeelte van het muurwerk stamt nog uit de Middeleeuwen. In 1619 werd jonker Adolf van Eynatten eigenaar, en die legde de basis voor het huidige huis. Of hij de vleugels bouwde is niet zeker, maar hij bouwde in ieder geval de toren, de voorburcht met vierkante hoektorens en knobbelspitsen en de kasteelhoeve. De vleugels, die een binnenplaats omsloten, danken hun huidige gedaante in hoofdzaak aan verbouwingen in 1732 (door architect J. C. Schlaun) en omstreeks 1774. Hierbij werd onder andere de noordvleugel aan de zijde van het voorplein gewijzigd door het aanbrengen van lisenen. Bij deze wijziging was architect Barthélémy Digneffe betrokken. Via vererving kwam het kasteel in de loop van de 19de eeuw in handen van de familie De Marchant et d’Ansembourg. Oscar d’Ansembourg liet in 1850 het huis voor het laatst verbouwen. Hierbij ontstond de frontvleugel en werd de binnenplaats overdekt met een glazen kap waaronder een grote eetzaal werd gebouwd.
Achter en opzij van het huis liggen in hun omgrachtingen de uitgestrekte hoeve en de voorburcht, alles in hoofdzaak midden 17de-eeuws. De voorburcht is in 1774 aan pleinzijde gewijzigd, waarna omstreeks 1800 de deftige ingangspoort tot stand kwam naar ontwerp van Mathias Soiron.
Het kasteel bevat veel voorname ruimtes, waaronder de 19de-eeuwse Gouden Salon met verguld houtsnijwerk en de Groene Zaal (eetzaal) in Maaslandse Lodewijk XV-stijl met op de wanden een kunstige goudleerimitatie die waarschijnlijk uit begin van de 20ste eeuw dateert. Voorts bevatten veel ruimtes historische schouwen met geschilderde haardstukken erboven.

Restauratie Het project omvat de algehele restauratie van het kasteel en de eerste bouwhoeve (voorburcht) en herbestemming tot kantoor-, en conferentieruimtes, horecagelegenheid alsmede expositie- en museale ruimtes. Door noodzakelijke planwijzigingen is de uitvoering van de werkzaamheden vertraagd. Functie en planwijzigingen komen de monumentale waarden zeer ten goede, doordat thans minder ingrepen in de structuur nodig zijn. De restauratiewerkzaamheden betreffen herstel van het casco en herstel van vele interieuronderdelen.

Financiering Totale kosten: € 6.100.000,00 Subsidiabele kosten: € 6.071.717,00 Toegekend subsidiebedrag: € 4.250.202,00

Functie/bestemming Het plan realiseert een tweetal hoofdfuncties voor het kasteel, namelijk de vestiging van kantoren en conferentieruimten in het herenhuis en een cultureel-toeristische functie en kantoren in de bouwhoeve.

Huidige status De restauratie is in volle gang. Met het planten van een zogenoemde ‘Kanjerboom’ door de directeur van de RDMZ is op 30 juni 2004 het officiële startsein voor de restauratie gegeven. De oplevering wordt in 2005 verwacht.

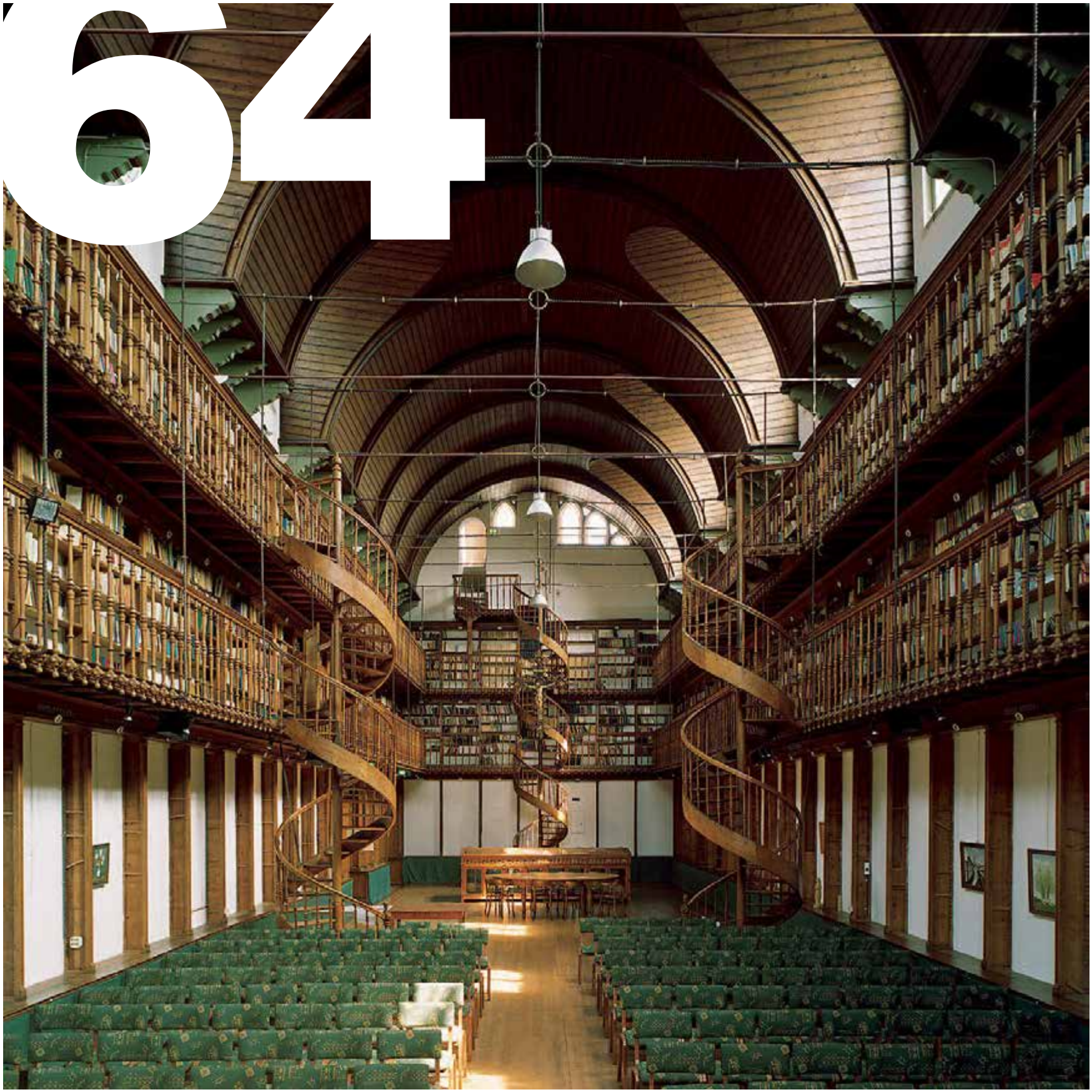
64

Redemptoristenklooster

Wittemer Allee 32-34, Wittem, gemeente Gulpen-Wittem, Limburg

Wittem is vandaag de dag onder katholieken vooral bekend als het heiligdom van de H. Gerardus Majella (1726-1755). Tijdens zijn korte leven was hij een broeder-redemptorist, die begenadigd met mystieke gaven toch dicht bij de mensen stond door zijn daadwerkelijke liefde en hulp bij ziekte en leed. In 1904 wordt Gerardus heilig verklaard. Vanaf de jaren twintig begint het pelgrimsoord naam te maken. Heden bezoeken jaarlijks duizenden mensen Wittem hetzij per georganiseerde bedevaart, hetzij privé. Ze komen niet alleen uit de omtrek, maar uit heel het land en zelfs van over de grenzen.

Bij St.-Gerardus zoeken zij steun voor hun geloof, sterkte en troost bij de moeilijkheden van het leven. In 1961 wordt een nieuwe kapel in gebruik genomen, speciaal voor de Gerardus-devotie. De paters en broeders van het klooster hebben op hoogtijdagen hun handen vol aan de organisatie van dit alles.

Naast de devotie voor St.-Gerardus kent het klooster een rijke traditie op het gebied van de Maria-devotie. In het archief zijn kronieken en andere archiefstukken uit de vorige eeuw aangetroffen van maar liefst drie Maria-broederschappen die verbonden waren aan de kerk van Wittem. Tenslotte mag aan dit verhaal de aartsbroederschap van de H. Familie niet ontbreken. Deze broederschap, waarvan de leiding vanuit Rome werd toevertrouwd aan de redemptoristen, heeft model gestaan voor menig katholiek huisgezin vanaf de tweede helft van de 19de eeuw tot aan de jaren vijftig van de twintigste eeuw.

Korte geschiedenis Kloostercomplex, in traditioneel-ambachtelijke stijl met eclectische invloeden omstreeks 1894 naar ontwerp van architect Joh. Kayser gebouwd.

De kloosterkerk dateert oorspronkelijk uit 1729-1730. Zij werd door de Munsterse architect J. C. Schlaun voor het capucijnen- nu redemptoristenklooster gebouwd en bestaat uit een groot middenvierkant dat met rondingen is geopend naar twee kleinere vierkanten, waarvan het ene het koor vormt en het andere de ingang bevat. De oorspronkelijke voorgevel is in 1895 gesloopt en vervangen door een nieuwe, door Kayser ontworpen façade, waardoor het nieuwe totale gevelbeeld van kerk en klooster symmetrisch van opzet werd.

Het inwendige van de kerk vormt een fraaie en indrukwekkende ruimte en is een van de weinige voorbeelden van barok in Nederland. Staties, zijaltaren en beelden uit de 18de eeuw. Gewelfschilderingen van Charles Eyck.

Van groot belang is de imposante kloosterbibliotheek die zich over een hoogte van drie verdiepingen uitstrekt; met houten vloer en houten boekenstellingen.

Restauratie Het project viel uiteen in restauratie van de (enorme) bibliotheek en de oude kerk. De bibliotheek had last van wijkende wanden. Ook moest de vloer worden opgeknapt. De boekerij van 100.000 banden is allang naar de Radboud Universiteit Nijmegen weggedaan; nu worden er concerten en tentoonstellingen gehouden en staan er wat boeken van (overleden) paters en tevens allerlei 'museumstukken' uit de geschiedenis van de congregatie. De kerk had allerlei technische mankementen, waardoor onderhoud op grote schaal moest worden uitgevoerd, zoals herstelwerkzaamheden in de kap en een totaal nieuwe leibedekking.

Financiering Klooster/rectoraat/bedevaartskerk Totale kosten: € 1.216.813,00 Subsidiabele kosten: € 645.491,00 Toegekend subsidiebedrag: € 451.844,00 Klooster en bibliotheek Totale kosten: € 83.530,00 Subsidiabele kosten: € 83.530,00 Toegekend subsidiebedrag: € 33.412,00 Mogelijke restauratie-hypotheek: € 25.059,00

Functie/bestemming Kerk, klooster, museum, cultureel.

Huidige status Het werk is voltooid en opgeleverd in 2002.

CHRISTUS LUCEM MUNDI

65

Glaspaleis

Bongerd 18, Heerlen, Limburg

Het Glaspaleis heeft de Bouwfonds Award voor Vitale Monumenten gewonnen. Deze prijs is op 27 mei 2004 uitgereikt aan burgemeester Toine Gresel van de gemeente Heerlen. De Award zal vervolgens ieder jaar worden uitgereikt aan een monument dat na een restauratie een nieuwe bestemming heeft gekregen en toegankelijk is geworden voor het publiek.

Op Open Monumentendag 2003 is de inschrijving geopend voor de eerste editie van de Bouwfonds Award. “Bouwfonds voelt een belangrijke verbondenheid met de kwaliteit van de leefomgeving. En die kwaliteit wordt verhoogd door monumenten die actief worden gebruikt en waarvan iedereen kan genieten. Vitale monumenten zijn belangrijk voor het Nederlands cultureel erfgoed. Een vitaal monument doet het erfgoed leven en draagt bij aan begrip en waardering voor onze historie”, aldus Bart Bleker, lid van de Raad van Bestuur van Bouwfonds.

In totaal hebben 96 monumenten meegedongen naar de Bouwfonds Award. Een professionele jury heeft na een uitgebreide afweging en een constructieve discussie uiteindelijk gekozen voor het Glaspaleis te Heerlen. De Bouwfonds Award is uitgereikt door Fons Asselbergs, directeur van de RDMZ en voorzitter van de jury.

Korte geschiedenis Voormalig warenhuis Schunck, gebouwd naar ontwerp van architect F.P.J. Peutz in 1933-1936 in de stijl van het Nieuwe Bouwen. Dit imposante blokvormige, dubbel onderkelderde en vijf bouwlagen tellende gebouw met plat dak, staat vanwege zijn transparante vliesgevels ook bekend als ‘het Glaspaleis’. Het gebouw is opgetrokken in staal, beton en glas. De draagconstructie van gewapend beton bestaat uit paddestoelkolommen die ritmisch over het vloeroppervlak van alle verdiepingen zijn verdeeld en vloerplaten die twee meter uitkragen, waardoor de transparante gevel inderdaad als een vlies voor de constructie lijkt te hangen. Tussen vloeren en vliesgevels zijn luchtspleten aangebracht voor natuurlijke ventilatie, waartoe tevens op het dak wegneembare luiken waren aangebracht. Op het dak bevindt zich een twee bouwlagen tellende dakwoning (voor de eigenaar) in functionele bouwtrant, met groot dakterras en te openen glaspuien.

Restauratie Het plan betreft de restauratie van het voormalig warenhuis en herbestemming tot cultuurcentrum. Meest opvallende wijziging in het exterieur is de vervanging van het in de jaren 1970 aangebrachte rookglas door helder glas. Vanwege de nieuwe functionele eisen was het een hele opgave om de profileringen van de stalen ramen en kozijnen zo smal mogelijk (conform de oorspronkelijke profielen) te houden.

Verder is een belangrijk aandachtspunt de kleurige afwerking en behandeling van de interieurs (vloeren, plafonds, kolommen, raamprofielen); kleurhistorisch onderzoek door de RDMZ leerde dat het Glaspaleis in de traditie van gebouwcomplexen als sanatorium Zonnestraal te Hilversum en de Van Nellefabriek te Rotterdam uitgemonsterd is geweest. Elementen van dit onderzoek zijn verwerkt in de restauratie.

Financiering Totale kosten: € 7.117.659,00 Subsidiabele kosten: € 4.897.867,00 Toegekend subsidiebedrag: € 2.938.720,00

Functie/bestemming Thans zijn in het Glaspaleis en de nieuwe aanbouw gehuisvest: de openbare bibliotheek, muziekschool, een stadsgalerie/kunstuitleen (in de kelder), een horecagelegenheid op de begane grond en in de dakopbouw een restaurant en een bioscoop.

Huidige status Het werk is begin 2004 opgeleverd. Het Glaspaleis is 30 juni 2004 heropend.

GLASPALEIS
venster op cultuur

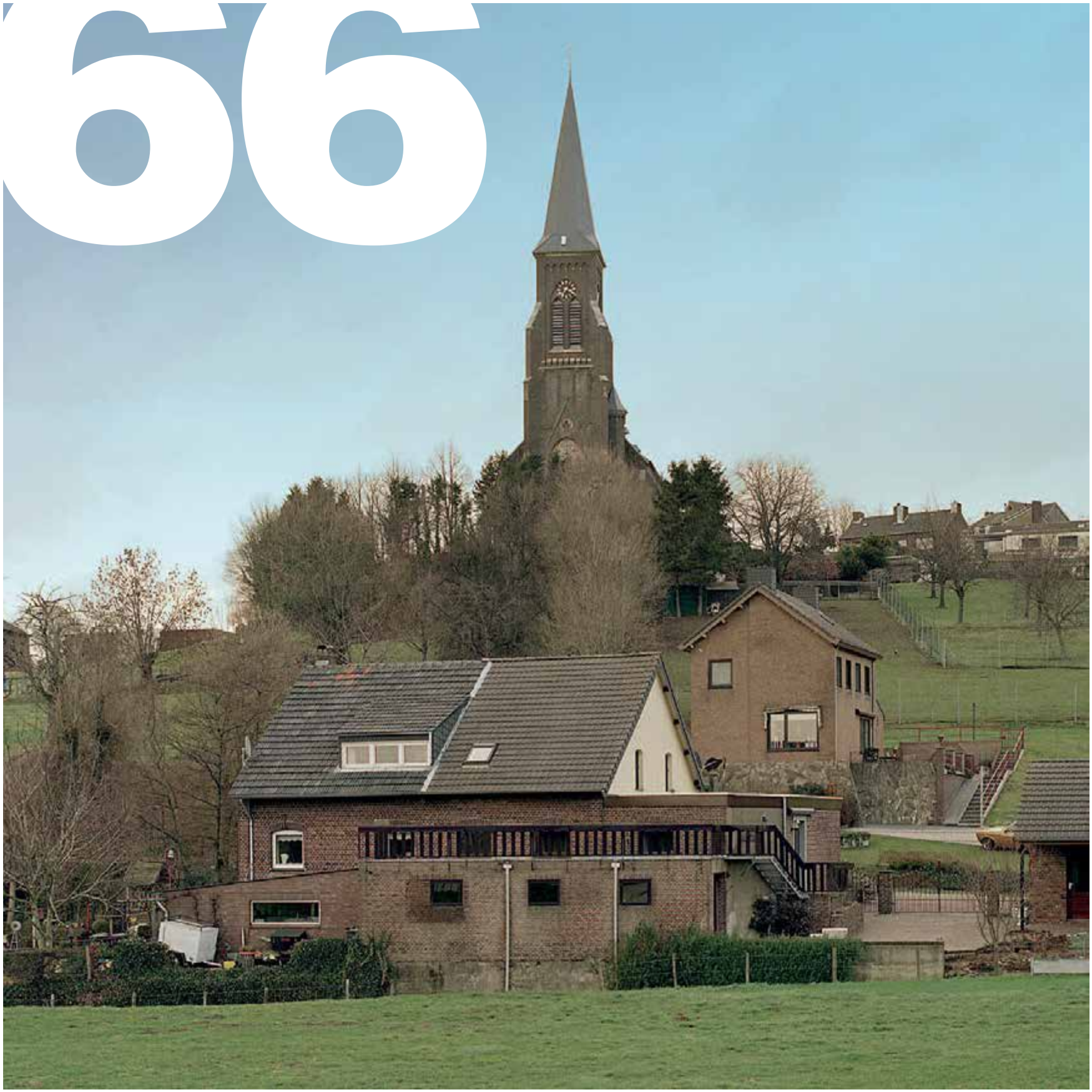
66

St.-Martinuskerk

Vijlenberg 72, Vijlen, gemeente Vaals, Limburg

De historie gewaagt van een kerkje te Burtscheid (bij Aken) en een te Vijlen, in de 7de eeuw gesticht door de heilige Clodulphus, bisschop van Metz. Clodulphus verbond aan elke kerkje twaalf matricularii, te vergelijken met monniken, die in gemeenschap leefden en door landbouw voorzagen in hun onderhoud. Aan hen werd het beheer van kerk en goederen toevertrouwd.
Zij vonden later een onderkomen in de abdij van Burtscheid. De Duitse keizer Otto III verleende de nieuwe abdij de 'Reichsunmittelbarkeit', dat wil zeggen de abt was aan geen andere heer onderworpen dan de keizer. Voortdurende twist en druk van wereldlijke machten ondermijnden echter het religieuze leven, met als gevolg dat het aantal monniken begin 13de eeuw was gedaald tot vijf. Ook op de bezittingen van het klooster waren zware schulden komen te rusten. Een en ander deed aartsbisschop Engelbert 1 van Keulen in 1222 besluiten de benedictijnen te vervangen door cisterciënzer nonnen van de St.-Salvatorberg te Aken. De nonnen namen later ook de rechten van de kerk van Vijlen over. De abdis van Burtscheid heeft in de historie van Vijlen een belangrijke rol vervuld. Zij was ter plaatse grondvrouwe en oefende heerlijke rechten uit. De functie van abdis werd bekleed door jonge dochters uit aanzienlijke geslachten. Om er twee te noemen: Henrica Raitz von Frentz, die in 1643 de Monnikenhof verbouwde en Anna Carolina Margaretha Baronesse van Renesse von Elderen, waarvan de wapensteen (1726) is ingemetseld boven de ingang van de sacristie. Zij liet destijds de toren van de kerk restaureren.

Korte geschiedenis Neogotische hallekerk kerk uit 1860-1862 naar ontwerp van architect Ch. Weber. Op de plaats van de huidige kerk stond vroeger een kerkje met een romaans schip, mogelijk daterend uit de 10de eeuw en een gotische toren uit de 13de eeuw.
De op de Nederrijnse gotiek geïnspireerde kerk ligt dominant op een heuvel in het Zuidlimburgse landschap. De 68 meter hoge kerktoren werd pas gebouwd tussen 1874 en 1878. Nadien hebben nog enkele restauraties plaats gevonden: de voorlaatste in 1975-1977.
De westtoren heeft overhoekse steunberen, gekoppelde galmgaten in een spitsboognis en een naaldspits. De kerk is opgetrokken in baksteen, heeft in het interieur ronde pijlers, houten gestukadoorde kruisribgewelven en neogotisch meubilair. Boven de ingang hangt een kruis van omstreeks 1700. Achterin de kerk staan de beelden van St.-Clodulphus en St.-Martinus, respectievelijk de stichter en de patroonheilige van de kerk. Bezienswaardig zijn voorts schilderingen en opalines van Charles Eyck. De muurschildering in de doopkapel is van de plaatselijke kunstschilder-tekenaar Pierre Delnoy.
Tegen de kerkmuur staan enkele oude hardstenen grafkruisen.
De St.-Martinuskerk te Vijlen is op een na de hoogst gelegen kerk van Nederland (195 meter boven N.A.P.). De kerk van Ubachsberg is het hoogst gelegen. Tot in de wijde omgeving tekent haar silhouet zich tegen de hemel af.

Restauratie Door gebreken in de vochthuishouding was met name de kerktoren ernstig aangetast. De restauratie moest voorzien in een verbeterde afvoer van hemelwater en drainage; pas daarna had restauratie van de torenromp zin.
De hardstenen afzaten en de afdekkingen van de steunberen moesten worden vernieuwd; voor de steunbeerafdekkingen werd een vervangende steensoort – Peperino – gekozen. Het harnas van het grote venster boven de toreningang werd in Franse kalksteen (Jaumont) heruitgevoerd door een specialistisch steen- en beeldhouwbedrijf. Afwegingen over het wel of niet vervangen van authentiek materiaal, vervangende soorten steen, afwerkingen en dergelijke werden in nauw overleg met de RDMZ gemaakt. Voorts moest de leibedekking en kapconstructie van verschillende overige dakdelen worden hersteld of vernieuwd en worden voorzien van inspectieluiken. Tevens werden enkele dichtgezette ramen weer geopend waardoor de lichtinval in het interieur werd vergroot en de uitstraling van het oorspronkelijke exterieur werd hersteld.

Financiering Totale kosten: € 832.070,00 Subsidiabele kosten: € 768.865,00
Toegekend subsidiebedrag: € 538.206,00

Functie/bestemming Kerk.

Huidige status De werkzaamheden zijn voltooid. De oplevering was eind 2003.

S^T CLODULPHUS.

Woordenlijst

absis	sluiting van schip, koor, zijbeuk of kapel op halfcirkelvormige of veelhoekige plattegrond
afzaat	hellend bovenvlak van een horizontale lijst, van een dorpel; ook dit lijstwerk zelf, waterslag`
architraaf	onderste, dragende deel van een hoofdgestel, meestal geleed door horizontale banden
attiek	verhoging boven de kroonlijst van een gevel
banket	term in de waterbouwkunde. Verzwaring van de muur in een droogdok
basculebrug	klapbrug; bij deze brug bevindt zich het contragewicht, indien aanwezig, aan het achtereinde van de klap
basiliek	kerk waarvan de middenbeuk ver boven de zijbeuken uitsteekt en een vensterzone bezit
bastion	bolwerk, veelzijdige uitbouw van een vestingmuur
beklampen	het aanbrengen van een bekleding van metselwerk tegen een muur
beuk, zijbeuk	zie schip
boogfries	horizontale reeks boogjes op kraagstenen
bovenlicht	raam direct boven een voordeur
Brgr	Besluit rijkssubsidiëring grootschalige restauraties
Brom	Besluit rijkssubsidiëring onderhoud monumenten
Brrm	Besluit rijkssubsidiëring restauratie monumenten, 1997
caponnière	in het gebastioneerde stelsel een door de droge gracht aangelegde weg; in het polygonale stelsel een soort kazemat
consistorie	ruimte in of bij een protestantse kerk waar de kerkenraad vergadert
courtine	deel van een vestingmuur of –wal tussen twee bastions
dakruiter	torentje op de nok van een dak, meestal een klokkentorentje
dwarsschip	zie transept
dilatatie	scheiding tussen twee bouwdelen om uitzetting en beweging op te vangen
epitaaf	opschrift op een grafsteen
festoen	guirlande, ornament in de vorm van een slinger van bloemen of vruchten
fries	middelste deel van een hoofdgestel; in ruimere zin: versierde horizontale band, bijvoorbeeld ter afsluiting van een muurvlak
fronton	lage driehoekige bekroning van een gevel, venster of deur
galmgat	smalle opening in de muren van de klokkenverdieping van een toren, waarin galmborden het klokgelui naar buiten voeren
gebint	spant, driehoekig samenstel van een horizontale balk en twee kapbenen
gordelboog	boog tussen twee gewelfvakken, haaks op de muren waartussen het gewelf gespannen is
hallekerk	kerk met beuken van gelijke hoogte
hoofdgestel	horizontaal lijstwerk bestaande uit architraaf, fries en kroonlijst
kapittelkerk	collegiale kerk, kerk waaraan een kapittel, een college van kanunniken of koorheren is verbonden
keper	in dakconstructie een rib die steunt en vastgenageld is op gordingen en loopt van voet tot nok
kolonet	kleine kolom of zuil
koor	het vrijwel steeds aan het oosteinde gelegen gedeelte van een kerk waar zich het altaar bevindt (of bevond); het koor is aan de westkant geopend op schip of kruising, aan de oostkant recht, rond of veelzijdig gesloten
kraagsteen	in de muur gemetselde, uitstekende en vaak versierde steen die dient om een boog of een uiteinde van een balk te dragen
kroonlijst	bovenste, uitspringende deel van een hoofdgestel; bekronende lijst van een gevel
kruiskerk	kerk met een transept
kruisribgewelf	gewelf op vierhoekige grondslag waarvan de kappen steunen op elkaar kruisende of in een sluitsteen samenkomende ribben
librije	bij een kerk horende boekerij, meestal op de verdieping van een zijkapel of een portaaluitbouw
lichtbeuk	vensterzone boven de scheibogen van een basiliek
liseen	lichte decoratieve uitmetseling in de vorm van een verticale band
luchtboog	(schraag)boog hooggeplaatst stenen schoorconstructie
mezzanino	halve, lage verdieping, voorzien van vensters in de vorm van een liggende rechthoek of ovaal

meekrap	benaming van een plant (rubia tinctorum), die vooral in Zeeland en in de aangrenzende streken werd verbouwd, en waarvan de wortels een rode verfstof opleveren
misericorde	rustklamp onder tegen de opklappende zittingen van een koorgestoelte (ziekenrefter in cisterciënzerklooster)
monoliet	één enkel groot stuk steen, onbewerkt (menhirs) bewerkt (obelisk)
monnik	hoge stenen hindernis op de rug van een vestingbeer, aangebracht om het binnendringen van een vesting via de beer tegen te gaan
netgewelf	laatgotisch veeldelig gewelf waarvan de ribben mazen vormen als van een net
opalines	blank glas dat met een dunne laag melkglas is bedekt
polychromie	veel kleurig, niet figurale beschildering als integrerend deel van architectuur
positief	klein orgel zonder pedaalklein orgel zonder pedaal
poterne	sluip- of uitvalspoortje en een burcht- of stadsmuur of aan het einde van een onderaardse gang
pseudo-basiliek	kerk waarvan de middenbeuk weliswaar hoger is dan de zijbeuken, maar die toch geen vensterzone bezit
ravelijn	tussen twee bastions in de vestinggracht gelegen eilandje, dienende tot dekking van de courtine daarachter
risaliet	over de volle hoogte licht vooruitspringend geveldeel; middenrisaliet, zij- of hoekrisalieten
sacristie	ruimte in of bij een rooms katholieke kerk waar het altaargerei en de liturgische gewaden bewaard worden
schalk (knecht)	drager in de vorm van een halfzuiltje of colonnet, rond, driekwart rond, peervormig van doorsnede
scheiboog	elk der bogen van een arcade die de scheiding vormt tussen twee beuken
schip	de vrijwel altijd aan de westzijde romp van een kerk, eenbeukig of door in de lengterichting lopende arcaden onderverdeeld in middenbeuk en zijbeuken
soekah	loofhut
spaarboog	boog boven een ondiepe nis, een uitsparing, in een muur
steunbeer	naar buiten springende muurverzwaring bedoeld om de zijwaartse druk van kapconstructie en/of gewelven op te vangen
straalkapel	elk der kapellen die als een krans rond de kooromgang van een kerk zijn gerangschikt en daarop zijn geopend
strijkspant	kapgebint langs een gevel
timpaan	bekkenvormige ruimte in een muur, waarin een beeld of iets dergelijks kan worden geplaatst
tongewelf	gewelf dat te beschouwen is als de bovenste helft van een liggende cilinder
tracering	gotisch natuur- of bakstenen maaswerk, ter versiering aangebracht in vensters, nissen, balustrades
transept	dwarsschip of dwarspand, dwars op de as van schip en koor geplaatst en tot dezelfde hoogte optrokken bouwdeel van een kruiskerk, bestaande uit twee armen die de kruising aan noord- en zuidzijde flankeren
triforium	gang, uitgespaard in de muurdikte boven de scheibogen van een basiliek en naar de middenbeuk geopend, meestal door boogjes
triomfboog	in een kerk is dit de boog waarmee het koor is geopend op schip of kruising
vestingbeer	gemetselde dam in een vestinggracht ter regulering van de waterstand
zoeten	zeer vlak schaven, polijsten

VSBfonds draagt bij aan restauraties

www.vsbfonds.nl

Kanjermonumenten heten niet voor niets zo. Ze vormen een belangrijk en beeldbepalend onderdeel van het Nederlands cultureel erfgoed. Helaas hebben bij veel monumenten de jaren, de weersinvloeden en de verwaarlozing hun tol geëist. Grote restauraties waren of zijn dringend noodzakelijk. Lang niet altijd kan de eigenaar de kosten hiervan volledig dragen. Financiering door derden is dan ook onmisbaar voor de voltooiing van een restauratie. Het VSBfonds is een van de mogelijke financiers van (kanjer)restauratieprojecten. Behoud van het Nederlands cultureel erfgoed is een belangrijke peiler in het kunst- & cultuurbeleid van het VSBfonds. Het fonds doneert aan uiteenlopende initiatieven op dit gebied. Daarbij gaat het niet alleen om restauraties, aankopen of ontsluitingsprojecten, maar in het bijzonder om publieksgerichte activiteiten.
De afgelopen jaren heeft het VSBfonds bijgedragen in restauraties als de Sint-Jan in Den Bosch, de kastelen Westhove, Nederhemert en Amerongen, de Hortus Botanicus in Amsterdam, sanatorium Zonnestraal in Hilversum, Droogdok Jan Blanken in Hellevoetsluis en molen 'De Vijf Gebroeders' in Heinkenszand. Ook wordt het Schermer Molencomplex door een substantiële bijdrage momenteel gerestaureerd. Het VSBfonds kan bij restauraties een aanvullende bijdrage doneren in de subsidiabele kosten, zoals die beschikt zijn op grond van de Brrm-regeling.
Het moet dan wel gaan om openbaar toegankelijke monumenten waar publieksactiviteiten worden aangeboden. Zodoende ontstaat ook onder het brede publiek draagvlak voor monumentenzorg, een onmisbare voorwaarde voor het behoud naar de toekomst. Het fonds maakt bij de beoordeling van aanvragen overigens gebruik van de kennis van de RDMZ. Meer informatie over het aanvragen van een donatie en de richtlijnen en criteria kunt u vinden op www.vsbfonds.nl.

Jongeren 'veroveren' monumenten. Naast de bijdragen aan restauraties stimuleert het VSBfonds met zijn bijdragen ook de betrokkenheid van toekomstige beschermers van ons cultureel erfgoed. Het VSBfonds is daarvoor in 2002 het project Verover je eigen Monument gestart. Verover je eigen Monument brengt jongeren van 13-18 jaar en monumentenbeheerders samen. De jongeren zetten zelf een project op en maken op geheel eigen wijze kennis met dit deel van ons culturele erfgoed.
Meer informatie staat op www.veroverjeeigenmonument.nl.

Het VSBfonds is als autonome organisatie onder zijn huidige naam in 1990 ontstaan. In oorsprong is het fonds echter veel ouder en gaat het terug tot het begin van de negentiende eeuw, toen uit maatschappelijke betrokkenheid de eerste spaarbanken in Nederland werden opgericht. Het fonds zet die betrokkenheid nu voort en geeft financiële steun aan projecten in Nederland op verschillende aandachtsgebieden: zorg & welzijn, natuur & milieu, kunst & cultuur en sport & vrije tijd.
Maliebaan 14, 3581 CN Utrecht, Postbus 16, 3500 AA Utrecht
Telefoon (030) 230 33 03, Fax (030) 230 33 98
E-mail info@vsbfonds.nl, Internet www.vsbfonds.nl

66 Kanjermonumenten

Nederland kent een keur aan bijzondere rijksmonumenten. Het zijn beeldbepalende gebouwen en complexen met een indrukwekkende staat van dienst. Zij vertellen een uniek verhaal over onze cultuurgeschiedenis.
Tot deze kanjermonumenten behoren zowel kerken, kastelen en landhuizen, als verdedigingswerken, bruggen en sluizen, en industriële complexen.
66 kanjers zijn de afgelopen jaren gehonoreerd met extra rijkssubsidies om hun grote restauratieachterstand in te lopen. Zo werden bonte knaagkevers verjaagd, hemelafvoeren hersteld, casco's en kapconstructies vernieuwd, leien daken gedekt, gewelfschilderingen gerestaureerd en blindankers ontroest. Het einde van een ingrijpende hersteloperatie voor een duurzaam behoud van ons cultureel erfgoed komt steeds dichterbij.
Aan de hand van bondige beschrijvingen en toepasselijke verhalen, rijkelijk geïllustreerd met ruim tweehonderd fraaie kleurenfoto's uit de collectie van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, worden de majestueuze kanjers op bijzondere wijze voor het voetlicht gebracht.

Rijksdienst voor de Monumentenzorg

Waanders Uitgevers, Zwolle

www.waanders.nl
www.monumentenzorg.nl

ISBN 90-400-9042-4
9 789040 090424